

N. IORGA

ISTORIA UNIVERSALĂ

SAU

ISTORIA LUMII

După căderea Imperiului Roman de Apus

I.

(476—1500)

Povestită

**pentru elevii de clasa a II-a a școlilor secundare
și pentru oricine vrea să-și dea samă de
mersul civilizațiilor omenești.**

EDIȚIA a VI-a

VĂLENII-DE-MUNTE

AȘEZĂMÂNTUL TIPOGRAFIC „DATINA ROMÂNEASCĂ”

1933

Pentru cetitorii maturi și pentru profesori

Această carte e o parte din Istoria Universală cu a cărei predare sânt însărcinat de acum patruzeci de ani și pe care o cunosc după izvoarele înseși, așa cum am înfățișat-o mai de curând în cartea Essai d'une synthèse de l'histoire de l'humanité (patru volume).

Evul mediu l-am scris la treizeci de ani. Atunci am găcit multe lucruri pe care pe urmă le-am știut prin îndelungate cercetări, care mi-au dat încredere în cugetarea mea. Revăzând astăzi cartea, am avut puțin de schimbat și de adaus, ceia ce înseamnă că sintesele, dacă sânt făcute cu chibzuială, durează.

Lucrarea a fost menită școlilor — și de aici un plan pe care altfel l-aș fi făcut perfect unitar — numai din dorința de a scoate de acolo un învățământ de nume și de date, culese din manuale franceze, prin unul de idei îmbrăcate într'o formă literară și presintând un sistem. Atât de rău înțeles de lumea mea românească în tot ce am vrut și am făcut, mi-am văzut cartea înlocuită de compilații ușoare.

Rar cerută, eu aș fi înlăturat-o dacă aș fi găsit că o altă lucrare organică pe aceeași basă a izvoarelor o poate substitui. În toată cinstea, nu e cazul.

De aceia, cu jertfă grea, o retipăresc pe sama mea. Și, oricât cercuri didactice, în care am totuși atâția elevi, s'ar îndepărta de la dânsa, o îndrept către orice om cult care vrea să-și dea samă de mersul civilizațiilor omenești.

N. IORGA.

August 1933.

I.

Barbarii ca dușmani și ca ajutători ai Împărăției romane. Germanii: firea și obiceiurile lor.

Evul mediu, a doua împărțire a istoriei lumii, se cuprinde între două fapte mari, care au schimbat înfățișarea Europei în care trăim: năvălirile sau mai bine strămutările barbarilor și căderea orașului împărătesc Constantinopol în mâna Turcilor.

Hotarele evului mediu s'au statornici și altfel, Unii, cei mai mulți, socot de la căderea Romei. De fapt, vremea veche, evul antic păstrează însușirile lui deosebitoare până mai târziu, cam trei-patru sute de ani de la căderea Romei. Această „cădere” nici n'are o însemnătate atât de hotărâtoare. Un șef barbar, o căpetenie de ostași cu plată ai Împăratului, a luat puterea în locul lui, dar n'a cutezat să-și însușească drepturile împărătești. Numai când forma culturală a antichității, formă în care se cuprind: religie, literatură, școală, viață de Stat, port, locuință, ș. a., dispăre și supușii imperiului, organizați în „Romanii” autonome, ca și une ori barbarii, dau în loc altă formă, în care se află foarte multe elemente vechi, dar și nouă, izvorite din sufletul oamenilor celor noi, numai atunci se poate zice că omenirea intră în altă vrâstă și istoria trebuie să însemne o despărțire nouă.

1. Pe la anul 350, Impărăția romană era slăbită. Ea avea încă toate ținuturile de pe malul Mării Mediterane, și din Europa, și din Asia, și din Africa, și se întindea până la marginile Ținuturilor acoperite cu nisip și piatră sau cu păduri neșăbătute. În Europa ea mergea până la râurile Rin și Dunăre, în Africa până în preajma Saharei, iar în Asia până la marile râuri Tigru și Eufrat. Vecinii din Europa erau, pe lângă Celții din părțile necucerite ale Insulelor Britanice, Germanii. În Africa rătăceau dincolo de raza cetăților de pază romane neamurile pustiului, mișcătoare ca și nisipul. În Asia legiunile se luptau neconținut la hotar cu Persii.

Germanii erau un popor din același sânge arie ca și popoarele din Impărăția romană: Latini, Greci, Celți (în Galia, în Britania-Mare și Irlanda, în Italia de Nord și în Alpi), Iliri (în părțile apusene ale Peninsulei Balcanice) și Traci (din Carpați până în Arhipelag și în Asia Mică). Erau, de obicei, oameni mari, puternici, albi, cu ochii albaștri și părul bălan, pe care-l lăseau să crească în voie. Umblau îmbrăcați în piei de fiară sau în țesături făcute în casă de femeile germane, și veșmintele lor erau mult mai neîndestulătoare decât ale Romanilor, cărora acești dușmani li se păreau aproape goi.

Aceste deosebiri privesc pe Germanii cari nu se aflau în zilnica atingere cu Romanii. Cei cari veniau la bălciurile de hotar, — cum se făcea și la Dunăre, în cetățile romane, — cei ce căpătau ogor de la împărăție pe pământul ei, erau altfel. Iar cei cari slujiau în oaste păstrau veșmântul barbar numai de trufie. În sfârșit întocmai ca Romanii umblau acei Germani cari primiseră dregătorii de la Impăratul.

2. Așezarea Germanilor era în sate foarte depărtate unele de altele și cu casele risipite, deci așa cum sunt

satele mai puțin locuite de la noi. Fiecare gospodar își avea casa și curtea lui, dar ogoarele se schimbau în fiecare an, ca să se cruțe pământul, și fiecare căpăta cam aceeași parte, după cum îi era de grea și casa. Heleșteele, pădurea, pășunea erau ale tuturor, ale obștii, ca și la noi mai de mult, și se chemau *Mark* sau *Margene*.

Noi n'am împrumutat acest fel de viață de la Germani. Nu l-am împrumutat nici de la Slavi. El ni vine de la străbunii noștri, Tracii. Dar toate popoarele au asemenea așezăminte într'o anume fasă a dezvoltării lor.

Tatăl de familie era domn peste toți ai săi: el se închina pentru dânșii strămoșilor; el judeca și pedepsia; robii erau cu totul în mâna lui, ca un lucru. Adunarea tuturor gospodarilor cârmuia satul, împărțind pământurile de lucru și luând hotărârile mai mari. Mai multe sate care pornesc din aceeași tulpină veche alcătuiesc un *neam*.

Neamul se zice latinește *gens*, gintă, în limba germană *Stamm*.

Neamul avea un fel de „boierie” a oamenilor de o bărsie mai bună, sau cari sunt mai bogați, mai viteji decât ceilalți; de-asupra tuturor stă regele, ca Domnul la Români. Regele cel vechiu e socotit că se coboară din zei, și de aceia toți se pleacă înaintea lui; daruri îi vin de pretutindeni. Dar el nu poate hotărî nimic însemnat fără să se fi întrebat adunarea neamului; la războiu el nu duce pe ostași, cari-și aleg pe cel mai destoinic; în timp de pace, oricine are voie să-și aleagă o căpetenie de care-și unește soarta. Mai multe neamuri la un loc fac o *națiune*, un popor — asupra

căruia se întinde puterea regelui celui mai mare. Astfel de *națiuni*, care n'au același strămoș, ci se închiagă numai pentru războiu, au fost: a *Suevilor*, cu care s'a luptat August, a *Quazilor* și *Marcomanilor*, cu care s'a bătut Marc-Aureliu, iar, în veacul al IV-lea, a *Alamanilor*, între Rinul-de-sus și obârșia Dunării, a *Francilor*, în bălțile de la gura Rinului, și, în Răsărit, a *Vandalilor*, de la Apusul Daciei, și a *Goților*, din șesul rusesc și românesc, ca și din Scandinavia.

Căpeteniile alese pentru războiu purtau numele de duci, *Herzöge*. Ei nu mai aveau nicio putere după isprăvirea războiului. Dar la alt prilej de lupte firește că lumea se gândia întâiu la voinicul care mai câștigase biruința. Astfel se ajungea la oarecare statornicie a acestor călăuzi în luptă.

3. Germanii aveau nevoie de pământuri, căci cei mai mulți nu erau păstori sau pescari, ci se îndeletniciau cu lucrul ogoarelor: ale lor nu li ajungeau, fiindcă ei erau plugari slabi, fiindcă li plăcea să trăiască în larg și fiindcă se războiau neconținut între dânșii. În adevăr, oamenii în toată firea trăiau numai pentru războiu, și grija câmpului o aveau mai mult robii, femeile și copiii.

Așa fac și azi Pieile Roșii din America. Dar Germanii erau mai culți decât rasa băștinașă din Nordul Americii în clipa năvălirii Europeanilor. Indienii cu pielea roșie rămăseseră încă vânători în pădurile Americii Septentrionale, pe când foarte mulți Germani aveau dragostea brazdei.

Germanii cereau pământuri de la Romani. Aceștia i-au bătut de mai multe ori, fără să-i poată astâmpăra. Pe prinșii din războiu îi așezau apoi Romanii în pro-

vincii mai puțin locuite, dându-i pe la proprietari ca muncitori. Pe alții îi primiau, de voie sau de nevoie, în alte Ținuturi ca acestea: îi lăseau atunci să vie în orașe la târguri, ca să-și facă și ei cumpărăturile. Li dădeau une ori și ajutoare în bani, dar îi îndatoriau să apere granița.

Astfel de Germani așezați cu învoială, cum se așezau odată coloniștii, „oameni străini”, în *sloboziile* noastre, se chemau *foederati*, de la *foedus*, învoială.

Pe alții iarăși îi luau Romanii ca ostași pe lângă legiuni și-i întrebuințau împotriva dușmanilor Romei. Supt steagurile împărătești sau în cuprinsul Impărăției, ei își păstrau regii lor, datinele lor, limba lor și zeii lor. Aceștia închipuiau puteri ale naturii, și dintre ei cel mai mare era stăpânitorul Cerului, *Odin* sau *Wotan*, care primia la ospetele de după moarte pe voinicii uciși în luptă.

Legea Germanilor n'o cunoaștem bine. Abia câteva rânduri le găsim despre dânsa la Tacit, marele istoric roman. Amintirea religiei Germanilor din Nord, a Scandinavilor, s'a păstrat însă, prin legendele culese târziu în evul mediu în *Edde*.

4. Cu vremea, se făcu o apropiere între Germani și între Romani. Germanii se deprinseră a trăi în Imperiu; unii dintre dâșii ajunseră sus de tot în treptele ostășești sau în ale cârmuirii civile. Cei mai buni generali ai Romei din veacul al IV-lea și din al V-lea: dacă nu și Aetiu, dar Stilicon, Rufin sunt Germani.

Aetiu era de prin părțile noastre, Stilicon (*Stilicho*) venia din Vandali.

Oastea e mai mult în mâinile lor; pe lângă Impărat, de la moartea lui Teodosiu-cel-Mare (395), stă un Ger-

man ca ajutor și epitrop. Impărăția păstrează alcătuirea ei cea veche, dar oamenii prin cari se fac toate, ajung a fi alții. Pe rând provinciile se umplu cu barbari, cari cer voia Impăratului, de și s'ar așeza și fără dânsa. Viața romană începe să se adune în cele două peninsule care cuprind Capitalele: Roma și Constantinopolul.

Dar, fiindcă schimbările se fac încet, puțină lume le bagă în samă, și cine se gândește că într'o zi Impărăția întreagă va fi în mâna acelor Germani pe cari Romanul civilizat îi numește cu un cuvânt de despreț: barbari? De cel mai mic cutremur, care nu schimbă nimic, se îngrozește oricare, dar cine socotește mersul neconținut al apelor care surpă încetinel un munte?

II.

Strămutările barbarilor. Hunii mută din loc pe Goți. Alți barbari se revarsă în Apus.

1. Germanii se mai mutaseră din loc în loc și până la anul 370 după Hristos. Acuma însă ei încep rătăcirile cele mari, care li-au dat în mână Impărăția romană.

Rătăcirile Germanilor veniau din ciocniri între ei, din molipsirea „dorului de ducă”, din prisosul de tinereț care pornia „în lume” după noroc, dar și din nevoia de a-și căpăta câmpii de hrană și din felul lor de lucru al pământului, care era schimbarea deasă a ogorului.

La Răsărit de Goți trăiau în stepa rusească, șesul cel întins pe care-l acopăr primăvara bălării imense, *Hunii*. Ei se întindeau și mai departe, în continentul Asiei: cetele lor turburau pacea și până la hota-

rul Chinesilor, cari li ziceau Hiongnù. Hunii erau un popor cu obiceiuri care uimiau pe Romani. Făceau parte din neamul uralo-altaic, adică al celor ce locuiesc prin țerile ce se întind de la munții Urali la munții Altai și în vecinătatea lor. Erau oameni mărunți și îndeșați la trup, întunecați la față, cu părul rar, fără barbă și mustăți; ochii li erau mici, nasul strivit, și păreau zbârciți și bătrâni cu toții, ca Tatarii, cari sunt rude cu dânșii.

Ei nu se schilodiau ca să fie astfel, cum credeau unii Romani, ci astfel li era firea.

Ca unii ce erau numai păstori și hoți, mânând hergheliile de cai sau pândind clipa potrivită ca să se arunce asupra vecinului, Hunii n'aveau niciun fel de așezări, ci rătăceau pe șesuri într'una: odihna și-o găseau tot pe cai sau în corturile de pânză ce târau după dânșii; familia li stătea în cară, ca a Țiganilor drumeți. Femeile lor nu țeseau ca ale Germanilor, așa încât toată îmbrăcămintea Hunului era făcută din piei neargășite, pe care le cususeră împreună cu acul de os; din ele-și făceau cojocul, bernevicii și opincile; pe cap aveau căciuli de blană. Arma lor de căpetenie era săgeata cu vârful de os; și, ca să capete robi, cari lucrau pe urmă pământul pentru dânșii, ei învărtiau în lupte ștreangul, cu care prindeau oamenii de gât. De la Germani, cu cari erau de multă vreme vecini, ei se deprinseseră a întrebuinta și săbii de fier și a se împodobi cu juvaierie de aur. Legea lor stătea mai mult în farmece; aveau mulți zei răi, și nu se pricepeau să li cioplească chipurile.

2. Hunii căzură asupra *Goșilor*. Goșii de la Răsărit se aflau dincolo de Nistru: li se zicea *Ostrogoși*. Dincoace de Nistru până 'n Carpați stăteau *Visigoșii*, ceia ce însemnează Goșii de Apus, și laolaltă cu ei *Taifalii*,

iar ceva mai departe *Gepizii*, — amândouă popoare gotice. Goții răsăriteni aveau un rege; peste ceilalți stăpâneau mai multe căpetenii. Și la unii și la alții, legea creștină ajunsese a se răspândi, și prin părțile noastre va propovădui cuvântul lui Dumnezeu printre barbari Wulfila (ceia ce înseamnă: Lupea), care pare a fi fost el însuși din neamul lor, gotic.

Wulfila a întors la creștinism pe mulți Goți și a fost episcopul lor; se păstrează Biblia gotică alcătuită de dânsul pentru ai lui. A avut drept urmaș pe Auxențiu de la Durostor sau Silistra de azi, căreia înainte i se zicea: Drâstorul.

Năvălitorii sfărâmară pe rând pe Ostrogoți și pe Visigoți. Ei treceau râurile în nopțile cu lună, pe la vaduri, și măturau orice dușman găseau în cale, înlocuind ca Tatarii când veniau prin părțile noastre. Goții apăsători încercară în zădar să se apere, întărind vechile șanțuri pe care le lăsaseră Romanii. La urmă se împărășiară și ei: o parte fugi în Ardeal, unde erau încă de pe atunci *Slavi*, alt popor barbar; ceilalți cerură de la Romani voia de a trece Dunărea. După multe târăgăniri, li se învoi trecerea, cerându-li-se numai să-și lase armele.

Că erau de mult Slavi în Ardeal, că adecă de neam slav erau Sarmații pomeniți de izvoarele latine prin aceste părți, o arată și vechile nume slave din părțile ardelene.

Odată ajunși pe pământul sigur și bogat al Impărăției, Goții, cari erau mai ales dintre cei din Apus, mai războinici, se puseră să prade. Impăratul de Răsărit, Valens, se luptă pe atunci cu Persii. Când auzi de isprăvile oaspeților sălbateci, se întoarse înapoi, dar cam târziu. Goții nu se sfiiră să se lupte cu dânsul, într'o

câmpie de lângă marele oraș Adrianopol: câmpia aceea se chema Sălciile (în latinește: ad Salices)). Barbarii se aruncară de pe o înălțime asupra legiunilor: acestea erau prea greoaie ca să izbutească a-i răspinge și împrăștia. Mărimea trupurilor goale, chiotele, cântecul de războiu, care se înălța din scuturile puse la gură, speriară pe Romani. Ei luară fuga și, în acea învălmășală, Impăratul însuși nu găsi alt adăpost decât o biată colibă. Goții învingători trecură pe lângă dânsa, și, neștiind dacă este cineva înăuntru și cine este acel om, îi dădură foc. Astfel peri, de o moarte grozavă, Impăratul Romanilor din Răsărit, Valens, care nu știuse să-și apere țara (378).

3. După aceasta veni ră vreme rea pentru locuitorii peninsulei Balcanilor, dintre cari mai târziu s'a alcătuit în parte poporul românesc. Goții ajunseseră stăpâni pe toate văile, pe toate drumurile; numai orașele se mai țineau, fiindcă barbarii n'aveau nici unelte de împresurare și nici răbdare să steie prea mult supt zidurile lor.

Norocul locuitorilor a fost că Impăratul cel nou al Răsăritului era un om matur și foarte destoinic. I s'a zis *Teodosiu-cel-Mare*, și pentru biruințele lui, dar mai ales pentru înțelepciunea pe care-a arătat-o. El n'a dat lupte mari cu Goții, ci i-a câștigat pe încetul. Căpeteniile lor au primit să slujească pe bani Impăratului. Cât a trăit Teodosiu, ei au stat în liniște.

Teodosiu muri la 395. În cei din urmă trei ani, el cărmuise și Impărăția de Apus, după ce Impăratul cel tânăr de acolo, fiu al lui Valentinian I-iu, fusese ucis de un dregător al său, barbar dintre Franci.

4. Francii aceștia se întinseseră câte puțin de la gurile Rinului, luând tot mai multe pământuri spre Apus, unde era provincia romană Galia. Ei ajunseră astfel până la marele râu Loira (cetește: Loara). În cu-

rând alți barbari veniră să se așeze lângă dânșii, în Galia aceasta, trecând pe urmă și peste munți, în Spania.

Alaric, rege al Visigoților, se răsculă după moartea lui Teodosiu, care lăsase unuia dintre fiii săi nevrâstnici Roma, iar celuilalt Constantinopolul.

Arcadiu a stăpânit în Orient de la 395 la 408. Nimic n'a făcut de la dânsul, ci a stat supt epitropia miniștrilor și generalilor săi. Viața lui Honoriu, om trândav și fricos de războaie, lenevind fără rușine, s'a prelungit până la 423: nici el n'a ajuns vrâsta de patruzeci de ani. Fii cari să-i semene n'a avut Teodosiu, și aceasta a fost o mare nenorocire pentru Impărăție.

Alaric veni de patru ori în Italia, încunjură Roma de trei ori, făcu un Impărat aici și o pradă la sfârșit, grozav.

Prădarea Romei de Alaric la 410 a rămas vestită. Ticălosul de Honoriu era adăpostit în loc sigur. Totuși Alaric fusese biruit odată de oștile cu plată ale Romanilor, la *Pollentia*, în Liguria, de Stilicon. Dar acest vrednic ostaș fusese omorît din porunca lui Honoriu, om pizmătareț, cu doi ani înainte de jaful Romei milenare.

Alți barbari veniră din Elveția de astăzi, cu *Radagais*, și fură nimiciți.

Aceștia erau un amestec de seminții germanice mai mărunte. Căpetenia lor își pierdu capul după lupta cu Stilicon lângă Florența, la 405.

În sfârșit, *Suevii*, *Alanii* și *Vandalii*, mișcând din loc și pe *Burgunzi*, se revărsară la începutul veacului al V-lea asupra Galiei și Spaniei.

Suevii nu erau vechea confederație cu acest nume, ci una din fărâmile ei. Puțini erau și Alanii. Vandalii se ridicaseră de curând: erau, cum am spus, un neam din ramura gotică. Burgunzii fuseseră și ei prin părțile Dunării mijlocii, până-i luase valul rătăcirilor.

III.

Odoacru și Teodoric ca regi barbari în Italia.

1. Pe când Impărăția romană de Apus pierdea Ținuturi întregi în mâna barbarilor și Roma însăși era călcată în picioare și despoiată, Răsăritul mergea acum ceva mai bine. De acolo plecară pentru totdeauna, la 410, Visigoții; peste optzeci de ani, și *Ostrogoții*, cu Teodoric, regele lor, erau să apuce spre Italia. Vandalii se duseseră încă de'naintea Visigoților.

Rămâneau numai *Hunii*: ei se așezară în șesul unguresc al Dunării, stăpânind din cetatea regală a lui *Attila*, căpetenia lor, pe vecinii de la Răsărit (și țerile noastre), și pe cei de la Apus, în mijlocul Germaniei de astăzi.

Cetatea regelui era alcătuită din corturi, căsuțe și unele clădiri regale din piatră, făcute de meșteri romani robiți de Huni. Când *Attila* se întorcea din vânători sau lupte, fete-l primiau cântându-i isprăvile. În timp de pace, sosiau trimeșii tuturor neamurilor, cu bani și alte daruri. Munca toată era a robilor, culeși din toate părțile: nația stăpânitoare petrecea în ospețe mârșave.

Attila, un Hun urît și gros, era temut, nu numai pentru puterea poporului său, ci și pentru agerime și vitejie personală. El sili pe Romanii din Răsărit să-i dea bir și mai multe pământuri; prădăciunile lui goliseră

de locuitori țeri întregi, ca Serbia de astăzi, dar el era bucuros să aducă la dânsul, ca să-i lucreze pământul, pe Grecii și pe Romanii din Impărăție.

Astfel mii de locuitori romanizați au fost aduși de peste Dunăre, ajutând alcătuirea mai târzie a neamului nostru.

Nici Impăratul de Răsărit, *Marcian*, cel mai bun dintre urmașii lui Teodosiu în timp de peste un veac, nici acest Impărat, care știa cum să lupte, n'a fost în stare să-l învingă. De două ori Attila apucă spre Apus, unde credea că e mai multă bogăție și că ea se poate dobândi mai lesne.

La 451, el ajunsse în Galia, și Romanii uniră mai toate neamurile celelalte ca să gonească pe Hunul cel strașnic; dar el nu putu să ia cetățile și, după o luptă înviersunată, la Méry-sur-Seine, fu silit să se întoarcă îndărăt. În primăvara următoare regele plecă spre Italia, unde primi sume de răscumpărare și de la oașul Roma, care era acuma slăbit de tot, supt Impărați fără pricepere și fără trăinicie. La întors, îl găsiră mort după o petrecere.

Aici în Italia fugarii îngroziți se adăpostiră de furtuna barbarilor pe ostroavele care, pe urmă, mărite prin îngrămădirea pământului între țeruși cufundați, au alcătuit vestita Veneție. Papa, încă numai episcop al Romei, — atunci păstoriă *Leon I-iu* —, se rugă de cruțarea cetății veșnice, pe care Impăratul nu mai era în stare s'o apere.

Barbarii ceilalți se răsculară, și Hunii luară atunci înapoi drumul spre pustiul rusesc și asiatic. Impărăția de Răsărit scăpă, va să zică, și de această primedie, pe când domniă încă *Marcian*.

2. În a doua jumătate a veacului al V-lea, Impărația romană de Apus se găsea cu totul stăpânită de Germani, de și locuitorii trăiau, în orașe și la țară, după vechile datine, în afară de aceia cari se aflau chiar fără barbari supt *juzii lor*. Pe încetul ei luaseră o țară după cealaltă; cei mai mulți dintre dânșii se făcuseră creștini. Căsătorii se încheiară cu popoarele din Impărăție, care se deprinseseră a vorbi limba latină, și astfel se închegară națiile cele nouă, care dăinuiesc prin acele părți până în ziua de astăzi. Ele vin toate din amestecul barbarilor cu supușii Romei apusene: și limbile pe care le vorbesc, cele mai multe vin din amestecul limbii cuceritorilor cu a cuceriiților.

Pentru întâiași dată limba vulgară, sau de obște, limba poporului se întrebuințează în Galia ocupată de Franci, în jurământul făcut ostașilor lui Carolcel-Pleşuv, rege franc, de fratele lui Carol, Ludovic, după războiul dintre ei la încheierea păcii din Strasburg (842). Jurământul se află în cronicarul *Nilhard*, scriitor de pe acea vreme. Mai târziu se ivesc și probe de graiu italian și spaniol. Graiul reto-roman are numai documente mai târzii.

3. Să vedem întâiu ce soartă a avut *Italia*, de unde plecase mărirea Romei vechi. Italia era mai însemnată decât toate celelalte țeri, și pentru că aici erau cele mai mari și mai multe orașe, drumurile cele mai multe, locuitorii cei mai deși, clădirile cele mai frumoase, câmpiile cele mai bine lucrate, porturile cele mai cercetate și bogăția cea mai mare.

Aceasta din cauza mării întinderi a coastelor scăldate de Marea Mediterană, care, după ce mai ales pirateria vandală fu nimicită și flotele bizantine păzیرă Marea, ajunsese iarăși cel mai cercetat din drumurile de apă.

De când Alaric prădase Roma, Impărații cei noi obișnuiau să steie și aiurea: precum la *Milan*, în Italia-de-sus, sau la *Ravena*, pe marginea Mării Adriatice.

De aici vin impunătoarele rămășițe de palate și frumoasele biserici din *Ravena*, care e unul din marile orașe de artă ale lumii.

La 455 se stânse neamul lui Teodosiu cu *Valentinian al III-lea*, și de acum înainte Impărații fură puși pe tron de căpeteniile ostașilor barbari din straja lor, sau fură trimiși de celalt Impărat, din Constantinopol, rămas acum de drept stăpân al lumii romane. Puțini dintre dâșii avură ceva destonicie; toți au fost fără noroc.

Impărați ai Apusului au fost *Petroniu-Maxim*, 455; *Avitus*, 455; *Maiorian*, 457; *Libiu Sever*, 461; *Antemiu*, 468; *Olibriu*, 472; *Gliceriu*, 463; *Iuliu Nepos* 474. Unii au venit din Constantinopol, alții au fost aleși chiar în Roma, dintre Apuseni.

Vandalii din Africa prădară și ei Roma, mai sălbatec încă decât Visigoții. La urmă generalul *Oreste*, care era din Panonia (la Dunărea mijlocie), făcū Impărat pe fiul său, care era numai un băiețaș. Acesta luă numele lui *Romul*, supt care se credea că se întemeiasă Roma, și numele mare al lui *August*; dar Germanul *Odoacru* (*Odovakar*), care comanda pe barbarii ce păziau palatul și Capitala, îl izgoni și-și zise el rege. *Odoacru* stăpâni de acum înainte Italia.

O asemenea faptă nu putea să placă Impăratului din Constantinopol.

Totuși *Odoacru* nu se încumeta a-și zice Impărat. Rămase rege în Italia, nu rege al Italiei. Semnele împărătești le trimese la Bizanț.

4. În Impărăția răsăriteană trăia pe atunci Teodoric, regele Ostrogoților. Acești barbari stătuseră întâiu în locul Hunilor, în Panonia, apoi veniseră dincoace de Dunăre; Teodoric a locuit o bucată de vreme la Siștov, în față cu Zimnicea noastră. Mulți din poporul lui îl încunjurau, fiindcă era dintr'o seminție mare. Dar, pe lângă aceasta, el avea însușiri foarte însemnate: ni-meni printre regii barbarilor nu era înzestrat cu atâta vitejie, cu atâta stăruință, și mai ales cu atâta înțelepciune. Teodoric era creștin, și anume creștin de legea lui *Arie*, care nu credea că Isus e de aceeași ființă cu Dumnezeu-Tatăl; această eresie (eres) era foarte răspândită în Răsărit, și de aceia o primise și el. Teodoric fusese la Constantinopol, învățase latinește, cetise cărți de-ale Romanilor și ținea foarte mult la oameni cu învățătură.

Impăratul de Răsărit, *Zenon*, îl ideamnă să gonească pe Odoacru din Scaunul Romei, pe care-l ținea pe nedrept. Teodoric plecă, luând cu dânsul tot poporul său; el voiă, va să zică, să-l strămute în Italia și să steie în locul lui Odoacru. Se și bătu cu acesta, și-l învinse. Apoi cei doi regi se împăcară. Dar, la sfârșit, Teodoric omorî pe Odoacru cu însăși mâna lui.

5. Acum Italia-i rămase numai lui Teodoric. Fiind barbar, el nu cuteză să se numească Impărat, lucru care ar fi supărat și pe Impăratul de la Constantinopol. Până la sfârșit, el și-a zis tot: rege. Dar întru adevăr el a stăpânit împărătește, și în Italia, și chiar în țerile vecine.

Romanii italieni l-au primit bucuros ca stăpânitor; aceasta pentru că el li lăsase legile, dregătorii și credința. Numai la urmă, când, în Răsărit, începură să fie prigonîți Arieni, el își răsbună, prigonind, la rândul lui, pe drept-credincioși. Atunci, pătimiră pe urma lui și doi fruntași ai Romei, doi mari cărturari: *Boețiu* (Boëtius), care e și unul dintre cei din urmă scriitori filosofi ai Romei, și *Simah* (Symmachus); ei fură uciși

din porunca regelui (524), dar Teodoric se căi toată viața lui pentru ce făcuse.

6. Goții ceilalți, *Visigoții*, nu mai erau de mult în Italia. Alaric murise după ce luase Roma, o prădase și o părăsise; ostașii lui l-au îngropat în albia unui râu și, după ce el fu așezat în mormânt, apele fură lăsate să curgă înainte peste rămășițele lui (410). Frațele lui Alaric duse pe Visigoți în *Galia*.

Impăratul fu silit să li îngăduie a se așeza acolo, în unghiul dintre Ocean și Pirinei. Regatul lor avea drept capitală orașul *Toulouse* (Tolosa), care e astăzi unul din cele mai frumoase centre ale Franciei de Miazăzi. De aici ei trecură apoi în *Spania*.

Acolo găsiră țara împărțită între barbarii cari năvăliseră cu câțiva ani înainte. *Suevii* se aciuaseră în colțul de Apus, *Alanii* lângă dânșii, iar mai jos *Vandalii*, cari mergeau până în fundul peninsulei iberice. Visigoții, fiind mai mulți și mai viteji, răpuseră lesne pe ceilalți stăpânitori ai Spaniei, care se făcu astfel țara lor. Vandalii nu voră atunci să rămâie într'o stare înjosită și primejdioasă. Intre Spania și Africa e numai o strâmtoare îngustă. Pe acolo ei trecură și întemeiară un regat african, prin părțile unde fusese Cartaginea. Iustinian, Impăratul Răsăritului, îi sfărîmă mai târziu, cum vom vedea.

Teodoric se înrudia cu Alaric al II-lea, regele Visigoților, care asculta de sfaturile lui. Dar el nu putu să-l ajute, când Francii îl bătură și-l uciseră pe acesta (507). Teodoric împiedecă însă pe Franci de a înainta și spre hotarul Italiei, și pentru aceasta el luă părțile vecine din *Galia*, cu orașul Arles (Arelat). El mai trăi încă nouăsprezece ani după aceasta; moartea i s'a întâmplat la anul 526. Poveștile germane pomenesc cu mândrie de vestitul rege „Teodoric din Verona” („Dietrich von Bern”).

Teodoric a fost fără îndoială un om mare. Fără dânsul nu s'ar fi putut ca Italia să aibă liniște și înflorire atâta vreme. Dar în politica lui precaută, care l-a ajutat a stăpâni, aproape fără niciun fel de războiu, este o mare greșală. Peste două neamuri, cu două culturi și două legi, cu greu se poate întemeia un adevărat Stat, iar nu, ca în Belgia, Elveția, America-de Nord, în zilele noastre, o tovărășie de interese materiale. Sau cele două neamuri se pot contopi — Teodoric n'a încercat aceasta,— sau unul trebuie să piară înaintea celuilalt. Așa s'a întâmplat cu Ostrogoții, cari, veniți ca străini, au rămas. Altfel a fost cu Francii în Galia, cum se va vedea din paragraful următor.

IV.

Francii și regele lor Clovis (Clodevig, Chlodowech) ¹.

1. Francii au fost cel mai însemnat dintre popoarele germane; ei s'au dovedit în stare să întemeieze Statul cel mai puternic și au ajuns la urmă a clădi pentru dânsii o nouă Impărăție romană de Apus.

Itată cum s'au petrecut aceste lucruri:

Noi știm că Francii — al căror nume înseamnă oameni fără stăpân străin, neatârnați, — stăteau întâiu la gurile marelui râu Rinul. De aici ei s'au strămutat spre Apus. Provincia romană a Galiei a rămas atunci numai până la apa Loirei. La Răsărit, în partea de jos a țerii, unde râul Rhône se încovoiaie întâiu în arc și țintește drept la Marea Mediterană, veniseră *Burgunzii*, alt popor german, care se afla la început mai înlăuntru în Germania. Astfel Elveția și părțile mărginașe cu dânsa din Franța de astăzi se cheamă de acum înainte

¹ E același ca Ludovic.

regatul Burgunzilor. Am văzut că, tot în Sud, spre Ocean, se ivise și alt regat, mai tare, al *Visigoților*.

Așa încât, pe întinderea Galiei, erau trei stăpâniri barbare și o rămășiță de domnie romană, cam la mijlocul lor.

Cei cari aveau această domnie stăteau la Soissons și stăpâneau părțile încunjurătoare: au fost *Egidiu* (Aegidius), și *Siagriu* (Syagrius). Felul lor de a stăpâni nu se va fi deosebit de al regilor barbari.

Provincia romană, era menită, firește, să piară, fiind mică, slabă, și ajutoare nu puteau să-i vie de nicăiri (căci la 476, cum am văzut, căzuse Roma). Supt puterea regilor germani trăiau barbarii lor și, mai ales, locuitorii vechi, cari vorbiau latinește și erau cei mai mulți de sânge galic. Acești regi nu încăpeau însă unul de altul, și era vădit că unul va trebui să sfărâme tronul celorlalți.

Acela trebuia să aibă, nu numai ostașii cei mai mulți și mai inimoși, dar și iubirea supușilor romani. Aceștia erau toți creștini, și anume drept-credincioși, neatinși de eresuri. Burgunzii și Visigoții veniseră în țară tot creștini, dar creștinătatea lor era ca în Răsărit: eretică, ariană. De accia locuitorilor li era scârbă de dânșii, ca de niște pângăritori ai legii.

Francii erau încă păgâni, și așa au fost până pe vremea regelui *Clovis*, sau, pe limba lor, *Clodevig*, care începu să domnească la sfârșitul veacului al V-lea (481). Acesta luă hotărârea să se boteze în legea credinții drepte.

2. Când Clovis a primit puterea, Francii erau încă împărțiți într-o mulțime de seminții: cei de lângă Rin se chemau Ripuari (de la cuvântul latinesc *ripa*, mal, râpă), alții, foarte puternici, erau cunoscuți supt numele de Salieni. În scurt timp, Clovis înlocui pe toți regii franci. Era un om fără sfială și sângeros: pe ostașul

care și-ar fi călcat datoria față de el, i se întâmpla să-l culce la pământ cu o singură lovitură din sabia lui cea lată. Carte nu învățase, latinește abia va fi putut să vorbească; era aspru în vorbă, și aveau frică de dânsul.

Tot la Răsăritul Galiei, pe malul stâng însă al Rinului, în Germania de astăzi, își aveau sălașul *Alamanii*, popor german și ei. Alamanii erau tot o legătură de mai multe neamuri unite pentru războiu.

Încep să apară astfel numai în veacul al IV-lea. Numele lor înseamnă „toți oamenii”, obștea.

Romanii au avut mult de lucru cu dâșii în veacul al IV-lea, pe când în părțile noastre stăpâneau Goții. Dar, pe urmă, Alamanii slăbiseră: mulți dintre dâșii trecură în rândurile Francilor și ale Burgunzilor. Lui Clovis nu-i fu greu să li dărâme puterea într'o singură luptă.

Pe urmă el se răpezi asupra *Visigoților*. Regele acestora, Alaric al II-lea, fu omorât în lupta de la *Vouilié*.

Pricina căderii Visigoților a fost și moleșirea lor de civilizație. Când un popor nu primește adânc și adevărat cultura altuia, superior lui, atunci spoiala cu viciile civilizației mai înaintate îi otrăvește pe încetul sângele și-l omoară.

Iar Galia se făcu aproape până în Pirinei țară supusă Francilor; de aceia i-a rămas până astăzi acest nume de *Francia*.

Clovis se însurase cu o princesă burgundă, Clotilda. Ea se întâmplase a fi drept-credincioasă, catolică. Stăruințele ei și ale lui *Remigiu*, episcop de Rheims, făcură pe Clovis să primească botezul. El încercase întâiu puterea legii creștine, chemând în ajutor pe Hristos într'o luptă care se hotărî pentru dânsul. Toți Fran-

cii trebuiră să primească pe creștet picăturile de apă ale botezului, așa cum se obișnuiește în Biserica Apusului.

Numai pe Burgunzi nu încercă să-i supuie Clovis. Poate că nici n'avu vreme, căci el muri la 511. Împăratul de Răsărit avuse legături cu dânsul și-i dăduse titlul de patriciu, unul din cele mai mari care se obișnuiau la Constantinopol.

3. Clovis lăasă patru fii. Pe atunci țara se socotia că este averea regelui, întocmai ca și caii și juvaierile lui. Fiindcă erau *patru* moștenitori, Franța se împărți în patru bucăți.

Frații aceștia întinseră granițele țerii pe care o moșteniseră. Ei făcură să piară Burgundia. Oștile lor trecură apa largă a Rinului și loviră pe *Turingi*, alți Germani, cari turburau pe vecinii lor. Mai departe însă nu înaintară. Țara părea foarte sălbatecă, fără drumuri și acoperită în mare parte de păduri dese, foarte vechi; locuitorii, cari-și ziceau Saxonii, erau niște păgâni deosebit de puternici, de îndărătnici și de crunți. Trebuia un om mare, stăpân peste toți Francii, ca să încerce supunerea unor dușmani ca aceștia.

Saxonii vor fi avut și ei mai multe triburi. Dar recunoșteau o singură căpetenie și recunoșteau un singur altar național. Erau îndărătnici păgâni, și luptau furios pentru vechea lor lege.

Dar din neamul lui Clovis nu se mai născură oameni destoinici. Țara era, când împărțită, când strânsă într'o singură mână. Fiindcă oricine avea dreptul să-și moștenească fratele, unchiul sau ruda, luându-i pământurile, se făceau omoruri dese între oameni din aceeași familie. Copiii erau uciși tocmai de aceia cari trebuiau să-i apere și să-i pregătească pentru a putea domni bine. Urmașii lui Clovis se izbiau cu capetele de pereți, se tăiau cu săbiile, se otrăviau, se înjunghiau, se legau de cozile cailor, cari-i ucideau târându-i. Au rămas ves-

tite nelegiuirile pe care le-au săvârșit astfel Francii din pricina luptei între două regine: Fredegunda și Brunehilda; numele celei d'întâiu se pomenește cu groază. Țara se lua după dâșii: episcopii, dregătorii erau oameni gata de ceartă și omor. Abia se înseamnă un rege în adevăr bun și cucernic față de Dumnezeu: *Dagobert*.

În acest timp însă Francii, supt înrâurirea „Romaniilor” supuși, înaintau în cultură. Bogați negustori se iviau între ei. Arta aplicată la religie făcea însemnate progrese. Dagobert a dovedit și simț de iubire pentru legea cea nouă, catolică, a unora dintre Franci, meniți să fie apărătorii și răspânditorii creștinismului celui adevărat împotriva arienilor și păgânilor (Saxoni, Avari).

Așa trecură două sute de ani.

La urmă, neamul lui Clovis căzuse în toropeală. În cele două regate ce se alcătuiseră: *Austrasia* la Răsărit, *Neustria* la Apus (nume care înseamnă tocmai: regatul răsăritean și regatul apusean), alții trebuiau să se îngrijească de trebi. Aceștia au fost *maiordomii*, cari aveau, cum li zice și numele (în latinește: *maior domus*), supravegherea asupra palatului și ajunseră pe urmă ei stăpâni. După multe lupte, familia de *Heristal* luă această dregătorie din tată în fiu, în amândouă regatele.

Pipin, unul dintre dâșii, ceru învoirea Papei din Roma, căpetenia Bisericii Apusului, ca să se facă rege. El se încoronă astfel la 752, și dinastia lui începu să domnească.

Din partea Papei a fost mare îndrăzneală politică să sprijine pe maiordom în usurpația lui. Papa avea însă și folosul că acesta și-a cerut voie de la dânsul să iea Scaunul regal. Ba chiar, pentru a-și înălța prestigiul,

a-și legitimă situația, el a poftit pe *Papa Zaharia* să binecuvinteze această schimbare politică, și, în numele Papei, *Sf. Bonifaciu*, îndemnătorul, creștinătorul anglosaxon (din Britania Mare) al Germaniei, îi puse cununa pe cap. Mai târziu *Papa Ștefan al II-lea*, prigonit de Longobarzi, veni la Franci să ceară ajutorul noii dinastii. Astfel regii franci din noua dinastie păreau a fi, mai mult decât cei vechi, „din mila lui Dumnezeu”, ca vechii regi evrei (Saul, David).

V.

Instinian, Împăratul Răsăritului.

**Lupta în Apus cu Germanii și lupta cu Avarii
în părțile noastre.**

1. După Marcian se suiră pe Scaunul împărătesc din Constantinopol oameni de rând: odată ajunse chiar stăpânitor un Isaurian, din poporul de pirați ce se opoșia în munții Asiei Mici. Dar firește că ei cu toții trecuseră întâiu la obiceiurile romane, așa încât numai după față și felul graiului îi puteau deosebi de lumea aleasă din Constantinopol.

Acești barbari cari dădeau Împărați Romei cele nouă nu erau deci așa de mulți și tari ca să poată păstra înfățișarea lor națională. Ca Romani și creștini, ei se strecurau prin dregătorii și ranguri militare pentru a-și încinge la urmă tâmplele cu cercul de aur al Cesarilor. De aceea, aici, *characterul roman a rămas neschimbat în toate, încă o mie de ani aproape.*

Un luptător cu noroc, țeran „roman” de către Dunăre, apoi ostaș, *Iustin*, ajunse apoi să iea moștenirea lui Teodosiu-cel-Mare. Nepotul lui, *Iustinian*, îi urmă în domnie la anul 527, și el a fost unul dintre cei mai mari împărați ce au trăit pe lume.

Iustin fusese un aspru soldat necărturar; Iustinian, crescut ca un prinț, era inițiat în toate ramurile culturii greco-romane și ale științii de Stat.

El a fost un om foarte iubitor de învățătură; istoria vieții lui a fost scrisă, așa cum dorise el, de vestitul istoric *Procopiu din Cesareia*, în Palestina. Se dovedise un cârmuitor bun și un harnic legiuitor: o comisiune de cunoscători ai dreptului a fost adunată de el pentru a strânge la un loc, într'o *condică* (cod, latinește: *codex*), toate legiuirile mai vechi și mai nouă: la dânsle el adause legile pe care însuși le dăduse. Popoarele lumii au căutat aice îndreptare pentru legile lor: culegerea se chiamă *Corpul*, adică adunarea întregă, a dreptului civil.

Opera aceasta mare a făcut-o, cu ajutorul unor harnici jurisconsulți în frunte, *Tborian*, o minte superioară. Codul pentru partea veche, e redactat în latinește; cealaltă are și bucăți grecești, potrivite cu întinderea rostului grecesc în Impărăție.

Lui Iustinian îi plăceau podoabele, clădirile, petrecerile: pe vremea lui arta a înaintat, întrupându-se în frumoasele lăcașuri pe care le-a înălțat la Constantinopol și la Ravena (în Italia). Biserica Sfintei Sofii de acolo din Constantinopol (prefăcută de Turci la 1453 în moschee) a fost socotită ca o minune fără păreche în toate părțile Răsăritului.

Ceia ce impune mai mult la Sfânta Sofia, e înălțimea cupolei îndrăznețe, ce se boltește sprijinită pe pereții cari întâiu s'au dărâmat supt greutatea ei, apoi marele cuprins de liniște între aceste ziduri uriașe. Până ce Turcii au așternut o pătură de var peste zugrăvelele care li se păreau profane, după legea lor, biserica arăta strălucitele-i mosaice, lucrute din fărâme de sticlă colorată, de cele mai multe ori pe un fond orbitor de aur. Mormintele împărătești au fost și ele sfărâmate.

Iar Turcii au stricat și proporțiile, înlăturând clădirile laterale de sprijin, ori adăugind grosolan păreții.

Jocurile, după datina Romanilor vechi, rămăseseră, cât privește unele ramuri, în cinste, fiind legate și de luptele politice. Impăratului îi plăceau așa de mult, încât nu pregetă să ieie de soție o femeie de o mare deșteptăciune, care jucase înaintea poporului, *Teodora*. Mulțimea din Constantinopol urmă cu patimă luptele din circ, și o răscoală izbucni, odată, din certele pentru biruințe ca acestea.

Această răscoală se zice *nika*, „biruiește”, după strigătul pe care-l scoteau luptătorii. Amândouă partidele, *verzii* și *vineții* (albaștrii), se uniseră împotriva Impăratului, care luase unele măsuri nesocotite. Numele lui era batjocorit de toți. O ultimă încercare a ostașilor credincioși păstră însă coroana lui Iustinian: Teodora l-ar fi sfătuit să nu se deie învins.

Partidele acestea de circ aveau și o însemnătate politică, nu numai un rost în petrecerea cea mai iubită de toți, și de ele atârna pacea sau tulburarea celății împărătești.

Iustinian a căutat să așigure hotarul de la Răsărit al Impărăției sale. Pentru aceasta el s'a luptat ani îndelungați cu *Perșii*. La urmă însă a trebuit să cumpere cu bani pacea din partea lor și stăpânirea asupra unor țeri desbătute.

Impăratul a fost adus să deie Perșilor pe fiecare an un dar de bani de aur, foarte prețuiți în toate țerile, pentru că nu erau stricați prin amestecuri.

2. Iustinian a ajuns, oarecum, să adune iarăși, de și fără plan, Impărăția de Apus cu cea din Răsărit. Încă de la 476, cum s'a spus, căpetenia ostașilor barbari ai Impăratului din Roma, Odoacru, luase puterea pentru sine, zicându-și numai „rege”. Pe dânsul îl ră-

pusese peste vre-o zece ani Teodoric, care întemeie regatul Ostrogoților în Italia. Pe vremea lui Iustinian, acest regat era slăbit acuma prin luptele între urmașii lui Teodoric.

Fata lui *Amalasunta*, fu închisă și omorâtă în taină de soțul ei. Acesta, *Teodat*, avea mulți dușmani. Pe urmă se ridicară trei căpetenii de războiu, dintre vitejii cei mai îndârjiți: *Vitige*, *Totila* și *Teia*. Dacă n'au putut învinge, ei au avut cinstea de a-și apăra țara până la cea din urmă suflare de viață.

La 535, Iustinian începu îndelungatul războiu pentru stăpânirea Italiei, care ținu vre-o nouăsprezece ani de zile și se mântui cu o biruință deplină.

Generalul care duse la biruință oștile răsăritene a fost *Belisariu* sau, cum i se zicea pe grecește, *Velisarios*, *Velisarie*. El nu se luptă cu oștile împărătești, ci cu credincioșii pe cări-i avea el în jurul lui, sau cari, încrezători în norocul unei astfel de căpetenii, alergau pentru pradă și din dorința de a vedea locuri nouă, supt steagurile lui.

Iustinian trimise la Roma un locțiitor, un „delegat”, zis *exarh*. Cât trăi el, Italia rămase a lui, și el fu astfel Impăratul Romei vechi ca și al celei nouă (Constantinopolul).

Astfel nu e drept să se spuie că Iustinian și-a pus în minte să facă la loc vechea Împărăție *unitară*, ci el s'a găsit prins, prin războiul cu *Vandalii*, cari tulburau orice negoț pe Marea Mediterană, într'o luptă pentru *Sicilia*, pe care o cereau și Visigoții. Și, dacă n'ar fi avut puterea gata de războiu a lui Belisariu, nu s'ar fi încumetat a face lucruri așa de mari.

Belisariu a stat mult timp în Roma cucerită de el. Aici însă, ca și în alte orașe, el n'a aflat prietenie din partea locuitorilor. Aceștia erau mai mulțămiiți cu Go-

ții, cari-i lăsau a se administra ei în de ei, după norme romane, și cu cari apucaseră a se deprinde, decât cu acești Răsăriteni, Greci, Armeni și alți Asiatici, cari li se păreau leneși și fricoși. „Greci”, și nu „Romani” — grecește Rhomaioi — li se zicea de toată lumea.

Exarhul stătea de obicei în Ravenna și avea în toate locul Impăratului. De el asculta oastea și se ținea flota; el avea Vistieria lui deosebită. Instituția e ceva mai târzie, de și putere de exarh a avut și bătrânul curtean *Narses*, care adusesse Impărăției mari servicii la sfârșitul războiului. Cu un teritoriu tot mai restrâns, exarhul a ținut până la venirea, peste câteva decenii, a *Lombobarzilor* (v. mai departe). Din alcătuirea lui au rămas *ducii*, de obârșie bizantină, din Veneția și din Italia de Miazăzi.

Iustinian, cuceri și coasta răsăriteană a Spaniei, în care se așezaseră Visigoții, strămutați în Apus de Alaric. În Africa de Nord, el sfărâmasse regatul *Vandalilor*, cari trecuseră acolo, venind din Spania, cu vre-o sută de ani înainte.

Trecerea se făcu încă pe vremea când mai era o Impărăție de Apus. *Bonifaciu*, guvernatorul Africei romane, îndușmănit cu Aetiu, trădă, chemând pe barbari. Așezați aici, în frumoase locuri calde, cu bielsug în toate, Vandalii se păcătoșiră iute, ajungând un neam molesit și fără vlagă, care putu fi înlăturat răpede, întrebuintându-se mai ales și certurile pentru Domnie între membrii familiei regale.

De jur împrejurul Mării Mediterane, afară de coasta de Miazăzi a Franciei, erau tot dregători de-ai Impăratului Romei răsăritene.

3. Dar Iustinian se afla încă în viață († 565), când poporul barbar al *Avarilor* se puse în mișcare. Până atunci ei fuseseră atârnători de alte popoare, tot barbare,

și tot din aceeași rasă, rasa Hunilor. Apoi scuturară jugul și, mândri de izbânda lor, se năpustiră spre Apus, până ajunseră și ei în țara Dunării mijlocii, pe unde e astăzi miezul Ungariei. Căpetenia lor, Haganul, se așeză acolo unde fuseseră sălașele lui Attila,

Avarii nu erau decât unul din triburile uralo-altaice care se desfăcuseră după sfărâmarea Impărăției de pradă a Hunilor. Așa era obiceiul la aceste neamuri: *temeiul* oștii și puterii erau toți la un loc, dar numele se luă după seminția ce ajungea în frunte.

Înaintând spre împărăția romană, Avarii găsiră în cale, la râurile Sava, Drava și Dunăre, care închid aici o insulă, pe *Gepizi*. *Longobarzii*, popor german, din aceleași părți, ajutară însă pe Avari împotriva celorlalți Germani. Gepizii fură astfel zdrobiți. Locul lor îl luară Avarii, cari căutau să supuie pe *Slavii* ce veniau acum în țara noastră. Avarii prădară adesea și Impărăția. Iar *Longobarzii* apucară, supt tânărul lor Craiu viteaz, *Alboin*, spre Apus, urmând drumul obișnuit al barbarilor. El ducea la Roma.

Această întreprindere venia și din aceea că Roma era mai rău păzită și provinciile ce atârnavă de ea aveau mai puțini locuitori, și astfel erau mai multe locuri de împărțit.

VI.

Arabii. Mohamed, proorocul lor. Cuceririle ce fac ei, după ce ieau legea propovăduită de dânsul.

1. Romanii cunoscuseră ca vecini și ca dușmani pe poporul Arabilor, cari locuiau în peninsula ce se cheamă Arabia și se întindeau chiar mai sus de hotarele ei. Arabii sunt de rasă semitică, din care fac parte, dar nu fără mult amestec, și Evreii. Ei se înfățișează ca oameni nalți, slabi, negricioși la față, cu trăsă-

turile feței foarte suptiri, cu ochii bulbucăți și cu nasul coroiatec. Arabii nu lucrau pământul, ei se hrăneau mai mult cu fructe, cu ierburi, cu carne; alte popoare-i luau în răs fiindcă mâncau și lăcuste.

Țara lor se alcătua dintr'un mare pustiu, încunjurat pe marginea Mării de Ținuturi mai roditoare; prin întinderea cea mare de nisip erau sămănate ca niște ostroave de verdeață *oazele*; oaza își avea începutul de la un izvor care ieșia din pământ, răcoria văzduhul și făcea să se poată înălța arbori — mai mult palmieri, cu frunzele rășchirate ca o umbrelă—, și arborii aceștia împiedecau nisipul de a pătrunde 'n vremea furtunilor; așezările omenești se întemeiau pe urmă. Pe mal erau câteva orașe clădite din pământ uscat, cu ulicioare întortochiate, înguste și murdare, unde se făcea negoț cu Egiptul sau cu Siria. Prin oaze erau risipite sate.

Incolo, ceilalți Arabi trăiau ca *Beduini*, ducând mărfurile, păscându-și turmele de oi și prădând pe drumeti. Ei erau foarte înțețiți la luptă și se războiau necentenit între dânșii, fiecare ceată sau trib având în fruntea sa un *emir*, din neamuri care se socotiau sfinte.

Cei ce făceau parte dintr'un trib aveau aceeași obârșie. Tribul sămăna deci cu *gintea* germanică.

Arabii se închinau la idolii pe cari și-i ciopliau din lemn sau din piatră. In centrul cel mare *Meca* eră o veche clădire, ce se zicea Caaba, unde se cuprindeau sute de chipuri dumnezești și o piatră neagră ce se credea că este căzută din cer. La serbători și bălciuri, poeții lor cântau minunile firii, și cântecele care învingeau la întrecere erau scrise pe stofe scumpe și atârinate în temple.

Arabii din partea de sus stătură în legături cu Romanii întâiu, apoi cu Impărăția de Răsărit, zisă de Constantinopol sau bizantină, după numele cel vechiu

al Constantinopolului, Bizanțul. Ei făcuseră odată, în oaza *Palmirei*, o încercare de Impărăție, pe care o zdrobi Impăratul roman Aurelian.

Atunci a strălucit ca soție a lui Odenat, „regele” *Palmirei*, vestita *Zenobie*, care a făcut mult rău Romanilor, până ce la urmă ea fu adusă la Roma pentru a se târi învinsă în alaiul de biruință al Impăratului.

La dâșii se răspândise cunoștința legii creștine; această lege mai străbătuse însă în Arabia și de la Miazăzi, din Abisinia, țara ce vine în jos de Egipt. Fiind vecini și rude cu Evreii, Arabii știau multe și despre legea lui Moise: și la ei se povestia despre patriarhul Avraam și despre ceilalți cari au venit după dânsul. La Răsărit, Arabia se mărgenia cu Persia, și în felul acesta se răspândi și credința în dumnezeirea focului, credință care domina în țara aceea.

Un popor ajunge mare, nu numai când are mulți oameni și o țară bogată din care știe să tragă folos. Pentru ca el să se îndemne la lucru, îi trebuie o credință puternică. Credința aceasta a dat-o Arabilor *Mohammed*, precum Moise dăduse o credință Evreilor.

2. Mohammed (născut pe la 570) era din neam bun de la Meca, dar tatăl său fusese un om sărac; de timpuriu Mohammed rămăsese orfan. El se făcu cărăuș; aceasta nu însemna însă puțin lucru la Arabi, căci nu erau mulți oameni cărora să li se poată încredința o caravană cu mărfuri duse pe cămile; cărăușul trebuia să fie viteaz și de bună credință. Peste câțva timp el se însură, luând pe o văduvă bogată, anume Cadigia, care știuse a prețui marea lui agerime de minte.

Mohammed era un om cu închipuirea aprinsă, care avea și vedenii, încât i se părea că se suie călare în ceruri, că face într'o singură noapte, fără să se fi mișcat din loc, drumul la Ierusalim, că vorbește cu ar-

hanghelul Gavriil, care-i aduce solie de la Dumnezeu. El prinse a se gândi că neamul lui ar avea nevoie de o altă lege, care să înlăture idolii și să hotărască ființa unui singur Dumnezeu; lui Dumnezeu, zicea el, nu-i trebuie jertfe, ci păstrarea curată a trupului omenesc, rugăciunea și împărțirea de milostenii la săraci. El propovăduia legea cea nouă printre cei ce stăteau mai aproape de dânsul; îl crezură nevastă-sa și un rob, *Ali*. Alții se aprinseră de mânie asupra lui și căutară să-l prigonească, ba chiar să-lucidă, ca un călcător de lege. Atunci Mohammed fugi din Meca și găsi un adăpost în alt centru al Arabiei, așezat ceva mai jos pe coastă, la Iatreb. Orașul acesta-și schimbă numele de acum înainte, chemându-se *Medinat el-Nabi*, *Medina*, adică *Fuga* (Proorocului). De la acest an de pribegie (622) încep a socoti anii credincioșii legii lui Mohammed, precum noi, creștinii, îi socotim de la Nașterea lui Hristos.

Cei ce ascultară de sfaturile și de învățăturile lui Mohammed (care s'au strâns mai târziu și au alcătuit o carte ce se chiamă *Coranul* și e pentru dânsii ceia ce este pentru noi Sfânta Scriptură) s'au numit pe sine *Credincioșii*, Musulmanii: legea lor se zice Islam, adică *Supunere față de Dumnezeu*.

Coranul a fost dictat, fiindcă Mohammed nu știa să scrie. Verseturile din care se alcătuieste au fost culese și rânduite într'o formă ce nu se mai poate schimba.

Mohammed li spusese alor săi că este o altă lume, o viața viitoare, în care cei buni se învrednicesc să între 'n Raiul plin de toate bunătățile pământului; ostașii cari muriau pentru lege erau primiți să se bucure de dânsese, oricâte păcate ar fi făcut înainte. Arabii erau, pe urmă, deprinși să se lupte pentru pradă, și Proorocul li-o îngăduia. Astfel ajunse Mohammed să-și învingă dușmanii din Meca, să între în acest o-

raș, să curățe Caaba de idoli și să facă pe toți Arabii a i se supune. El muri în anul 632.

3. Urmașii lui se chemară *califi*, adecă locțiitori. În mânilor ei aveau toată puterea asupra poporului care-i alegea. După câțiva califi cari stătuseră mai aproape de Mohammed, veni *Moavia*, care întemeie o dinastie ce ținu nouăzeci de ani.

Abubecr, cel d'întăiu calif, a fost prietenul și tovarășul Proorocului, *Omar* era un om simplu, care se mulțămia cu viața unui Arab de rând. După *Otman*, al treilea calif, veni robul credincios al lui Mohammed, *Ali*, care muri ucis. Ținea pe fata fostului său stăpân, și mulți îl cred singurul urmaș îndrituit al acestuia. Astfel Persii, cari nu recunosc pe ceilalți califi până la el, se zic *Șiiti*, iar Turcii osmanlâi sunt *Suniți*.

Reședința noii dinastii, ce se zice a Omeiazilor, după străbunul lui Moavia, eră *Damascul*, într'o frumoasă oază a Siriei. Siria o luaseră Arabii de la Impărăția bizantină, care slăbise mult după moartea lui Iustinian. La Răsărit ei sfărâmară *Impărăția persană*. Iar la Miazăzi pătrunseră în *Egipt*, care ajunsese o provincie a califilor.

Căderea Persiei nu se făcu fulgerător, și n'ajunse o luptă hotărâtoare (la Cadisia, 637) pentru ca o dinastie, totuși decăzută, a *Sasanizilor*, să piardă stăpânirea. Cucerirea arabă în Persia nu aduse însă și o înlăturare a elementului ce locuia țara, ba nici măcar a claselor orășenești, a cărturarilor, a frunțașilor. Vechea rasă iraniană, pricepută, isteță, harnică, având gust și îndemânare în artă, rămase în aceiași stare ca mai înainte. Arabii stăpâneau mai mult de departe. Dar ei făcură ca vechea credință să fie înlăturată, și până la oazele depărtate ale Turchestanului se ridicară moscheile Islamului. Cine nu le cerceta era pedepsit cu cea mai mare asprime. De aici și în India a pătruns legea

nouă a lui Mohammed, de și în această țară ea întâlnește împotrivirea energică a vechii legi budiste, cu mult superioare.

Siria era nemulțămîtă din două puncte de vedere de stăpînirea bizantină: aceasta era apăsătoare prin dările cele mari pe care le cerea, și, pe de altă parte, pentru că față de ortodoxia oficială bizantină trăia între Sirieni vechiul monofisitism, credința eretică prin care se statornicia o singură ființă (iar nu cele două: dumnezeiască și omenească) în Isus Hristos. Astfel oștile bizantine, nesprijinite de locuitori, au fost ușor răspinse după înfrângerea lor, lângă râul Iarmuc (636), și ele nu s'au mai întors.

Mulți Sirieni trecură la Islam, care se potrivea cu monofisitismul lor. Creștinii rămaseră numai în munți, unde *Maroniții* păstrează până azi o Biserică deosebită.

Egiptul fu supus între 640 și 642. Imprejurările au fost acolo aceleași ca și în Persia, și ele au dat aceleași rezultate. Imperiul lăsase țara în sama Patriarhului de Alexandria.

VII.

Carol-cel-Mare, Împăratul cel nou al Romei, ridicat dintre barbari.

1 *Pipin* căpătase sprijinul Papei, fiindcă acesta avea nevoie de Franci. *Papa* fusese la început numai episcop al Romei. Fiindcă stătea într'un oraș așa de însemnat, el începuse a fi privit de mulți ca mai mare decât ceilalți episcopi. Prin daniile credincioșilor, Biserica lui se făcu mai bogată decât oricare alta. Pe când eresurile tulburau creștinătatea, Papii avură cuminția să se ferească de dânsule și să rămâie totdeauna în credința cea dreaptă.

De la 476 nu mai era și un Împărat în Roma, dar Papii rămaseră netulburați pe lângă regii barbari, Odo-

cru, Teodoric și urmașii acestuia, cu toate că acești regi erau eretici arieni. Știm că pe urmă Iustinian a luat Italia: acum Papii trăiră mai greu. Impăratul de Răsărit îi supraveghia de aproape, și el căuta să ridice mai presus de dâșii pe Patriarhul din Constantinopol. Ba, de la o vreme, Impăratul bizantin, îngrijorat de averile și puterea călugărilor, prinse a prigoni icoanele, pe care punea să le sfarme și să le ardă; el se făcea astfel eretic, și Papii nu mai voiră să știe de dânsul.

S'au văzut unii chemați la Constantinopol pentru a-și da sama, și chiar opriți acolo, în *temniță*. Astfel hotărârea papală într'un sens ori în altul ajunse a fi privită ca statornicirea ortodoxiei.

Incă de la 568, Longobarzii, barbari germani, veniră în Italia, gonind pe Bizantini aproape din toate stăpânirile lor. Ei se făcură creștini drepți peste câțva timp, dar Papa nu putea trăi în pace cu regii lor, pentru că voiau să ieie Roma. Însă Roma, lăsată fără alt apărător, se deprinsese acuma să asculte de Papa. Impotriva Longobarzilor fu chemat Pipin. Acesta-i învinse, și dădu Papei o mare bucată de pământ în jurul Romei, care bucată de pământ s'a chemat *dania lui Pipin*.

Papii născociseră și o mai veche danie, a lui Constantin-cel-Mare. Aceasta e însă falsă. Tot false sunt și decretalele lui *Isidor*, care voiau să arate că Papa are drept la cârmuirea monahică a lumii.

2. Pipin muri la anul 768, lăsând doi fii: pe Carloman și pe *Carol*. Dar Carloman se călugări, așa încât toată puterea rămase numai în mâinile lui Carol. Acestuia i s'a zis Carol-cel-Mare; el s'a făcut Impărat al Apusului. Lumea a ascultat de poruncile lui de la

Oceanul Atlantic până la Mediterană. În tot evul mediu n'a mai fost un om ca acesta.

În toate părțile el a întins hotarele țerii sale. N'a făcut aceasta numai din mândrie, ca să se spuie că nu mai este alt stăpânitor ca dânsul, ci ca să aducă pretutindeni buna rânduială și pacea, ca să răspândească legea creștină, ca să întemeieze iarăși o Impărăție statornică, de care Apusul era lipsit de trei sute de ani.

Lui îi trebuia să facă războaie la Răsărit, împotriva *Saxonilor* păgâni, cari erau așezați pe toată întinderea Germaniei de astăzi. Pe urmă alte războaie la Miazăzi, împotriva *Arabilor*, cari se așezaseră de vre-o cincizeci de ani și în Spania, în locul Visigoților, și ar fi înaintat și în Franța dacă n'ar fi fost s'o apere *Carol Martel*, bunicul lui Carol-cel-Mare. În sfârșit el avea sarcina de a sfărma regatul *Longobarzilor* și de a feri astfel pe Papă de orice primejdie din partea acestor dușmani vechi.

Carol Martel e cel d'întâiu dintre majordomi care aduce un serviciu esențial neamului. În lupta de la *Poitiers* (732) el birui pe Arabii năvălitori. Dar plecarea lor se datorește unor împrejurări de acasă de la ei.

Cel mai scurt și mai puțin însemnat dintre aceste războaie a fost acela cu *Arabii*. Carol i-a bătut și a luat țara până la râul Ebru. Cântececele de mai târziu pomenesec trecerea munților Pirinei de către oastea lui și peirea prin trădare a lui *Roland*, nepotul regelui. Poporul credea că o tăietură adâncă în munte e făcută de sabia lui Roland, care-și apăra viața luptându-se. Dar pe urmă Carol a stat în pace cu Arabii, cari erau un popor foarte harnic și luminat, având plugari foarte pricepuți, meșteri vestiți în lucrul metalelor și destui cărturari. Ei luaseră toate aceste cunoștinți de la Romanii din Răsărit, adecă de la Bizan-

țini, cu cari nu se puteau pune alături cei din Apus și barbarii amestecați cu dâșii.

Mai târziu însă aceste lupte cu Arabii au rămas mai mult alipite de amintirea lui Carol. El ar fi mers la Constantinopol și ar fi luptat cu Arabii din Palestina, cum a fost pe vremea cruciatelor.

3. Cu *Saxonii*, luptele au fost grozav de grele și foarte îndelungate. Saxonii aceștia nu voiau nici într'un chip să-și lase legea și să-și plece capul. Carol a zidit biserici, a făcut episcopii; el a înălțat cetăți, a așezat căpitani de margene (maregrafi în nemțește; Francesii zic: marchisi). Dar răscoalele izbucneau neconținut. Carol, care era un om strașnic la mânie, a vărsat valuri de sânge, ucigând cu miile pe vinovați. La urmă i-a îngrozit. Cel mai viteaz dintre căpeteniile lor, *Vituchind*, a venit înaintea lui și a lăsat să-l boteze.

Astfel țara lui Carol ajunsese până la Dunăre. Aici el găsi pe *Avari*. Dar nici aceștia nu i se putură împovărit. Ei fură bătuti rău, și nu se mai ridicară din aceeață înfrângere. Dregători franci stătură atunci până prin locurile noastre.

În acest chip se alcătui „provincia francă”, pe care și Bizantinii, cu cari acum Francii erau vecini de stăpânire, o numiau *Frankochorion*.

Asupra *Longobarzilor* Carol se duse încă din 774. Ultimul rege al acestora fu prins.

Acest ultim rege al *Longobarzilor* se chema *Desideriu*, și stăpânirea lui ținu de la 756 la 774. De mult încă, dinastia longobardă părăsise eresia ariană pentru a trece la forma catolică a creștinismului (mulțămită reginei *Theodelinda*). Ea încercase a-și adăugi la posesiuni Roma însăși (supt *Astolf*), dar găsisse în cale puterea lui *Pipin* (v. și mai sus, p. 32). *Desideriu*-și mă-

ritase fata după Carol, dar acesta o trimese înapoi, și luă măsuri pentru a cuceri țara socrului său, scăpând astfel pe Papă, pentru care noua dinastie francă era așa de utilă, de o veșnică amenințare.

Carol îi luă locul, ajungând astfel și rege al acestui regat italian, a cărui Capitală era Ticinul-Pavia. Mai rămase numai stăpânirea longobardă de la Miazăzi; dar ducii de acolo se închinară lui Carol și-l ajutară în toate războaiele lui.

Acești duci, numiți așa după obiceiul bizantin, nu se supuneau regelui lor decât atunci când aveau interes la aceasta. De aici a venit și slăbirea regatului lui Desideriu. Acesta lăsase un fiu, câtva timp neastâmpărat în înfrângere, Adalgis.

De pe urma Longobarzilor n'a rămas nimic în ce privește limba ori cultura Italiei mai nouă. Sângele barbarilor abia se simte în alcătuirea neamului italian de astăzi. Așa se întâmplă cu acei cuceritori cari, neavând o cultură superioară, nu pot dovedi nici cu numărul.

Mai sus de munții Alpi, Carol desființă ducatul *Bavariiei*, în fruntea căruia stătea Thassilo, un om foarte nesigur și uneltitor.

Bavaresii erau puțini la număr și nu puteau alcătui un Stat deosebit. Ambiția lui Thassilo a fost nenorocirea lui, dar seminția germană supusă lui a folosit contopindu-se cu restul neamului. Thassilo se apucase la harță cu Francii ca ginere al lui Desideriu. El a fost cel din urmă din dinastia lui Agilulf. Carol îl osândi ca trădător, dar osânditul fu închis, ca și Desideriu, într'o mănăstire.

4. Atunci Papa se gândi a-i da lui Carol coroana de Împărat al Apusului: el își luă acest drept ca unul ce

avea în mâinile sale Roma; și apoi voise astfel poporul roman. Regele franc venise la serbătorile Crăciunului ale anului 800, în ajunul unui veac nou, ca să se închine în vestita biserică a Sfântului Petru. Papa, pe care el îl scosese din mâinile dușmanilor lui, puternicii din Roma, îi puse în mijlocul sfintei slujbe coroana pe cap. Mulțimea strigă: „trăiască și biruiască Carol Augustul, încununat de Dumnezeu, mare și pașnic Impărat al Romanilor”.

În Roma se alcătuisese o oligarhie de nobili cu pământuri și castele, înaintea cărora tremura Papa. Ei hotărârau alegerile și izgonirile capilor Bisericii. Papa Leon al III-lea fugi la Franci pentru a cere ajutor împotriva acestor dușmani ai săi. Ca judecător veni Carol deci la Roma, hotărât a părteni pe Papă. Răsplata i-a fost proclamarea ca Impărat de poporul roman, aproape autonom, care ținea cu Papa, și recunoașterea de către Leon.

Impărăția Răsăritului nu l-a recunoscut ca Impărat al Apusului, dar toți regii vecini, din Anglia, din Danemarca, stăteau supt ocrotirea lui Carol. El a mai trăit patrusprezece ani și a murit foarte bătrân, încunjurat de glorie.

Impărații răsăriteni se apucaseră, cum am spus, de prigonirea icoanelor, așa încât în această privință se săpase între ei și Papă o prăpastie care nu se putea umplea cu nimic. Cu privire la vestita ceartă pentru icoane, v. și mai departe.

5. Ca Impărat, Carol a fost numai brațul înarmat al Bisericii; încolo era ceia ce fusese și ca rege al Francilor. Trăia din moșiile sale și din câteva venituri.

Învățăturile lui, așa-numitele *Capitulare* (cuvântul vine de la *capitulum*, alineat, precum la noi mai de mult

un edict domnesc ori un tratat se zicea *ponturi*, fiindcă erau împărțite în paragrafe de acestea, în *puncte*), cuprind și îndemnuri către dregătorii puțini ai regatului și sfaturi, „circulare”, am zice, de gospodărie pe moșiile regale. Ele arată bun simț patriarhal, dar nicio cunoștință de drept roman.

Pe toți supușii lui regele avea dreptul să-i chemeoricând la oaste.

Această chemare se zicea: *Bann, bannum*.

Dregători la Curte erau puțini: în provincii se țineau *confi* și *duci*; pentru a li cerceta purtarea, se trimeteau neconținut „oameni împărătești”.

Acești trimeși se ziceau latinește: *missi dominici*, și mulți din ei erau episcopi.

Duce vine din vechiul *Herzog*: poate să fie și o înrâurire bizantină venită prin Longobarzi. *Comites* sunt *tovarășii* de luptă ai regelui prefăcuți acuma în cărmuitori de Ținuturi.

Episcopul pe atunci era și un păstor sufletesc, dar și un comandant militar și un agent administrativ. Cu episcopi și misionari, din vestita școală anglo-saxonă, s'a ajutat Carol în greaua operă a cuceririi Germaniei păgâne. Crucea a fost pentru el în timp de războiu o armă, în timp de pace un șceptru. Botezul era un *omagiu*, un act de închinare către el. Cruci puteau însemna hotarul lui, cum la noi, în Moldova, hotarul domnesc era însemnat cu bouri.

Winfrith, zis Bonifaciu, — el ajunsese prin râvna lui vitează Sf. Bonifaciu—, a folosit înaintașilor din veacul al VIII-lea ai lui Carol mai mult decât cel mai înfricoșat general. Episcop și arhiepiscop de Mainz (Moguntia), supus cu credință Romei, ca un ostaș unei căpetenii de oaste, el a păstrat credință și regilor franci. A murit ca mucenic de mâna *Frisonilor*, încă păgâni, de la gura Rinului.

Judecata pe cea mai înaltă treaptă se făcea înaintea Împăratului, Prada de războiu o împărția cum voiã el.

La Curtea lui, Carol chemă oameni învățați din Anglia, din Irlanda și din Italia. Școli se întemeiară pe la mănăstiri, unde călugării trăiau, după povețele *Sf. Benedict*, în lucru și în rugăciune. Scrisoarea cărților și poruncilor s'a făcut mai frumoasă pe vremea lui. Împăratul însuși a scris și în nemțește și în latinește.

Sf. Benedict din Nursia, în Umbria († 543), e întemeietorul vestitei mănăstiri de pe *Muntele Cassino*, în Italia-de-Sud. Prin numărul călugărilor, prin disciplina lor, prin averea ce li se afla în mâni, prin întinsele moșii, prin legăturile cu principii mari și mici, prin rolul politic ca și prin însemnătatea culturală, Monte-Cassino poate fi asemănat cu Sfântul Munte Athos, din Răsăritul nostru. Dar aici scopul călugăriei nu era ca în Răsărit, unde, după schivnicii, eremiții (din grecește; pustnici) din Tebaida egipteană, *Sf. Vasile-cel-Mare* († 379) dăduse normele călugăriei, în mănăstirea lui din Pont, Călugării răsăriteni căutau a se pierde prin rugăciune în Dumnezeu, desprețuind lumea; ei țintiau la extasul ce adoarme simțurile, deșteptând sufletul aiurea; aceștia alți, Apusenii, au fost muncitorii biruind pe Satana prin fapte folositoare și rodnice, prin condeiul caligrafului, prin migăloasa muncă în colori a miniaturistului, prin truda plină de plăceri a cetitului și fie chiar numai prin tăierea pădurilor bătrâne cu toporul, prin scormonirea pământului părăginit cu sapa spre a face ogor dintr'insul.

Până astăzi îndreptarea deosebită a celor două feluri de călugărie se păstrează. Nu doar că n'au fost caligrafi, miniaturişti, tâlcuitori, dascăli muncitori de câmp la Răsăriteni, ori ascetici (*ascesa* e pregătirea sufletului prin suferința trupului) la Apusenii. Dar *regula* e cu totul deosebită la unii și la ceilalți.

VIII.

**Hoții de Mare din Miazănoapte sau Nortmanii
și căderea Împărăției lui Carol-cel-Mare.**

1. Dacă ar fi ținut multă vreme, Impărăția lui Carol-cel-Mare ar fi fost o mare binefacere pentru popoarele asupra cărora ea se întindea. Ca și 'n Impărăția Arabilor din Asia și din Africa, era aici liniște: hotarele rămâneau bine apărate, barbarii, câți nu se supuseră încă, fuseseră aruncați departe și trăiau ținuți în frâu de maregrafii împărătești.

Drumurile ajunseseră sigure, munca oricui se putea săvârși în pace, judecata se făcea cu dreptate. Era mai bine să fie cineva supus al lui Carol, Împăratul Apusului, decât să trăiască 'n împărăția de Răsărit a Bizantinilor.

Dar Impărăția întemeiată de Carol-cel-Mare n'a ținut multă vreme: războaiele din lăuntru au început cam vre-o douăzeci de ani după moartea puternicului Împărat; ele au adus îndată sfărâmarea țerii celei mari în mai multe țeri mai mici; nici chiar în țerile acestea mărunte n'a mai fost ascultare și siguranță. La urmă, și neamul lui Carol s'a stins, și alte familii au început a domni, după multe greutăți, în frânturile Împărăției.

Încă de pe vremea lui Carol se vedeau viind în porturile împărătești niște barbari noi, cari călătoriau pe apă. Și ei erau Germani; fiindcă veniau din Miazănoapte, li se zicea *Nortmani*, adică „oameni de Nord”. Locuința lor era prin țeri foarte reci, unde abia dacă se simte vre-o două-trei luni pe an o vreme cum e aceea de la începutul primăverii noastre. Aceste țeri se alcătuiesc dintr'o limbă de pământ suptire, care se desface din Germania, ca un deget arătător (Iutlanda), apoi din insulele vecine și dintr'o mare peninsulă care atârnă greoiu din Marea Inghețată (Peninsula Scandi-

navă). Astăzi aceste pământuri fac parte din regatele Danemarcei, Suediei și Norvegiei.

Nortmanii erau și plugari, prin unele părți mai roditoare; alții se hrăneau din pescuit, dar cei mai mulți își căutau norocul străbătând Marea pe luntri grosolane, ca să-și găsească o pradă. Cetele lor aveau în frunte căpelenii care se chemau *vichingi*. Erau niște ostași cari nu simțiau nicio frică înaintea valurilor înalte ale Mării mâniașe; de oameni prin urmare nu se puteau sfii. Luntrile lor erau mărunte, și ei puteau să între lesne prin gurile râurilor, așa încât se suiau până foarte departe înlăuntrul țărilor. Pe vremea lui Carol-cel-Mare, Impărăția obișnuia să ție corăbii anume care să fie gata a răspinge oricând pe acești hoți de Mare. Pe urmă însă n'a mai fost pază așa de bună. În Galia, în Italia, Nortmanii răsăriau fără de veste înaintea orașelor bogate, și le prădau. S'a întâmplat chiar ca ei să le încunjure mai multă vreme. Și Roma avu să se teamă de dânșii. Ba în Anglia ei veniau în fiecare an, și rămâneau în țară.

Cea mai îndrăzneță încunjurare de cetate făcută de Nortmani e a Parisului, care, după ce mai avuse a se teme din partea lor de trei ori, fu asediat un an întreg, la 885. Rinul era străbătut de luntrile lor ușoare, și ei dădură foc și palatului (Pfalz) de la Aachen al lui Carol-cel-Mare.

Nortmanii samănă în toate rosturile și mișcărilor lor cu adunătura de Cazaci care, prin Nipru, în veacul al XVII-lea, străbătea în Marea Neagră și ardea satele de lângă Bosfor supt ochii Sultanului.

Anglo-Saxonii, cari se așezaseră mai d'înainte în Britania-Mare (insula englesă cea mai întinsă), venind din Danemarca și părțile vecine, nu i-au putut goni. Marele rege *Alfred* (Aelfred), cu toate străduințele ce făcuse, fu silit, la 878, a li da o parte mare din țara sa, care se

numi *Danelag*, adică „așezarea Danilor, a Danesilor”, căci Anglo-Saxonii li ziceau Nortmanilor așa.

Alfred e cu adevărat unul dintre cei mai mari stăpânitari de la începutul veacului de mijloc. Încă de pe vremea Papei Grigore-cel-Mare, Anglo-Saxonii începuseră a se face creștini, mulțămită înrâuririi france și sosirii unor misionari veniți de-a dreptul din Roma; și o înrâurire grecească se poate observa. Lupte strașnice se dădură între regatul creștin *Kent* și cel păgân *Mercia*, al regelui Penda. La urmă amândouă aceste puternice regate, ca și Wessex, Essex, Sussex (Saxonii de Apus, de Răsărit și de Sud), Northumberland (țara de la Nord de râul Humber) și Estanglia, se uniră în credință. Acest nou Ținut creștin dădu misionari îndrăzneți, mucenici pentru cruce, dar și scriitori de valoare cucernicului Beda (începutul veacului al XI-lea).

Cu vremea, Wessexul ajunsese cel mai însemnat dintre regatele așa-zisei eptarhii anglo-saxone, și Egbert (Ecbert) a fost un vrednic prieten al lui Carol-cel-Mare, (el moare la 839). La 871 Alfred câpătă moștenirea acestei țeri. El o pierdu în curând față de numărul și vitejia năvălitorilor. Țara pe care trebui să li-o lase și după biruințele sale, cuprindea: Mercia pe jumătate, Estanglia și Northumberlandul. Așa a rămas hotarul până la moartea, în 901, a lui Alfred, care a fost și un sprijinitor al culturii latine și germane asemenea cu Carol-cel-Mare.

La începutul veacului al X-lea, alți Nortmani făcură o învoială cu regele Franciei, care-i lăsă stăpâni peste marginea de sus a țerii sale, ce se chemă de acum înainte *Normandia*.

Acel rege al Franciei care a primit pe Normanzi era un biet slăbănog, dușmănit de ai săi, *Carol-cel-Prost*

(Simplex). Normanzii luară în curând limba francesă, și azi numai după voinicia locuitorilor roșcovani ai provinciei, după stăruința lor în lucru, se cunoaște sângele germanic deosebit. Invoiala și așezare s'a făcut la 911. în satul Sf. Clara pe râul Epte.

2. Impărăția lui Carol-cel-Mare n'a fost în stare să cruțe lumea de focul și sabia acestor oameni grozavi. Și pe vremea lui Carol, cârmuirea întrebuintă foarte puțin dregători și se amesteca în foarte puține lucruri numai. Mai mult era credința față de Impărat, care ținea toate în bună rânduială. Urmașii lui Carol au fost oameni slăbănogi și fără înțelepciune, și poruncile lor nu mai erau ascultate. Pentru că la Germani nu era ca în Roma veche sau ca în țerile din zilele noastre: să fie legi, cărora să li se supuie oricine. Și nu erau legături neapărate, care rămân trainice, oridecine ar fi vorba. Atunci totul era *omul*, și toate lucrurile mergeau după cum era el destoinic sau nepriceput.

Carol-cel-Mare avuse mai mulți copii, dar dintre băieți i-a trăit numai unul, și tocmai cel mai slab de fire: *Ludovic*. Acestuia i s'a zis „Cucernicul” (Pius), pentru că era un om foarte bun și iubitor de Dumnezeu. El n'a știut însă niciodată să-și stăpânească familia: fiii lui, cari erau de la două mame, s'au luat la ceartă și au îndrăznit chiar să pornească împotriva tatălui lor cu oaste. Papa veni și el în Italia și-i înteeți. Odată Ludovic a fost silit să-și lase drepturile și să se închidă într'o mănăstire. Dar mulți îl iubiau pentru blândețea lui, și pentru că era un om așa de nenorocit. Astfel el a rămas Impărat până la sfârșit. A murit însă tot cu durerea în suflet: fiul său Ludovic se răsculase asupra-i, și bătrânul mergea să-l pedepsească; el s'a stins în cale (840).

Un rol urît a jucat în această strașnică tragedie a luptei fiilor cu părintele a doua soție a lui Ludovic,

Iudila, care stăruia neconținut să se împartă țara încă fiind acesta în viață și să se dea partea cea mai bună fiului ei, lui Carol-cel-Pleşuv. Ludovic a fost odată depus, pentru ca să fie scos apoi din mănăstire și adus iarăși la cârmă. Din nou el fu părăsit de oaste, pe vestitul „câmp al Minciunii” (Lügenfeld, lângă Colmar). Papa căpătă mijloc să se amestece, poruncind în numele lui Dumnezeu.

3. După moartea tatălui lor, cei trei fii se încăierară între dânșii pentru moștenire. Ludovic și *Carol* putură bate pe *Lotar*, care avea titlul de Împărat. A fost atunci o vestită bătălie la *Fontanet* (cetește: Fontanè; azi Fontenoy), în 841, vre-o treizeci de ani după ce închisese ochii Carol. În această luptă a fost învins Lotar. Abia după doi ani de zile, frații se împăcară între ei. Au făcut așa numai fiindcă nu mai voiau să-i mai ajute în războiul lui nelegiuit căpeteniile de țeri care atârnavă de unul și de celălalt.

Pacea pe care au făcut-o ei, se zice pacea de la *Verdun* (843). Fiecare și-a luat partea din moștenirea părintească. Împărat a rămas însă tot Lotar. Dar de acum înainte niciodată nu s’au mai strâns la un loc, statornic, țerile despărțite. *Franța* a rămas de o parte, pământurile de peste Rin, care se chiamă astăzi *Germania*, de alta; iar *Italia* și unele ținuturi de la Rin, care s’au zis țara oamenilor lui Lotar, *Lotaringia*, au dus iarăși o viață deosebită.

Împărțirea se făcu pe temeiul dreptului de moștenire. Nu s’au căpătat hotare firești, ci s’a ținut samă de interese personale, și nu numai de ale regilor, ci și de ale nobililor, „principilor”.

4. La 887. *Carol-cel-Gros*, nepot de fiu al lui Ludovic (fiu al lui Ludovic Germanicul), fu silit de mai marii din Germania să părăsească coroana împărătească.

Așa se răsplăteau păcatele grele de care se făcuse

vinoval de o bucată de vreme acest neam. Urmașii lui Carol au mai stăpânit după aceea numai în câte o țară, până ce ei se stinseră cu totul în cursul veacului al X-lea.

5. Pe la 885, Carol stăpâna și Franța de azi, afară de Burgundia-de-jos, dar această scurtă stăpânire, mai mult de nume decât în faptă, nu se poate privi ca o adevărată întregire a Imperiului. Ea nici nu plecase de la un principiu, ci de la un hasard al moștenirii.

6. În tustrele țerile se ridică atunci puterea *proprietarilor celor mari de pământ*, cari cumpăraseră sau luaseră cu de-a sila moșiile celor mici. Ei avuseră la început unele pământuri *dăruite de veci* de către regi și altele care erau ca un fel de *leafă* pentru slujbele de ostași ce ar fi făcut.

Unele erau *alodii* (la noi: *ocine*), celelalte *beneficii* (în Moldova, apoi: *urice*).

Cu vremea însă, ei priviră de o potrivă unele moșii și celelalte și le lăsară de o potrivă ca moștenire. În cuprinsul stăpânirii lor, ei aveau toată puterea de rege și Impărat. Și dregătoriile ajunseseră de moștenire, și dregătorii căutară să aibă, împreună cu autoritatea, și pământul.

Noii stăpânitori purtau războaiele lor, făceau să umble banul lor și osândiau la moarte. De multe ori regele ori Impăratul dăduse însuși *scutire, imunitate* pentru unele moșii dăruite, mai ales Bisericii, învoindu-se deci ca dregătorii lui să nu se amestece niciodată și nici într'o privință în ele.

Biserica, după ce încercase a păstra vechea stare de lucruri a unui singur Impărat ascultat de toți, își luase și ea partea de pradă. Episcopii și stareții de mănăstiri puteau primi și ei, ca oameni, feude; ca șefi de eparhie ori de mănăstire apoi ei își căpătaseră ori însușiseră aceleași drepturi pe care le avea și domnul

de pământ laic (*seniorul*, de la *senior*, mai bătrân; așa i se zicea și regelui).

Toți se chemau *feudali*, adică stăpânitori de feude, fiindcă-și *dăruiseră* sau *închinaseră* pământurile unul altuia, după puterea fiecăruia, și un pământ primit în dar sau închinat se chema *feudă* (franc. *fief*; germ.: *Lehen*), Țineai un pământ „în feudă” de la acela care ți-l dăduse și erai dator să-l întovărășești la luptă, să-l răscumperi din robie, să-i faci daruri la mari împrejurări de familie, să vii la judecata lui ca ajutor sau împricinat

Inchinarea se zicea *omagiu*, de la latinescul *homagium*. Prin el te făceai *omul altuia*, și în unele privinți nu mai aveai dreptul de a fi cum voiai însuși să fii. Erai *vasalul* lui.

De stăpânul țerii lor feudalii nu voiau să știe; în el vedeau doar pe cel mai vechiu stăpânitor, de la care pornia autoritatea tuturor, dar care n'avea dreptul să li-o mai ieie înapoi.

Cei mai mulți *țerani* — oameni cari își pierduseră moșia sau robi liberați — erau șerbi la feudali și făceau parte din averea, din *gospodăria moșiei*, ca și vitele și unellele de muncă, așa încât nu se puteau strămuta din loc.

Feudalii erau și *moșieri* și *domni* pe pământul lor, unde toți stăteau astfel îngenunchiați înaintea lor.

La rândul lor, cei ce stăpâneau pământul pe care nu-l puteau lucra ori supraveghia și cari aveau nevoie mai mult de ajutători politici și militari, dădeau pământ ca feudă. Cu vremea, înmulțindu-se legăturile dintre oameni și făcându-se mai felurite, legătura feudală a fost mai slabă și mai încurcată, nesfârșite fire suptiri de vasalitate și seniorie întinzându-se ca o mreajă asupra întregii societăți. Tot așa se ajunsese a se face ereditare și toate situațiile de administrație, de dregătorie. Statul perind pe încetul și neputând să apere pe lo-

cuitori, aceștia căutau pretutindeni singura formă de viață cu putință: unirea pe același pământ a slăbănirii cu autoritatea politică.

IX.

Prefacerile țerilor desfăcute din Impărăția lui Carol-cel-Mare.

În anul când *Carol-cel-Gros* a fost silit să se coboare de pe Scaunul său împărătesc, din care nu știuse să poruncească cu vrednicie, starea tuturor țerilor ce ascultaseră cu șeptezeci de ani în urmă, adevărat numai cu o viață de om înapoi, de Carol-cel-Mare, era foarte jalnică. Numai pe încetul ele s'au putut întrema și au căpătat iarăși pace și siguranță — măcar că nu atâta ca pe vremea Impăraților,— supt dinastii nouă.

1. În *Franța de sus*, până la Paris, prădau necurmat *Normanzii*; în *Germania* era destulă neorânduială, adusă de oameni neastâmpărați d'înăuntru; în *Italia*, aproape nu se mai simția nicio stăpânire: proprietarii de moșii, feudalii, se închideau în castele, adevărat în case mari întărite și apărate cu șanțuri (cum se înălțau în toate părțile), orașele se încingeau cu ziduri; nu era altă frumuseță în ele decât a bisericilor; în porturi pătrundeau niște hoți de Mare din poporul păgân al Arabilor (de care am vorbit mai sus, arătând de unde veniau și care era legea lor).

Li se zicea *Saracini*, și erau groaza tuturor coastelor italiene și a insulelor vecine.

Numai Papii, stând în Roma, care nu se mai supunea acuma nimănuia, căpătau tot mai multă trecere pe lângă creștinii din Apus. Nemulțămiiți cu Impărații moi și nepricepuți, oamenii se deprindeau tot mai mult a se uita, pentru sfaturi și ajutor, la Papa, care li se părea vechilul lui Dumnezeu pe pământ. Atunci s'au

măscocit niște legi bisericești, niște *canoane*, care spuneau că oricine trebuie să se supună întâiu Papei și pe urmă puterilor lumesti, că Papa este mai presus decât Impăratul. În acest timp a trăit *Papa Nicolae I-iu*, cel mai mare Papă de la Grigorie I-iu, căruia i s'a zis cel Mare și Sfântul (Grigorie păstorește de la anul 590). Bisericile din fiecare țară, orânduite în chip de Mitropolii, se deprinseră a ținea în samă totdeauna povețele venite din Roma.

Grigorie era din aristocrația romană, bogată și deprinsă la luptă, și nu un om de rând, cum au fost cei mai mulți dintre Papi. Primise o cultură aleasă, care se vede și din frumuseța scrisorilor și altor opere ale lui (i se zice și Grigorie Teologul, și operele lui au fost traduse și în grecește, de Chesarie Daponte, Grec trăind în părțile noastre prin veacul al XVIII-lea, și acesta le-a închinat învățatului episcop rimnicean Chesarie). Călugăr cu grijă de curățirea sufletului și trupului său, el a făcut mult pentru răspândirea regulei călugărești benedictine. Partea lui în aducerea Longobarzilor și Anglo-Saxonilor la legea catolică e foarte însemnată.

Grigorie n'avea, el nu putea să aibă încă un punct de vedere în relațiile dintre Biserică și Stat. Papii din veacul al VIII-lea au fost siliți de împrejurări să-l aibă. Ei au ajuns la proclamarea împărătească a regelui franc Carol.

Urmașii Papei Adrian și ai lui Leon al III-lea se amestecară, chemați și nechemăți, în afacerile de gâlceavă și dușmănie ale urmașilor marelui Impărat. Putere aveau și unii și alții; oarecare dreptate aducea înainte fiecare. Toți simțiau însă nevoie de un *drept superior*, și pe acesta putea să-l arăte Papa, care era „robul robilor lui Dumnezeu”, dar și acela prin care Dumnezeu grăia oamenilor.

Pe lângă regii din sângele lui Carol, oameni slabi și împovărați de păcate în viața lor publică și privată, cât de sus se înalță figura lui Nicolae Papa (859-67)! El se simte judecător al lumii, și prin el trece orice rostire a lui Dumnezeu cu privire la viața oamenilor.

Hotare nu poate să recunoască pentru puterea lui; ele sunt numai semne trecătoare pe care puterea cerească le îngăduie. Nu vrea să știe nici de o Impărăție răsăriteană deosebită, cu toate că ea a păstrat prigonirea nelegiuită a icoanelor. El se îndreaptă către orice putere lumească, poruncind, precum orice putere lumească se poate îndrepta la dânsul, rugându-se. O clipă se părea că, prin îndemnurile lui, și Bulgarii creștinați vor intra în cuprinsul Bisericii apusene, singura pe care un astfel de Papă putea s'o recunoască.

2. Așa de mult se destrăbălaseră Statele în moștenirea carolingiană (a lui Carol-cel-Mare), încât fiecare loc se gândia numai la primejdia lui. Astăzi o țară începe un războiu pentru că unuia sau mai multor cetățeni ai ei li s'a făcut vre-o nedreptate undeva și Statul de unde a pornit nedreptatea nu vrea să despăgubească și să împace cinstea jignită. Atunci oamenii din fiecare Ținut aveau însă numai grija lor. Nu se celiau cărți decât de preoți și călugări; nu erau școli, scrisorile nu mergeau decât foarte rar și foarte greu de la unul la altul; funcționari nu veniau, ca azi, de la Capitala țerii în orice unghi de țară. Cei cari știau că vorbesc aceeași limbă, nu-și dădeau samă că fac parte din același popor. Ei nu mai înțelegeau acum ce e un Stat orânduit, cu legile și cărmuirea lui, după care din vremile cele bune suspina toată lumea.

Când n'au mai fost Impărați, s'au ales *regi*, cari aveau oarecare înrudire cu neamul lui Carol-cel-Mare, căci altfel nu li s'ar fi îngăduit să ieie o parte din moștenirea lui. Regii aceștia n'aveau decât mijloacele pe

care le avuseră înainte de a purta coroana, atunci când erau și ei printre feudali, și aceste mijloace, de ostași și de bani, nu erau în stare să fie sarcina cea grea a unei stăpâniri regale.

Atunci se alcătuiască de toți doritorii de stăpânire genealogii care-i fac să se coboare din marele Împărat. Oricare dintre regi avea o singură țintă: Împărăția.

3. În Franța, până la râul Rin, a luat astfel puterea un feudal care se bătuse vitejește cu Normanzii, ce năvăliseră pe pământurile lui chiar: îl chema contele *Odo* (conțe, latinește: comes, era, cum s'aspus, unul din titlurile dregătorilor lui Carol-cel-Mare; mai sus decât contele era ducele, latinește: dux). Dar în părțile de Răsărit domniă alt rege, în Burgundia, *Rudolf*. În aceleași părți, dar mai către Mare, se ridică un al treilea rege, *Boso*, care ținea pe o principesă din neamul lui Carol-cel-Mare. Niciunul din aceștia nu era rege al cutării sau cutării provincii. Ei își ziceau atâta, că sunt regi și hotarele regatului lor atârnau de la puterea cu care învărtiau sabia și de la norocul lor: niciodată însă — cum șlim acum — ei nu puteau să supuie pe locuitori *de-a dreptul* față de dânșii. Domnia lor însemna numai atâta lucru: că un număr de puternici, de *feudali*, se îndatorau, prin *jurământ* sau printr'o recunoaștere *fără* de jurământ, să-i *ajute* împotriva oricui. Ca să fie încurcătura și mai mare și povara și mai grea pe umerii celor slabi și săraci, câțiva feudali, în fruntea cărora stătea chiar episcopul de Reims (cește: Rens), care era ca un Mitropolit al Franciei, aleseră de rege pe un fiu drept al celui din urmă Carolingian, care domnise numai asupra pământului franc: Carol, căruia i s'a zis Prostul sau Slabul de înger (*Simplex*).

Carol acesta s'a războit cu Odo, și a fost bătut, căci era, cum îi spune și porecla, un prost. El a avut însă

norocul să trăiască mai mult decât dușmanul său mai deștept. Vreme de douăzeci și patru de ani a fost privit de toți ca singurul rege frances. În tot acest timp, n'a putut face nimic, căci n'avea nici pământurile lui, nici oștirea lui, nici averea lui. Atâta numai i-a îngăduit vremea nepriincioasă și slăbiciunea lui, că a înțeles un tratat (o învoială între două țeri), prin care a stămpărat pentru totdeauna pe *Normanzii* de loc din Norvegia (912). O samă dintre aceștia (căci cei mai mulți fuseseră așezați în Anglia) luară astfel partea de mijloc a coastei de Miazănoapte francese, care se numi de acum înainte Normandia, cum se numește și până astăzi.

Ei aveau în fruntea lor o căpetenie, *Rollo*, căruia regele i-a dat titlul de *duce*. Acești *Normanzi* din Franța făcură, pe urmă, două regate: adică al Angliei nouă și al celor Două Sicilii.

Zilele din urmă ale lui Carol au fost amare. Feudalii, nemulțamiți cu stăpânirea lui slabă și ispitiți de prostia lui, au ales la 922 un rege nou.

Dar, ca să se poată înțelege rostul acestuia, trebuie să vedem întâiu ce s'a făcut până la 922 în celelalte părți ale Impărăției de odinioară: în Italia și în Germania.

X.

Italia și Germania până la Otto-cel-Mare, Împăratul cel nou.

1. După ieșirea din domnie cu de-a sila a lui Carol-cel-Gros (887) n'a mai fost Impărăție *optzeci de ani* în Apus (cât despre Răsărit, unde dăinuia Impărăția romană, cu limba grecească acuma, o să se vorbească mai departe).

- Carol-cel-Gros a fost înlăturat ca nedestoinic, de o

dietă a puternicilor, a principilor, — feudali liberi, cari judecau și hotărau toate după interesul lor.

Am văzut că în Franța se ridicase un rege în mijlocul țerii, altul la Răsărit și cel de-al treilea tot la Răsărit, către Mare; am mai văzut că pe urmă a venit asupra lor și un Carolingian. În Germania se alesese tot un urmaș de Carolingian, *Arnulf*, care și-a zis și el rege, fără să însemne rege asupra *cării* țeri.

Era de loc din Carintia, și fiu din flori al regelui Carloman. Trăi puțin și fu abia ascultat de accia cari-l recunoscără († 899). Scurtă a fost și stăpânirea fiului său Ludovic.

Arnulf înțelegea să fie el mai mare peste toți regii ceilalți, fiindcă, atunci când a fost ales, nu mai era printre regi nimeni care să fie legat așa de strâns de neamul lui Carol-cel-Mare. Ținta lui a fost, firește, să ajungă Împărat. Ca să fie însă Împărat, îi trebuia să cucerească Italia, căci în această țară, la Roma, se încoronau, de către Papă, Împărații.

Însă și în *Italia* se ridicaseră regi. Carol-cel-Mare păstrase aici împărțirea în ducate pe care o obișnuiau Longobarzii. Ducii de la hotare au ajuns marchisi și s'au făcut foarte puternici când Împărații n'au mai putut stăpâni Italia. Astfel putură cere domnia marchisul din *Spoleto* (la 120 de kilometri Nord de Roma), și acela din *Friul* (departe în Alpii răsăriteni, de-asupra Venetiei). Arnulf veni peste puțin și el, se încoronă rege în Italia, dar trebui să se întoarcă 'n pripă. În urma lui căută să ieie țara și marchisul din *Toscoana*. Cel din *Ivrèa*, în Piemont — va să zică al patrulea — își încearcă și el norocul.

În *Spoleto* era *Guido*, în *Friul* întâiul *Berengariu* (are și un urmaș). Încoronarea lui Arnulf se făcu la 896, dar în *Roma*, iar nu, ca încoronarea foștilor mar-

chisi, în *Pavia*. Marchisii de Ivrea și Toscana au mai târziu un rol.

Și parcă nu era destul atâta. Regii francesi din *Burgundia* se năpustiră și ei asupra Italiei: întâiu cel de la Mare și pe urmă și cellalt (în 921). Unul își pierdu vederea; niciunul nu izbuti să dăinuiască în Italia, rămasă a lui *Berengariu de Ivrea*, care nu și-a zis decât rege.

Berengariu fu rege doi ani (950-2) și-și lăsă drepturile fiului, Adalbert. Vom vedea că acela a fost scos de un rege german, venit de peste munți.

2. Țara era pe acest timp atât de nenorocită cum nu mai fusese. Orașele nu mai făceau negoț; feudalii se deprinseseră cruzi și fără credință. Roma se găsia în mâna unor mici stăpânitori din castelele vecine sau din oraș chiar, oameni deosebit de ticăloși. Papii de acum nu mai sămănau cu Papii cei mari, cari întăriseră Biserica și făcuseră ca întreaga lume apuseană să se plece cu evlavie înaintea lor. Puternicii din castelele romane îl alegeau dintre ai lor, prin dare de bani și prin groază. Unul dintre dânșii, Formosus, a fost desgropat din porunca urmașului său: mortul a fost apoi trântit pe un scaun și i s'a făcut judecata pentru că el ar fi luat fără drept cârmuirea; judecătoria l-au și osândit, și, după ce i s'au tăiat două degete, el a fost azvârlit în apele Tibrului. Așa ajunseseră a fi oamenii cari ziceau că stau pe pământ în locul lui Isus Mântuitorul! Cel care săvârșise această ticăloșie, Papa Ștefan al VII-lea, peri strâns de gât în temniță.

Formosus pârtenise în lupta pentru coroană pe Arnulf, și, acesta fiind înlăturat, marchisul de Spoleto se răsbună, ajutat de nevrédnicia unui urmaș mișel al Papei, asupra trupului celui care-l înlăturase.

3. Italia doria un șef dintre fiii săi, dar nă știa să-l șasculte. După amestecul în Italia al regilor de la Miazăzi și după moartea lui Odo, cele mai multe drepturi de a cere coroana împărătească le avea Carol; dar acesta era prost. La 922, *Robert*, fratele lui Odo, se ridică asupra lui: el era duce al Franciei din mijloc, deci al Franciei în cel mai adevărat înțeles.

Robert avea așa-numita Île-de-France. În evul mediu *insulă* se zicea și pământul cuprins între râuri. Aici râurile sunt: Seine, Marna, Aisne, Oise, Ourcq.

Robert peri în luptă. Ginerelul mortului fu ales rege: îl chema *Radulf* (Raoul) și era și el duce de Burgundia (ducatul acesta e deosebit de *regatul* burgund). Carol fu prins, și nu mai ieși de la închisoare. După moartea lui Radulf însă, fiul lui Carol fu adus din Anglia și domni ca vai de capul lui: fiul acestuia a cârmuit tot așa de greu.

Luđovic cel adus din Anglia se și zice de aceia *Ultramarinus*, „de peste Mare”. Și el și fiul lui au avut domnie lungă. Neconținute certe cu regii, rudele lor, de peste Rin, cari căutau să se amestece în afacerile franceze, îi ocupă fără folos. Țara abia-i ajută în aceste certe.

Cu Lotar, care muri foarte tânăr, se stinse neamul lui Carol-cel-Mare (afară de un unchiu al mortului). Atunci fu ales ca rege, la 987, nepotul de fiu al regelui Robert, *Hugo*, fiul lui *Hugo-cel-Mare*. I se zicea *Capet* („pălăriuță”), și dinastia întemeiată de dănsul se chiamă a *Capețienilor*.

E cunoscut cuvântul unui nobil care, întrebat de Hugo cine l-a făcut dregător al regatului, răspunse: „Și pe tine cine te-a făcut rege?”.

Data aceasta, n'a fost măcar, ca la trecerea de la Me-

rovingieni la Carolingieni, o întrebare a Papei și o hotărâre formală a lui în folosul dinastiei celei nouă. Acuma feudaliți hotărârau de toate, și ei schimbau după voie firma regală.

4. Când Hugo, luă coroana francesă prin bunătatea feudalilor, era acuma, de douăzeci de ani, și o nouă Impărăție romană. O întemeiaseră regii din Germania, cari se priviau față de Roma ca moștenitori mai dreپți ai lui Carol-cel-Mare.

După fiul lui Arnulf, urmară doi regi germani. Amândoi fuseseră întâiu duci: unul în *Franconia*, altul în *Saxonia*. Acesta din urmă fu întemeietor de dinastie, căci după el stăpâniră urmașii lui. Cel d'întâiu dintre aceștia se chema *Otto*. Era un om voinic, deștept și îndrăzneț, cum nu se mai văzuse de la Carol-cel-Mare.

Conrad de Franconia (deci din partea apuseană a moșiei france) a fost ales în dietă și de Suabi, Bavaresi și Saxoni (911). În șapte ani ai vieții lui ca rege, el n'a domnit, ci a presidat o ordine politică deosebită, care din punctul de vedere roman ori modern era anarhie. Alegerea lui Henric, duce de Saxonia, zis Păsărarul, se făcu de mai puțini puternici ai Germaniei, împărțită între duci și alți feudali. A fost recunoscut cu greu, mai ales în Lotaringia. El a strămutat puterea regală germană pe basa ei teritorială cea mai firească și mai solidă. Fiul lui, Otto, s'a folosit de stângerea familiilor ducale, și, păstrând Franconia pentru sine, împărți ce-lelalte ducate la rude. Acestea dădură însă dinastii ducale tot așa de cerbicoase ca și cele vechi.

Otto I-iu începu să domnească în 936. Tatăl său, Henric, zis păsărarul, fiindcă-i plăcea vânatul de păsări, deschisese pentru Otto drumul către faptele mari. Pe atunci neamul încă sălbatec al *Ungurilor* speria toată lumea apuseană. Inrudiți și cu Finii (din cari fac parte azi țeranii din Finlanda rusească și Laponii din

Nordul Suediei) și cu Turcii, Ungurii, vânători de șesuri, cari întrebuintau săgeți cu vârful de os, se așezară în țara dunăreană unde stau și până acum. De acolo ei se aruncau aproape în fiecare an asupra vecinilor. Prădăciunile lor s'au întins, tocmai ca și ale Hunilor, asupra Impărăției de Răsărit, asupra Europei de mijloc, asupra Franciei-de-Sud și asupra Italiei.

Hotărît nu se poate spune când au venit Ungurii. Atunci însă ei n'aveau cultură, și trupul lor păstra înfățișarea raselor din care făceau parte. Așezându-se însă între Slavi și Români, ei și-au înfrumusețat și înobilat alcătuirea și, în același timp, au învățat viața plugarului și locuitorului de oraș.

Aceasta însă mai târziu numai. Abia în vremea regelui Ștefan, care căpătă Coroana Ungariei pe la anul 1000, în feudă de la Sfântul Scaun, ajungând rege „apostolic”, *de cruciată continuă*, al Ungariei, intră acest neam maghiar în fasa de cultură. Până atunci era asemenea Hunilor și Avarilor, veșnic în rătăcirea războinică după pradă.

Datoria de a-i opri pe Unguri o-aveau regii germani, și, silindu-se din răspuțeri, Henric îi bătut la *Merseburg* (iar Otto însuși îi răpuse într'o a doua luptă).

Aceasta se dete lângă Augsburg, în August 955. De atunci Ungurii cad în sfera de înrâurire *politică și religioasă* a Germanilor, după ce primiseră înrâurirea culturală slavă, și înainte de a căpăta de la Papă *legitimarea* stăpânirii dinastiei lor arpadiene, care pornea de la căpetenia de năvălire, mai mult fabuloasă, Arpad.

Otto știu să-și asigure hotarele de către toți cei de prin prejur. În Franța și mărită două surori, după regele Ludovic cel adus din Anglia și după Hugo-cel-Mare,

latăl regelui Hugo: într'un războiu cu Francesii, el birui. Ocrotirea lui poruncitoare se întinse asupra Țerilor slave ce se alcătuiseră la Răsărit și la Miazăzi de Germania: *Polonia* sau Țara Leșească, și *Boemia* sau Țara Cehilor, unde se creiază duci de hotar ca pe vremea lui Carol-cel-Mare, cari vor fi apoi prin voia Papei, pentru cucerirea necredincioșilor regi. *Danesii* nu cutează să-l supere. Pământul *Slavilor de la râul Elba* se făcu al Germanilor, și aici se întemeie „margenea” (Marca) *Brandenburgului*, după numele unei cetăți slave. Otto sfărâmă împotrivirea celorlalți duci din Germania și puse în loc rude de-ale sale.

În Italia el veni întâiu la 951, și luă de nevastă pe văduva unuia dintre regii italieni, umilind pe cei doi cari trăiau. El căpătă astfel drepturile acestei regine. Peste zece ani, se coborî din nou aici. Cei doi regi fură goniți, și *Otto jucă rol de Împărat*. În Roma desfrânată făcu liniște și puse iarăși Papi cinstiți și cu viața curată.

Principesa italiană se chëma *Adelaida* (Adelasia, Adela). Căsătoria lui Otto (a doua) cu dânsa se făcu în Pavia. El fusese chemat de cei ce se luptau pentru tron.

Peste unsprezece ani abia, Otto se întoarse din nou, și fu încoronat la 2 Februar 962, înlăturându-se definitiv Berengariu, ultimul rege italic. Papa Ioan al XII-lea, din nobilimea romană, i-a pus coroana pe cap. De oare ce însă el nu se arătă credincios noului stăpân, fu depus din porunca acestuia. De mai multe ori Otto înfrânse pe Romani, cari nu voiau să păstreze ori să primească pe Papii lui.

În sfârșit, Otto intră în legătură cu Împărăția de Răsărit și dădu de nevastă fiului său Otto al II-lea pe o principesă bizantină. Fiul acesteia a fost Otto al III-lea, care a trăit până după anul 1000.

Fata de Impărat răsăritean, Theophanò, nu-l avu de socru pe Otto I-iu decât un an, căci el muri în 973.

Otto-cel-Mare se stânse abia unsprezece ani după ce făcuse iarăși să fie o Impărăție apuseană.

XI.

Împărății din neamul lui Otto-cel-Mare.

1. Impărăția pe care o întemeiase din nou Otto la anul 962 se chema Impărăție *romană*, și ținta Impărățiilor celor noi era să stăpânească tot atâta cât și vechii Impărați ai Romei. Dar, ca să-și atingă această țintă, ar fi trebuit supunerea din partea regilor ce domniau în deosebitele țeri. Mai trebuia, pe urmă, ca Papa să nu mai ceară dreptul de a călăuzi și pedepsi pe oricine.

Dar regii și Papa s'au împotrivit.

Întâiu se cuvine să se vadă care au fost faptele regilor europeni până la 1100, adecă în cel d'întâiu veac al Impărăției celei de-a doua din evul mediu.

Cel mai puternic dintre regii Apusului era *regele Franciei*. E adevărat că el nu-și avea țara în mână, ci se răzima numai pe ajutorul, dat pe bună voie, al unora dintre feudalii francesi. Dar, oricum, el găsia mai mulți credincioși printre aceștia decât Impăratul în Germania lui, unde era și el rege, fiindcă niciunul din urmașii lui Otto I-iu n'au putut stăpâni așa de bine ducatele. Și apoi mai era ceva: nici ducii nu aveau la îndemână toate puterile din Ținutul lor, ci și ei atârnau de feudali mai mici, și chiar de cei mai mici. Stăpânirea peste oameni era cu totul sfărâmată în Germania, pe când în Franța puterea toată se strânsese numai în câteva mâni de feudali puternici. De alminterea, cei d'întâiu Capețieni au avut răbdare și n'au pripit lucrurile; ei s'au mulțămît să încheie legături de familie cu feudali fruntași și să-și întindă moștile, din care culegeau bani și oa-

meni. Numai supt Ludovic al VI-lea, tocmăi în veacul al XII-lea, regele din această țară s'a pus în mișcare ca să-și câștige țara *peninsulă*. Dar, așa cum era Franța, ea nu voiă să primească epitropia germană, ci împotriva Impăraților regele și feudalii erau oricând gata să se unească. E totdeauna lucru de laudă când un popor uită toate desbinările sale înaintea dușmanilor: poporul acela are un viitor mare. Așa să fim și noi!

2 În Peninsula Iberică se întemeiatu iarăși regalități neatârinate. Știm că, dintre barbari, s'au așezat acolo *Visigoții*. Bizantinii, adecă Romanii de Răsărit ai lui Iustinian, am văzut că nu i-au putut sfărâma, cum au sfărâmat pe Ostrogoții din Italia. Dar peirea li-a venit peste un veac și jumătate de la *Arabi*. Arabii din Africa de Miazănoapte, ajutați de o mulțime de *Mauri* sau Berberi, poporul smolit la față care s'a alcătuit din amestecul negrilor localnici cu multe alte neamuri, au năvălit în Spania. Ei săvârșiau astfel ca o răsbunare pentru trecerea Vandalilor din Spania în Africa. Generalul *Taric* a învins pe Visigoți la *Xeres-de-la Frontera* (cetește: Heres), în anul 711.

Arabii au încercat să ieie și Franța, dar au găsit acolo împotriviri răzlețe. Carol-cel-Mare, nepotul de fiu al lui Martel, a găsit pe Musulmanii din Spania slăbiți și a statornicit pe pământul lor una din *mărcile* Impărăției sale.

Provincia carolingiană nu s'a întins mai departe decât râul Ebru; ea era cuprinsă între Pirinei și Mare. Această parte răsăriteană a Spaniei, cu prelungirea ei peste Ebru, păstrează un caracter deosebit de restul Peninsulei. Mai romană decât Ținuturile din lăuntru, cărmuită apoi de Bizantini și, în sfârșit, de Franci, ea are și o populație deosebită, vorbind o limbă care nu se potrivește cu celelalte dialecte spaniole atâta cât se

potrivesc ele între sine. E dialectul *atalan*. Până azi *Catalonia* își duce altă viață politică și culturală decât provinciile spaniole propriu-zise. În evul mediu conții de Barcelona s'au ridicat mai presus de ceilalți feudali în mâinile cărora ajunsese cu vremea fostul teritoriu franc. Numai în veacul al XII-lea, prin legătura dinastică, acest comitat a fost alipit la regatul Aragonului, de la hotarul său apusean.

Pe atunci creștinii erau grămădiți în munți, unde stăpâniă asupra lor un rege căruia i se zicea al *Asturiilor*. Pe când Arabii se băteau între dânșii — așa cum face orice popor în putreziciune — regatul acesta se tot întindea de-a lungul văilor. Capitala lui s'a coborât la *Oviedo*, apoi la *Leon*. Țara se numi după numele Capitalei. Un alt regat se întemeie în *Navara*, tot supt munte.

O feudă care se chema Castilia (Țara castelelor, cum e în Austria Burgenland), se făcu și ea stăpânire deosebită înainte de anul 950: din simplu comitat, ea ajunsese apoi regatul creștin cel mai însemnat din Spania. După 1030 se desfăcu din regatele acestea, care se uniseră supt același om, care a fost un Navares, regatul de *Aragon*, către Mare. Războiul cu păgânii urmă necontenit, și pământurile luate înapoi de la dânșii se înmulțiau zi de zi.

Luptătorii „romani” din munți împotriva Arabilor erau vechii băștinași ai peninsulei, moștenitorii pământului, pe cari nimic nu-i poate înlătura. Deci sângele lor era *iber*, ca al Bascilor de astăzi. Poate că însăși căpeteniile au fost dintre Visigoți. Puterea alcătuită astfel a mers apoi la „recucerirea” țerii întregi.

3. Pe la jumătatea veacului al XI-lea, după ce Papa făcuse rege pe ducele, zis Voevod ca la Slavi, al Ungurilor, Vajk (Voicu), devenit Ștefan, creștinul, se în-

temeiară însă în Europa și regate nouă. Două dintre ele le făcură *Slavii*, iar alte două *Normanzii din Franța*.

La Răsărit de Împărăție, *Polanii* și *Wislanii* de la Vistula avură astfel un regat „leșesc”, al *Polonici*.

Vechii cronicari poloni începeau istoria țării lor cu un șir de regi fabuloși. Pe la jumătatea veacului al IX-lea se ridicase însă — se spune — dintre Lehi un *duce*, după norma francă, *Piast*, și urmașul acestuia, *Ziemovit*, stăpâni aproape până la sfârșitul veacului. Nici cu privire la ei însă nu se găsesc adevărate știri istorice. Puțin înainte de anul 1000 ducele *Mieszko* se făcu creștin, și anume creștin *catolic*. Fiul său ar fi fost cel d'întâiu rege, cu coroană de la Papa: *Boleslas I-ii*. El întinse țara lui, — oprită în dezvoltarea ei asupra Slavilor de la Apus prin *germanisarea* acestora, — spre Sud-Est. Aici locuiau seminții slave, de colorit *rusesc*. *Chiévul*, centrul *Rusiei Mici*, de la Nipru, ajunsese și el a fi, o clipă, polon, *leșesc*, pe la începutul veacului al XI-lea.

Iar la Miazăzi *Boemia* ajunsese și ea un regat.

Polonia și Boemia, care adesea *nu fac decât un singur Stat*, ajunseră amândouă în oarecare atârznare față de Împărat.

Boemia e Statul Cehilor. Ei socotiau ca începător al dinastiei lor naționale pe *Przemysl*, a cărui viață e înălțată prin poezie și încunjurată de negurile legendei. Și aici stăpânitorul se privia întâiu ca un *duce* al Împărăției france. Și aici, ajungând puternic, unul din ei voi de la Papă titlul de rege; în veacul al XI-lea îl câpătă *Vratislav*.

Regii germani nu putură împiedeca această alcătuire a unui nou regat la hotarul lor sud-estic.

Regatele Normanzilor sunt însă mult mai însemnate, fiindcă Nortmanii așezați pe pământul frances erau un

popor cu multe însușiri: viteji, dar foarte cumpăniți și cu multă prevedere, știind să poruncească și să se supuie după cum se cuvine, strângători și economi, foarte statornici în urmărirea planurilor lor. În ce privește îndrăzneala unită cu meșteșugul cărmuirii țărilor, n'a mai fost în tot evul mediu un popor ca dânsii.

A. Ei supuseră întâiu *Anglia*. Acolo știm că Anglo-Saxonii veniseră asupra Romanilor și Celtților. Ei făcuseră șapte (de aceea se zice, cu un cuvânt grecesc: *eptarchie*), opt regate, care se contopiră apoi într'unul singur supt regii din Wessex (adecă țara de *Apus* a Saxonilor). Intre acești regi, a fost unul vestit, care a trăit pe vremea lui Carol-cel-Mare și a fost prieten cu Impăratul: *Egbert*. Regele se ajuta în cărmuire cu sfatul unor fruntași cari se ziceau „înțelepții”, iar adunarea lor era „adunarea înțelepților”.

În limba anglo-saxonă se chiamă *witenagemot*. Clasele erau ca și la ceilalți Germani, dar cu nume dialectale deosebite. Regatele se împărțiau în *comitate* (*shire*, cet.: șair). Pentru alte lucruri privitoare la Anglo-Saxoni, vezi și mai sus.

Anglo-Saxonii se făcuseră creștini încă de pe vremea Papei Grigorie I-ii, care a trimes la el clerici să li strice idolii. Mănăstirile lor, ca și mănăstirile din Irlanda vecină, erau vestite pentru scrisoare frumoasă și cunoașterea limbii latine. Apoi năvăliră Nortmanii, cari pustiiră grozav această țară. Am văzut că *Alfred*, care a fost un rege mare (la sfârșitul veacului al IX-lea și începutul celui al X-lea), n'a putut să-i gonească, ci-i îngădui ca vecini. După moartea lui, ei înaintară așa de mult, încât la 1015 regele Angliei era Nortmanul *Kanut* (Kand), zis cel mare.

Canut e una din cele mai mari figuri regale de la începutul evului mediu. Pe urma lui Alfred, fiul și nepotul său urmaseră lupta cu Danesii năvălitori. Peste

puțin vechea și noua seminție germană se amestecară, vorbind în același fel limba națională. Concentrare regală, cultură, legătură cu dinastiile de pe continent deosebesc Domniile stăpânitorilor din veacul al X-lea.

O nouă coplesire danesă la sfârșitul acestui veac, supt slabul Aethelred, nu putu fi înlăturată printr'un sângeros măcel al căpeteniilor. Svend, rege danes pribeag, alergă să răsbune pe ai săi, și Aethelred fugi în Normandia, de unde era soția lui, Emma. Peste puțin fiul lui Svend, Canut, ajunsese rege.

În curând Canut căpătă prin moștenire (1018) și *Danemarca*, și la 1028 el smulse și *Norvegia*, devenind domnul Mărilor reci de la Miazănoapte. Era bun creștin și credincios vasal pentru Papă. A stăpânit, nu ca barbar, ci împărătește.

După dânsul însă dinastia cea veche se întoarse. Dar un fiu de conte luă puterea fără drept, și atunci veni din Franța, întemeindu-se pe făgăduiala de moștenire a unui rege prieten și pe misiunea ce-i dăduse Papa, ducele Normandiei, *Gulielm* (franțuzește: Guillaume, englezește: William). Intr'o singură luptă mare, la *Hastings*, în 1066, el supuse țara.

În Anglia se întemeie astfel *un regat nou*. Regele vorbia franțuzește și avea pământuri în Franța. Ba încă, atunci când se sui pe Tron *Henric al II-lea*, al cărui tată era conte de *Anjou*, *Maine* și *Poitou*, în Franța, pământurile acestea se înmulțiră și mai mult. Feudalii fură mai toți Normanzi, și atârnavă cu toții de rege, care li dăduse moșiile lor cele multe și mari. Numai pe încetul s'a alcătuit limba englesă și s'a format poporul engles.

Limba englesă capătă întrebuițare oficială numai în veacul al XIV-lea.

B. Cu vre-o treizeci de ani în urmă, alți Normanzi merseră în Italia-de-jos, unde dregătorii bizantini, ră-

mași de pe vremea lui Iustinian, se băteau cu Arabii, cari luaseră în stăpânire mai de mult Sicilia. Ei fură tociți ca ostași. Peste puțin însă cerură țara pentru dâșii; bătură și pe Greci, și pe Papa, și pe Arabi. Și insula Sicilia ajunsese a lor. Așa se întemeie regatul normand al *Siciliei (de fapt al Italiei)*: cel d'întăiu rege a fost *Roger I-iu*, la 1130. Până atunci fuseseră numai conți și duci, între cari se împărția puterea.

XII.

Lupta Papei cu Împăratul pentru puterea cea mare asupra Lumii.

1. Papii de pe vremea lui Otto I-iu fuseseră niște oameni netrebniți, dar Împăratul pusese în locul lor clerici curați, dintre Germani. Obiceiul de a se hotărî de către Împărat cine va fi Papă s'a păstrat și pe urmă. Papii numiți astfel au fost mai toți buni, dar felul lor de alegere nu se potrivea cu legăturile bisericesti, cu canoanele adecă. După canoane, episcopul unui oraș trebuie să fie ales de oamenii din acel oraș: Papa era episcop de Roma, deci trebuiau să-l aleagă Romanii, nu *Împăratul* roman. Se mai făcuse datina ca la alegere să ieie parte întâiu clericii, și în fruntea clerului din Roma șăteau preoți și diaconi, cari poartă și astăzi titlul de *cardinali* (ei se îmbracă în haine roșii la serbători și poartă o pălărie roșie cu marginile foarte late și cu canafuri de aur).

O bucată de vreme, Papii au fost prea slabi ca să se plângă de amestecul Împărăției în lucruri care n'o priviau pe dânsa. Dar mai pe urmă o mișcare puternică se făcu în sufletul unei părți din cler. Până atunci fuseseră episcopi și stareți cari mergeau călări la războiu și tăiau cu sabia; ei se gândiau numai la dregătoriile lumești, la bogăție, la stăpânirea de moșii și nu se deosebiau nici în haine și nici în purtări de nimeni;

episcopii își luaseră voie să se însoare: ei căutau să lase episcopiile fiilor lor.

2. Atunci unii dintre călugări se gândiră că Dumnezeu nu vrea o viață ca aceasta. În Franța se întemeie mănăstirea *Cluny* (cetește: Cliuni), care ajunsese o adevărată școală de călugărie luminată și împodobită cu bune purtări. Tot mai multe mănăstiri se înființară și aiurea după chipul și asemănarea acesteia. Înălți clerici împărtășiră părerile acestor călugări. Cei atinși de duhul cel nou cereau o luptă învierșunată împotriva orișicui, numai să se facă din Biserică icoana lui Dumnezeu pe pământ.

Mănăstirea Cluny a fost întemeiată de un mare feudal la începutul veacului al X-lea. Și viața de pustnicie luă în acest timp un nou avânt.

Înitorii doriau următoarele lucruri, care atârnă unele de altele. Episcopii și preoții să nu mai aibă femei. Cei d'întâiu să nu mai fie puși cu de-a sila de feudali, de regi și de Impărați, ci să fie aleși după canoane de clerul și de poporul din orașul lor. Să fie blăstămat și scos din Scaun episcopul care va da bani ca să fie ales (un păcat care se chiamă *simonie*, după Simon Magul, din Biblie). Papa să fie ales de cardinali, și poporul din Roma să arăte prin strigăte de bucurie că primește și el. Biserica orânduită astfel din nou să fie stăpâna lumii, și oricine să asculte de dânsa. Ea să cârmuiască toate în numele lui Isus și al apostolului Petru, care se socotia a fi fost cel d'întâiu episcop din Roma. Cine nu se va supune, să fie excomunicat. Aceasta înseamnă că el nu va putea să între în Biserică, nici să se spoveduiască și să se împărtășească; toți trebuiau să se depărteze de el, parcă ar fi fost bolnav de ciumă, căci altfel și ei cădeau supt aceeași pedeapsă.

În fruntea acestei mișcări a stat călugărul Hildebrand, care s'a numit ca Papă: *Grigorie al VII-lea*.

Activitatea lui a fost pregătită de a unui *Grigorie al VI-lea*, care fu înlăturat de Impăratul *Henric al III-lea*, de a unui *Leon al IX-lea* (—1054), Alsacian de nație germană, fost episcop în Franța, de a unui *Victor al II-lea*, tot German, de a unui *Nicolae al II-lea*, Italian din Savoia, care nu în zădar luase numele reprezentantului de odinioară al pretențiilor papale asupra stăpânirii lumii întregi, și chiar de a unui *Alexandru al II-lea*.

Grigorie al VII-lea era de loc din Toscana. N'avea mare înfățișare: era un om de mijloc, fără niciun fel de strălucire. N'a fost nici un mare învățat, nici un mare cuvântător. Dar avea o minte îndrăzneată și o voință neștrămutată.

Cu toate că nu căpătase nicio dregătorie mare, nefiind nici episcop, nici stareț, nici om de Curte pe lângă Papa, el a făcut să fie aleși mai mulți Papi cari erau hotărâți să aducă la îndeplinire dorințele arătate mai sus. S'au adunat la Roma multe soboare care au luat decisiuni de curățire a Bisericii.

Dar era greu ca aceste decisiuni să se prefacă în fapte. În Italia chiar, unii episcopi erau printre cei ce voiau să nu se schimbe nimic. Arhiepiscopul din Milan văzuse totdeauna cu ochi răi creșterea puterii Papilor. În Germania, toți episcopii funcționari erau împotriva acestor măsuri. Atunci Hildebrand s'a lăsat să fie ales Papă (22 April 1073) ca să ducă el însuși lupta cea primejdioasă. El găsi în fața sa, firește, și pe Impărat.

Acesta era *Henric al IV-lea*, fiul lui *Henric al III-lea*, care fusese un stăpânitor foarte puternic, dar murise înainte de vreme și-și lăsase fiul nevrâstnic.

Henric al III-lea, care încercase a face cluniacism mo-

derat el însuși, pentru a nu-l mai putea face clericii fanatici, se stinse încă din 1062. Văduva lui, apoi episcopi, cu Anno de Colonia în frunte, cărmuiau Impărația. Peste trei ani, Henric al IV-lea era însă major.

Tânărul Henric fu crescut cu totul neîndestulător, căci timp de câțiva ani Germania clocoti de certe. Era un om pornit, care se trufiă peste fire într-o zi și apoi se umilia peste măsură în ziua următoare. În legăturile omenești, era nestatornic și jignia adesea fără cuvânt, așa încât nimeni nu l-a iubit în adevăr. Soția lui, Praxedes, o principesă din Rusia, l-a părăsit, fiii lui, Conrad și Henric, s'au sculat împotriva lui. El n'avea un scop lămurit pentru care să lupte și nu găsea drumul cel drept care duce la biruință.

Intră îndată în ceartă cu Papa cel nou, care se alesese fără să se fi făcut vre-o întrebare în Germania. Henric nu stătu pe gânduri să adune un sinod în țara sa și să-l facă a hotărî că Grigorie nu e vrednic să mai steie pe tronul Sfântului Petru. Dar el nu cuteză încă să-i dea un urmaș. Grigorie excomunică atunci pe Henric.

Încă din 1075 Henric dădea luptă lângă râul *Unstrut* Saxonilor, cari se ridicaseră față de tendințele de cotorpire regală ale noului stăpânitor.

Prilejul certei cu Grigorie a fost *ajurisirea* arhiepiscopului de Milan de către acesta și înlocuirea acestui prelat; Henric își *numi* și el arhiepiscopul. Sinodul pentru scoaterea lui Grigorie, Papa încălcător al drepturilor împărătești, se ținu la *Worms*, în 1076.

Henric se găsi prin această măsură în cea mai mare primejdie. Încă de mai înainte, acei *Saxoni*, adică locuitorii ducatului Saxoniei (Henric era însă din Casa ducală de *Franconia*), se porniseră împotriva lui. Episcopii și fruntașii feudalilor germani se gândiau acum să aleagă alt rege și puseră Impăratului un nou so-

roc până la care să se împăce cu Papa. El trebui să alege în mijlocul iernii în Italia, și Grigorie nu-l scoase de supt afurisenie decât după ce Henric împlinise în ger, afară, cu picioarele goale, ceremoniile de pocăință care se cereau ca să se poată întoarce cineva în Biserică. Aceasta e întrevederea de la *Canossa* în 1077.

Dar cine-și închipuie că aceasta a fost pentru Impărat o umilire fără păreche se înșeală. Orice pocăință se făcea în aceste forme. Și apoi în Italia Henric avea cu dînsul pe toți dușmanii lui Grigorie și ai Sfântului Scaun roman.

O adunare germană alege totuși un alt rege, *Rudolf de Suabia*, cu care se luptă Henric mai mulți ani de zile, până ce vrăjmașul său căzu într'o luptă.

Lupta din 1080 fu pierdută de Rudolf și pentru că el ajunsese a fi numai contra-Impăratul Saxonilor singuri.

Atunci se proclamă iarăși un rege nou. Henric putu să vie însă în Italia, să puie în Roma un Papă ales de dînsul și să facă pe Grigorie al VII-lea a se adăposti la Normanzii din Sicilia, unde și muri.

Germanul Wibert luase numele de Clement al III-lea. Grigorie nu cutezase să steie în Roma, unde venise să-l afle,— după plecarea lui Henric, încoronat de Papa Clement, — Robert, ducele Normanzilor. Noul rege german era Hermann de Luxemburg, din țerișoara de lângă Rin, între Germania și Franța de astăzi. El perî într'o luptă cu un dușman personal, la 1088.

Dar, cât despre aceasta, Henric nu se putea crede încă biruitor. Papa cel nou, pus de dînsul, n'a stăpănit niciodată cu adevărat. Germania a stat tot împărțită: fiii Impăratului s'au unit cu prigonitorii lui. El fugi la urmă și se stinse în sărăcie, la Liège (cetește: Liej), în Belgia de astăzi, ca și cel mai nenorocit dintre oameni.

Cu prilejul celei de-a doua călătorii italiene, împotriva Papei *Urban al II-lea*, Frances de naștere, se răsculă Conrad, fiul Impăratului. Papa rămase prin aceasta atotputernic. Răscoala celui de-al doilea fiu, *Henric*, sili pe cel excomunicat să părăsească tronul. Moartea fugarului se întâmplă la 1106.

Abia la 1122 încheie *Henric al V-lea*, fiul și urmașul lui *Henric al IV-lea*, învoiala (*concordatul*) de la *Worms*, prin care se dădea voie Papei ca el să încredințeze episcopilor semnele puterii lor asupra sufleteilor: cărja și inelul. Cu atâta însă nu se putea mântui o luptă așa de mare.

Henric al V-lea avuse în fața lui pe Papa *Pascal al II-lea*, Italian de obârșie. La 1111, după îndelungate negocieri cu dânsul, Impăratul îl luase în captivitate. *Pascal* fusese silit a lăsa rivalului său dreptul de investitură cu cărja și inelul, fiind astfel și episcopatul înainte de toate un *beneficiu*, o *feudă*, de la puterea lumescă. Urmașul lui *Pascal* fusese izgonit în Franța, și la moartea lui acolo se alese un Papă frances, *Calist al II-lea*.

Prin concordat, Impăratului i se recunoaște numai dreptul de a da prin *sceptru* episcopilor legitimize pentru a ținea în *feudă* pământul regal. Această investitură trebuia să vie întâiu, pentru a nu se putea înjosi prin nerecunoașterea împărătească rostul sfânt al *consacrării*.

XIII.

Cum s'au alcătuit cele trei culturi ale lumii: cultura latină, grecească și arabă.

În veacul al XI-lea, la care am ajuns acum, erau trei *culturi* sau trei civilizații pe lume. Cultură sau civilizație se chiamă tot felul de a trăi al oamenilor, atunci când ei s'au ridicat mai presus de nevoile elemen-

tare ale vieții, adică de grija foamei, a setei și a adăpostului. Deci *cultură* și *civilizație* e de o potrivă, aceasta din urmă însemnând cele mai înalte feluri de manifestare ale inteligenței omenești, puterea de a cerceta, meșteșugul de a scrie, acela de a clădi, arta de a înfățișa natura, înfrumusețând-o, în *pictură*, de a ciopli în piatră și în lemn, *sculptura*. Priceperea de a vorbi frumos și de a scrie ales, aceia de a străbate tainele lumii, aceia de a supune puterile naturii, destonia de a se cârmui bine și mulțămitor pentru o cât mai mare parte dintre locuitorii unei țeri, și, nu numai atâta, ci felul de lucru al pământului, negoțul și meșteșugurile, clădirea locuinții, cunoștința felului de a se îmbrăca mai cu gust, de a-și pregăti hrana într'un chip mai sănătos și mai plăcut, acestea toate fac parte din civilizația unită și cu cultura unui popor. Un adevărat popor cult, împodobit cu civilizație are pe o scară înaltă toate aceste înlesniri, care se câștigă pe încetul, cu munca grea a oamenilor.

Cultura cea bună și folositoare trebuie să fie totdeauna potrivită cu nevoile poporului ce o are. Altfel trebuie să trăiască locuitorul din ghețurile Nordului și altfel cel ars de razele fierbinți ale soarelui la Ecvator. Altfel se cuvine să-și îngrijească de trebuinți și gusturi omul alb din Europa și altfel omul negru din Africa. Dar civilizația se împrumută de-a dreptul de la un popor la altul și în ce privește unele forme ale ei, e potrivită pentru toți: ea arată și cum se împodobește viața, cum se supune mai bine natura, ca să slujească omului. Formele ei se ivesc deosebit, numai la unele popoare; celelalte le ieau de la acestea, dar trebuie să se schimbe așa cum li vine mai bine.

În veacul al XI-lea erau trei culturi: cultura latină din Apus, cultura bizantină din Răsărit și cultura arabă din același Răsărit. Ele răspundeau celor trei Impărății: Impărăția romană de Apus, a Germanilor, Impărăția romană de Răsărit, a Grecilor și Orientalilor (ca

Sirienii), și Califatul, sau Impărăția Arabilor. Pentru fiecare găsim și o religie deosebită.

1. Arabii erau următorii învățăturilor și povețelor lui Mohammed. Cât despre celelalte două Impărății, ele erau amândouă creștine. Dar înțelegeau legea creștină fiecare *altfel*.

Creștinismul se întinsese în Răsărit și în Apus asupra unor neamuri deosebite, care aveau alte datine și alte aplecări. De aceia încă de la început au fost oarecare osebiri (afară de eresuri, „alegeri”). Ele priviau nu numai felul de a se îmbrăca al preoților (cari în Apus erau, ca și acuma, rași și tunși, purtau pălării și altfel de veșminte) și chipul cum se făcea slujba, ci și acela cum se săvârșia taina împărtășeniei (la Apuseni se dă azimă, și nu pâne dospită). Erau și deosebiri de credință: astfel Apusenii credeau că, pe lângă Iad și Raiu, mai este un adăpost al sufletelor, Purgatoriul, în care ele se mai pot curăți de păcate prin rugăciunile și milosteniile celor rămași pe pământ; pe urmă ei erau incredințați că Duhul Sfânt nu precede numai de la Dumnezeu-Tatăl, ci și de la Dumnezeu-Fiul. Dar, chiar între Apuseni, n'a fost de la început o înțelegere deplină în ce privește această din urmă credință. Ceia ce a despărțit cele două Biserici a fost osebirea între două lumi al căror trecut fusese totdeauna deosebit, apoi aceia, tot mai mare, între cele două Impărății în care ele se aflau, și la urmă pofta de a stăpâni pe care o aveau și Papa și Impăratul grecesc din Constantinopol.

În vremea când (din veacul al VIII-lea) Impărății din Răsărit stricau icoanele, socotind că e adorare de idoli să li se închine cineva lor, Roma a stăruit în apărarea acelor icoane. O împăcaciune nu s'a stalornicit decât foarte târziu, când, după multe șovăiri, Răsăritenii s'au întors la primirea icoanelor în biserici.

Mai pe urmă, Papa a fost rugat de Impăratul de Ră-

sărit să aleagă între doi Patriarhi ce se luptau pentru Scaunul din Constantinopol. Unul dintre ei era un om vestit printre Greci pentru marea lui învățătură și pentru înțelepciunea lui. Il chema *Photios* (adecă Fotie), și de la dânsul au rămas multe scrieri. Cei doi păstori mai mari ai Bisericii creștine s'au afurisit unul pe altul, hotărînd că sunt nevrednici să mai călăuzească sufletele oamenilor (867-69).

Fotie a fost unul dintre oămenii cu cari se poate mândri cultura bizantină în cele d'întăiu veacuri ale evului mediu. Neam de Impărat, desăvârșit cunoscător al culturii timpului, compilator științific, poet, filosof, orator, el era mai potrivit decât oricine pentru Scaunul de Patriarh.

Tânărul șef al Bisericii Răsăritului era în ceartă cu înaintașul său, Ignatie, care fusese înlăturat în chip silnic. Papa fu chemat să se amestece în această ceartă. Nicolae era, cum s'a spus, un apărător al drepturilor Bisericii romane, Fotie un teolog fanatic, deprins a desprețui știința puțină a Apusenilor. El li aduse întăiu muștrarea că au adaus la Crez cuvintele „filioque”, prin care se afirmă purcederea Sf. Duh și de la Fiul. La o excomunicare pentru usurpație și nesupunere se putu răspunde astfel cu altă excomunicare, mult mai îndreptățită, pentru eresie.

Fotie fu înlăturat de Impăratul Vasile Macedoneanul. El reveni totuși peste câțiva ani în Scaunul patriarhal. Și asupra ruperii legăturilor cu vechea Romă el nu se mai întoarse niciodată, de și cele două Biserici au păstrat multă vreme legăturile lor.

Când Otto I-iu intemeie o nouă Impărăție apuseană, prăpastia se adânci și mai mult. Mai veni pe urmă și planul de schimbări în cler pe vremea lui Grigorie al VII-lea: cu niciuna din cererile preschimbătorilor apuseni nu se putea împăca și clerul răsăritean. Intr'a-

devăr, în lumea grecească erau preoți căsătoriți, și partidul lui Grigorie cerea ca niciun slujbaș al altarului să n'aibă alte gânduri decât închinarea la Dumnezeu. Episcopii greci își cumpărau Scaunele, în soboarele romane hotărâseră că acesta e cel mai mare păcat ce se poate face de un cleric. Partidul de curățire a Bisericii apusene credea că orice putere de pe pământ trebuie să se plece înaintea Papei, care e cel mai desăvârșit chip al lui Dumnezeu pe pământ: cum putea Patriarhul din Constantinopol să primească această supunere, când el ajunsese cu vremea a se crede mai mare decât orice episcop, căci stătea lângă singurul Impărat roman *adevărat*?

Dar încă din anul 1054 o solie din Roma veni la Constantinopol și încercă să aducă pe Greci la dreapta credință, așa cum o înțelegea Papa. Patriarhul Mihail Kerullarios nu voi să se înțeleagă cu acești trimeși, cari se purtau desprețuitor cu dânsul. Ei plecară afurisind Biserica Răsăritului. De atunci cele două Biserici au fost *de fapt* neconținut desbinat.

Supt slabul Impărat Constantin Monomahul se întâmplase că niște trimeși cu scopuri politice ai Papei intraseră în discuție asupra dogmei cu Patriarhul, care era un suflet ambițios și se credea mai presus chiar de Impărat. Discuția ajunsese la ceartă, și aceasta se mântui cu obișnuitele afurisenii. Ca și Fotie; Patriarhul Mihail fu scos din Scaun de puterea lumescă, și el mântui într'o mănăstire. Impărații bizantini urmară totuși să aibă legături cu Papa, ca unul ce avea puterea în Apus, iar afuriseniile se adăugiră la altele mai vechi, fără ca această „mare schismă” să fi sfâșiat de fapt, în chip solemn, Biserica lui Hristos în două.

In adevăr unită ea nu fusese, cum am spus, niciodată, și din ce în ce mai mult Apusul și Răsăritul, pe care

le despărția în atâtea privinți datina, se deprinseră a trăi deosebi.

Papii cei mari au încercat să *unească* pe Răsăriteni și i-au adus chiar să facă făgăduieli de Unire, dar ele n'au fost îndeplinite. Până astăzi catolicii din Apus și ortodocșii, drept-credincioșii, din Răsărit se privesc între sine ca rătăciți. Biserica de Stat din România e Biserica ortodoxă, fără atârnare însă față de Patriarhul din Constantinopol. Cei mai mulți Români sunt ortodoxi. Însă atâția dintre Români de la Nordul Carpaților s'au unit cu Roma la sfârșitul veacului al XVII-lea, și uniții de azi au o Biserică deosebită, cu un Mitropolit unit, în Blaj.

Deci, cum am spus, pe la anul 1100 erau trei Impărați, trei legi deosebite și trei culturi. Afară de dânsule era Impărăția *chinesă*, cu legea ei (în care se contopiau taoismul, lege de supunere, confuceismul, lege filosofică, și budismul, legea săracilor și a milei) și cu o cultură total deosebită. Dar aceia n'avea legături strânse cu lumea cealaltă, așa încât nu se cuvine a se vorbi pe larg de dânsa.

XIV.

Deosebirile între cele trei culturi.

1. Cultura *latină* se numește așa după limba pe care o întrebuința. Aceasta era limba latină, a poporului roman și a Impărăției pe care o întemeiaseră Romanii. Mulți dintre barbari n'au învățat niciodată latinește, iar în locurile unde ei s'au amestecat cu locuitorii romanizați, adecă în Franța, în Spania, în Italia, în Reția (țară din Alpi, ce se ține azi de Elveția), ei au vorbit limba latinească așa cum o știa poporul din acele părți (rostită după țeri și amestecată, deci, cu multe cuvinte celtice, iberice, ș. a.). Astfel s'au întruchipat lim-

bile nouă, care se vorbesc în acele țeri: franțuzește, spaniolește, ș. a. și care se întrebuițau încă din veacul al IX-lea. Dar regii au păstrat totdeauna, în poruncile și în legile lor date pe pământul ce fusese roman, limba latină, căutând să fie cât mai curată. Biserica Apusului a reținut și ea până în ziua de astăzi, cât privește actele solemne ale Scaunului roman și slujba, limba latină.

În latinește au scris și poeții, în veacul al IV-lea și al V-lea, apoi de la Carol-cel-Mare încoace; cronicile, adică povestirea întâmplărilor, s'au alcătuit numai latinește până după anul 1200.

Veacul al IV-lea și al V-lea au dat poeți buni, ca *Sidonius Apollinaris*, din scrisul căruia vedem viața în Galia cucerită de Franci, *Claudian*, care a cântat isprăvile războinice și strălucirile de Curte ale Răsăritului. În *Ammianus Marcellinus* se mai găsește un bun istoric al epocii năvălirilor.

Apoi cronicile se prefac în scurte anale. Câteva rânduri ajung acelor cari le scriu pentru a povesti înlăturarea ultimului Impărat roman de Apus.

Unii barbari ajung a da cu timpul povestitori ai vieții neamului lor, începând de la cântecele și legendele populare. Astfel *Iordanes* înșiră faptele Goților și *Paul Diaconul*, mai târziu, ale Longobarzilor; viața lui Clovis și începuturile monarhiei catolice a Francilor le știm mai ales din paginile naive, străbătute de credință, ale arhiepiscopului *Grigorie din Tours*. Trecutul anglo-saxon, cuprins și în analele redactate în limba acestui neam, a găsit un bun păstrător în *Beda*.

De la un timp literatura istorică se mărginește la *Vieți de Sfinți*, unele foarte frumos scrise. *Eginhard*, *Nithard* și alții vorbesc, în prosă și chiar în versuri, de Carol-cel-Mare, de fiul său cel bun și slab. Ultimii Carolingieni din Franța află în *Richerius* (Richer) un scriitor al încercăturilor în care li-a fost prinsă viața.

Decăderea urmează. Limba latină se face tot mai slab țesută ca sintaxă, tot mai amestecată cu vorbe germanice. Un Împărat ca Otlo I-ii, un Papă ca Grigorie al VII-lea n'au avut cronicari vrednici de dânșii. Numai regii franceși din al XII-lea veac găsesc biografi, și *Suger*, abate (stareț) la St.-Denis, locul de îngropare al dinastiei, a dat o bună Viață a lui Ludovic al VI-lea.

Limba poporului servia doar pentru cântece sau snoave, care nici nu se scriau decât foarte puțin. Predicile în biserică se țineau latinește, măcar că nu înțelegeau cei mai mulți dintre credincioși. Școlile toate erau pentru limba latină: școlile de pe lângă mănăstiri adecă, de oare ce nu era un Stat care să ție școli, ca astăzi. Când s'au întemeiat pe urmă școli mari, în care se învățau științele înalte, dar mai ales știința despre cele sfinte, adecă teologia, profesorii vorbeau tot latinește.

A rămas vestită Școala lui Carol-cel-Mare, zisă *Școala Palatului*, cu profesori aduși din alte părți. Ea nu dăinuie mult. Peste câteva veacuri numai, învățătura înaltă află o vatră statornică în *Universități*.

Universitate înseamnă, supt raportul politic ca și supt cel cultural, o *obște*, o societate, dar una care se bucură de anumite privilegii care-i asigură autonomia, scutirea de amestecul puterii centrale. Profesori cari veniau liber și erau ascultați liber, studenți porniți din toate părțile lumii, trăind frățește împreună, dar împărțiți în *Colegii* naționale (ceva din această viață trăiește și azi în Universitățile engleze din Cambridge și Oxford, ori în Universitatea suedesă din Uppsala), alcătuiau o singură tovărășie pentru știință; ei își aveau datinile, regulamentele, dregătorii, temnițele, răsplătirile. În Universități, oricât de mult ar fi fost ocupate la început cu tâlcuirea adevărurilor teologice și cu talmăcirea lumii în marginile stricte ale credinței, se

zbătea gândul omenesc isteț și vioiu, merit să prefacă toate

Universitatea din Paris are privilegiu de la 1200. Cea din Bologna e mai veche, însă n'a avut aceeași stuație de autonomie.

Dar tot scrisul a fost pentru puțini oameni, și de aceia s'a făcut mai mult știință. Și știința aceia nu era prea bună, fiindcă nu ajuta pe om la nimic, ci era numai silință zădarnică de a înțelege unele lucruri pe care nu le poate pătrunde mintea omenească, care se mulțamește în acestea și cu credința.

O asemenea îndeletnicire a minții se zice *scolastică*, fiindcă se făcea între păreții școlii și în afară de viață.

Zugravii și săpătorii, meșterii de clădiri lucrau mai mult la biserici. Tot Apusul Europei a fost acoperit de lăcașuri de toată frumuseța, care se ridicau mai ales în orașe, pentru că orașele se îmbogățiseră făcând negoț (mai ales orașele din Italia și cele de pe malul german al Rinului). După încetarea stilului *roman*, mai greoiu, după datini răsăritene, bisericile nouă se zidiau foarte înalte, și piatra de pe dânsle era minunat săpată. Puteau s'o facă pentru că păreții nu se țineau de sine, ci se răzimbau pe niște proptele groase de piatră. Acest stil se zice *gotic*, de și el e frances: numele, nepotrivit, s'a dat pentru că mai târziu oamenii Renașterii (veacul al XVI-lea) îl priviau ca barbar.

La bisericile gotice, cu podoaba nespūs de mărunt lucrată și de o felurime, de o noutate și îndrăzneală uimitoare, biserici dintre care unele, ca aceia din Colonia, din Strasbourg, din Amiens și Reims, ca Notre Dame din Paris, sunt mândria marilor orașe de cultură, lucrau, cu gândul și la mântuirea sufletelor lor, sute de meșteri zeci de ani, și une ori chiar veacuri. Multe au rămas neisprăvite, sau abia astăzi și-au căpătat între-girea.

Imbrăcămintea s'a schimbat dese ori. Intâiu se purtau haine mari, largi, ca pe vremea Romanilor, apoi s'a ajuns la pieptare și pantaloni: femeile purtau rochiile strâmte. Arme de foc nu se întrebuintau, și luptătorii se acoperiau cât puteau mai mult cu plăci de fier sau cu cămăși țesute din verigi de metal. După fiecare feudal veniau oameni de ajutor (scutari) și de alaiu. Aceia cari făgăduiau să nu întrebuinteze sabia lor pentru scopuri rele se chemau *cavaleri*: luându-se după clericii, cari se hirotonisesc unul pe altul, ei se făceau cavaleri de la unul la altul. In loc să-și puie însă mâinile asupra capului, ca la preoți, ei se atingeau cu latul săbiei pe umăr.

Cavalerul era deci un războinic care se îndatorise a-și întrebuinta viața și a-și cheltui puterile pentru a îndrepta prin vitejia lui ceea ce nu se putea îndrepta pașnic în țeri care n'aveau legi, în care respectul de ființa omenească era necunoscut și abia dacă se simția în unele inimi mai nobile puțină milă creștină. El nu era un vagabond îndrăzneț, ori un ambițios neobosit, nici un om fără de rost — cum a zugrăvit apoi, în veacul al XIV-lea, pe cavalerul decăzut marele povestitor spaniol Cervantes—, ci un îndeplinitor de misiune socială și morală.

Cu vremea însă, cavalerii ajunseră a căuta numai lupte, oriunde și cu oricine, de și numai supt anumite steaguri. Vechii făcători de pace bună ajunseră astfel a fi uneltitorii războaielor rele. Apărură și cavaleri cari se gândiau numai la lupte de paradă și la petreceri.

2. Impărăția *grecească* a păstrat și ea orânduirea romană. Limba latină n'a ținut însă multă vreme.

Pe vremea lui Iustinian era încă foarte obișnuită limba latină, fiind favorisată și în școli, mai ales în cele în drept. Comanda în oaste se dădea latinește. Pe mo-

nede se păstrează tradiția. Latina rămăsese încă limba tratatelor și a legăturilor cu străinătatea. Dar alături cu această veche limbă a Statului se ridică limba grecească.

De fapt, această limbă nu pătrundea pentru *superioritatea* ei asupra limbii latine, ci pentru că era limba *vulgară, de obște, a poporului*. Grecește a început a se scrie în Imperiul roman de Răsărit, pentru că în Constantinopol și în multe Ținuturi se vorbea grecește. E același fenomen ca intrarea limbilor italiană, franceză, germană în locul limbii latine a popoarelor din Apus.

Mult a contribuit la statornicirea caracterului grecesc al Impărăției și faptul că în *Biserica răsăriteană* — afară de Armeni și, până la o vreme, de Sirieni, — limba grecească se impusese încă de la început. Însă limba Bisericii, deci și a *culturii*, era pe atunci limba *Statului*.

Barbari noi au năvălit pe aici, cum vom vedea, și ei au deslipit de Constantinopol tocmai Ținuturile acelea unde se vorbea limba latinească a poporului (între care acelea unde s'a alcătuit poporul nostru).

Aceste părți sunt ale Dalmației, ale Mesiei apusene și cele de dincoace de Dunăre.

Atunci au rămas în legătură cu Capitala numai părțile grecești, ca Grecia, Asia Mică, insulele, sau acelea care deprinseseră și limba Grecilor, ca Tracia, Armenia, Siria și Egiptul, adică moștenirea lui Alexandru-cel-Mare. Încă de pe vremea lui Iustinian, limba grecească *începuse* a înlocui pe cea latină. Mai pe urmă, aceasta a perit cu totul din viața Impărăției. De aceia se și zice: Imperiu grecesc, Biserică grecească și cultură grecească. Imperiul și cultura se mai numesc *bizantine*, fiindcă se țin strâns de Constantinopol, care se chema odată Bizanț.

Niciodată însă Imperiul nu și-a zis elin, și „Grec” era privit ca un cuvânt de batjocură. Numai după 1260 s’a schimbat în vorba obișnuită numele Statului, dar cel nou era *Rhomaïs*, deci tot „țară romană”, — cum am zice: România. Apusenii, Italienii negustori au făcut *România*, iar Turcii năvălitori Rum-ili (*ili* e provincie: așa se zicea și Asia Mică romană).

La Bizantini s’au făcut deci poesii grecești și cronici grecești.

De la Procopiu, istoricul lui Iustinian, care însă se îndreaptă după comentariile lui Cesar, nu mai încețază istoriografia bizantină. Valoarea ei scade însă de la 600 înainte. O mare parte din scrisesele cronicarilor bizantini s’au pierdut prin urmările hotărârii Impăratului Constantin Porfirogenetul, din veacul al X-lea, de a se *alege* din toată moștenirea literară a trecutului partea care putea folosi în zilele lui; s’au păstrat excerptele, dar originalele s’au pierdut.

Numai după ce stilul bun grecesc, cugetarea luminoasă antică, vioiciunea de spirit și de graiu au înviat într-o câțva în veacul al XI-lea, la școala și supt înrâurirea lui *Constantin Mihail Psellos*, cronicile au mai mare întindere, originalitate și frumuseță. De la Teofan, compilator naiv, și Teofilact cu stilul arhaic, se trece la frumoasa biografie a Impăratului Alexie Comnenul de fiica lui *Ana*, care scrie opera ei de istorie ca un poem, dându-i și titlul de *Alexias*, „Alexiada”.

Poesia nouă grecească, care, în locul *cantilății* antice, pune ca rost al versului *ritmul*, e în de aproape legătură cu *liturghia*. Un singur poet cu faimă s’a ridicat dintre acești autori de imnuri, *Rhomanos* (Romanus).

Cuvântările în biserică se țineau grecește. Greceasca aceasta era mult mai îngrijită decât latineasca pe care o vorbeau și o scriau Apusenii. Numai de la o bucată

de vreme *Armenii* din Impărăție au tălmăcit cărțile sfinte grecești pe limba lor. Școlile erau la mănăstiri. Universități ca în Apus nu s'au strâns laolaltă, afară de Academia din Constantinopol.

Aceasta nu se putea și din cauza bănuielii cu care priviau Impărăția orice încercare de a se întemeia o putere care nu ar veni de la ei singuri.

Și aici pictorii și săpătorii lucrează mai mult pentru biserici. Biserici nouă se clădesc, dar nu atâtea ca la Apuseni. Ele se deosebesc foarte mult de bisericile latine: nu sunt așa de înalte și de împodobite prin săparea pietrei: legea răsăriteană nu prea dă voie să se sculpteze chipurile sfinților. Turnurile sunt mai mici, și o cupolă, ca o căldare răsturnată, acopere întreaga biserică, sau părți dintr'însa sunt acoperite cu câte o cupolă.

Imbrăcămintea se păstrează largă, ca la preoții noștri; armele sunt ca în Apus, dar aici se întrebuițează mai mult săgeata. Nu se pune atâta fier pe trup ca dincolo. Oastea e mai mult călărime ușoară. Un așezământ ca al cavaleriei grele nu l-au cunoscut Grecii. Obiceiurile la ei erau mai trândave: în orașe oamenii, molâi, trăiau pentru plăceri și podoabe.

3. *Arabii* au luat cultura grecească, pe care au găsit-o în Siria și în Egipt, și cultura persană, pe care au găsit-o în Persia. Ei au adus pretutindeni cu dânșii limba arabă, care a fost limba Impărăției, a Bisericii și a culturii lor. Au îmbogățit însă foarte mult această limbă.

Cultura lor a creat școli foarte multe: mari și mici. Arabii au făcut și cercetări despre om și viață, ca și Grecii și Latinii. Dar au fost mai ales oameni practici: noi avem de la ei cifrele de acum, chimia, multe cunoștinți astronomice. Au avut vestiți filosofi, istorici, geo-

grafi și matematici, cari au trăit din Spania și până în Turchestanul Asiei. Se pricepeau la lucrul pământului, aducând apa cu meșesug, la lucrul metalelor și al smălțurilor.

Istoria scrisă de Arabi are mai mult în vedere cronologia exactă și înșirarea legăturilor dinastice. De aceea nu se poate zice că ei au produs vre-odată un adevărat istoric. Cunoștințele ce lasă despre trecut scriitorii lor sunt amestecate cu poezie de rău gust, — măcar pentru noi — și cu urite umflături retorice și lingusiri pentru suverani.

Negustori arabi cutreierau toată lumea, și de aceea se alcătuesc multe geografii-itinerarii, ori manuale pentru drumeți, de către scriitorii lor. Ele sunt pline însă de ciudate întortocheri și confusii, din care abia poți desluși adevărul.

La Samarcanda mai ales, vestita cetate din Turchestan, dar și aiurea, Arabii au ridicat observatorii vestite. Cifrele arabe, care îngăduie mult mai bine socotelile, de la ei le avem. *Algebra* se numește cu un cuvânt arab, și arabă-i este obârșia. În geometrie Arabii au atins rezultate necunoscute Grecilor.

Filosofia arabă nu vine de la cugetarea largă și îndrăzneată a lui Platon, ci de la categoriile, definițiile și formulele lui Aristotel. E o filosofie de împărțire a noțiunilor, de grupare în *sisteme*, de tălcuire a adevărurilor religioase. Scolasticii apuseni s'au inspirat de la Arabii din Spania.

Arta arabă are tradiții siriene și persane mai ales, dar și multe bizantine. Plecând din Arabia, poporul de călăuzi și de hoți al Arabilor n'a putut aduce nicio tradiție națională.

Bisericile lor, *moscheile*, sunt făcute după bisericile grecești. Dar n'au nici zugrăveală, nici săpături în chip

de om, căci îi oprește legea, ci înflorituri, ce se zice la ei *arabescuri*. Turnurile s'au suptiat la dânsii: sunt *minaretele*, din care crainicii chiamă la rugăciune. Arcurile ferestrelor s'au schimbat, fiind rupte la mijloc (*ogive*).

Podoaba moscheilor o alcătuiesc sculpturile în piatră și lemn, ori porțelanele înflorite tot cu arabescuri, care ajung de o strălucită frumuseță. Ele nu se întâlnesc numai înlăuntru, ci alcătuiesc une ori învelișul exterior al cupolelor.

Imbrăcămintea Arabilor era ca a Turcilor de azi, în haine înfoiate, cu turbane pe cap. La războiu și în petreceri se înfălișau tocmai ca Grecii.

XV.

Împărăția grecească de după Iustinian în luptă cu barbarii. Perșii și Slavii

1. Impărăția de Răsărit era în stare destul de rea pe vremea la care ne-am oprit în istoria Apusului. Și ea avuse să poarte grele lupte pentru legea creștină și pentru civilizația pe care o păstra. Fuseseră multe nenorociri și acolo, multe pierderi de vieți omenești și de bogăție. Dar Răsăritenii câștigaseră și biruinți însemnate asupra barbarilor cari stăteau lacomi în jurul lor. Câțiva Impărați destoinici s'au arătat vrednici de înaintașul lor Iustinian și de numele de Roman, care se păstra încă în titlul Impărăției.

Neamul lui Iustinian a stăpânit puțină vreme. După marele Impărat a venit nepotul său Iustin al II-lea. Apoi un general, luând pe fata lui Tiberiu, urmașul acestuia, ajunsese Impărat după dânsul, și fu omorât de un al treilea general. Acesta, *Foca*, a fost o fiară sângeroasă: ca să-și asigure Domnia, asupra căreia n'avea alt drept decât acela că soldații dintr'o oștire strigaseră

ca el să stăpânească, ucise tot neamul împărătesc, până și pe soția aceluia pe care-l înlocuia. La urmă, lumea s'a desgustat de fărădelegile lui, și un nou Împărat a fost ridicat în Scaun: era un om tânăr, foarte viteaz și îndrăzneț, fiu al exarhului din Africa, adecă al dregătorului : proape neatârnat, care cârmuia țerile luate de la Vandali. Il chema *Eraclie* (Heraclios, în grecește; Heraclius, latinește).

Pe vremea lui, se purtară crâncene și îndelungate războaie, ca supt Iustinian, și Bizantinii dovediră că pot încă să câștige biruințe, ca în timpurile bune.

2. Dușmanii Impărăției erau de multe neamuri. În-tăiu, numărând pe cei mai vechi și mai civilizați, *Perșii*.

Aceștia erau tot așa de stăruitori în luptă, și țara nu scăzuse, dar ei suferiau de o grea boală pentru un popor: necredința față de domnul și regele lor. Neconțin regii erau schimbați, și puterea stătea de multe ori în mâna căpeteniilor de Ținuturi. Astfel putu să-i bată la urmă Eraclie și să li smulgă Siria, în care se așezară. Până și orașul sfânt, Ierusalimul, unde se află mormântul Mântuitorului, stătuse un timp în mâna Perșilor, cari erau păgâni și se închinau Focului. Acum, la 682, Eraclie, care smulsese cuceririle făcute de Perși, încheie cu regele lor o pace, care-i lăsa lui acele locuri, spre care se uitau cu cea mai mare evlavie toți creștinii. Astfel Eraclie fu privit de Biserica Răsăritului ca un om trimes de Dumnezeu ca să cruce de ocară Sfântul Mormânt al lui Isus.

Serbătoarea *Ziua Crucii*, în Septembrie, amintește aceste biruinți ale lui Eraclie și ridicarea în Ierusalim chiar a simbolului, atâta timp desprețuit, al legii creștine.

Dar în același timp Impărăția trebuia să ție piept și la alte granițe, așa încât, când în locul Perșilor se

iviră ca poftitori ai Siriei *Arabii*, Eraclie nu mai avu destule puteri ca să răspingă pe acești ostași, cari erau mulți la număr și pe cari-i aprindea dorul de a căpăta prin moartea în lupte raiul dorit de Mohammed. Marele biruitor al Perșilor trăi încă destul ca să vadă pe Arabii așezați în Ierusalim și în celelalte orașe siriene.

În sus, la Dunăre, încă supt Iustinian se iviseră *Slavii* și *Avarii*. Ei sunt pentru Răsărit barbarii *cei noi*, așa cum au fost pentru Apus Nortmanii.

Slavii se găseau mai de mult în dosul Germanilor, cari-i ascundeau ca o perdea. Romanii cei vechi n'au știut multe despre Slavi: se pare însă că Sarmații cari, când au năvălit Hunii, țineau în mâna lor Ardealul, nu erau Sciți, ca Sarmații ce fuseseră altă dată, ei mai mult Slavi. Ei nu se puseră în mișcare decât după ce Germanii se oploșiră prin deosebitele provincii apusene și lăsară Răsăritul în pace. Știm că Ostrogoșii au pornit spre Italia la sfârșitul veacului al V-lea. De atunci poporul Slavilor crescă tot mai mult, dar fără să sperie pe Romani. În adevăr, ei nu veniau ca niște ape furioase, care rup și strică totul, ei tot încet, fără zgomot. *Sclavini* se chemau Slavii de la Apus, *Anți* cei de la Răsărit: cel puțin așa li ziceau Romanii.

Nici unii, nici alții n'aveau regi. Toate le hotăra obștea. Numai pentru judecată și pentru călăuzirea la războiu alegeau ei unele căpetenii mai mici. Ca și la Germanii cei vechi, fiecare sat avea același strămoș, și, la luptă ca și la strămutare, oamenii nu se risipiau, ci satul se desfăcea întreg dintr'un loc ca să ajungă în altul.

Slavii aveau mulți zei, dar nu se știe ca ei să se fi închinat strămoșilor, cum obișnuiau în fiecare casă Germanul și Romanul și Grecul. Lor li plăcea mult să steie pe marginea apelor, a râurilor și a bălților, și de

aceaia se închinau mai mult zeilor din adâncimile umede. Până astăzi la popoarele care au pornit din Slavii cei vechi, mulțimea de la țară crede în „știmatele apelor”, în „rusalce” și cum li se mai zice altfel.

Noi avem în limba noastră o sumă de cuvinte slave care privesc agricultura. Aceasta nu înseamnă însă că am luat de la Slavi cunoștința plugăriei, pe care o avuseră și Tracii, cei mai vechi și adevărați strămoși ai noștri, și coloniștii romani, și de care sunt legate cântecetele și amintirile noastre populare. Mai curând e de crezut că *prin noi* Slavii și-au însușit aceste porniri agricole. Mulți din ei, trecând la neamul nostru, și-au putut păstra din limba lor cuvinte privitoare la plugărie, pe care o puteau cunoaște, ca și Germaniile cei vechi, în forma ei cea mai primitivă.

Slavii nu erau vânători ca alte popoare sălbatece: aveau turme, dar nu herghelii de cai, ca ale Hunilor, ci numai cirezi de boi și vaci, turme de oi. Mai mult decât la orice, ei țineau însă, cum am spus, la lucrul pământului, pe care-l cunoșteau foarte bine. Unde s'au așezat ei, grija lor n'a fost numai să prade, ci și să caute bogăția sigură pe care munca omului o scoate din ogoare.

3. Slavii au ajuns răpede de la malurile neguroase ale râului Vistula și de la ostroavele Niprului până la Marea Adriatică și până în Grecia chiar. Dalmația au luat-o întregă, pătrunzând la sfârșit și în orașele de pe malul Mării, care au trăit multă vreme roman în *Români* ca *Ragusa* (Dubroynic), după ce multă vreme străbătuseră apele ca pirați, pe urmele vechilor Iliri.

În Dalmația ei au ocupat, nu numai câmpul, ci și orașele și insulele de lângă coaste, foarte multe, și unele din ele deosebit de mari. Totuși rămase aici o îmbiel-

șugată poporație vorbind o limbă coborâtă din latinește, parte Iliri romanisați, parte coloniști. Până mai ieri trăia o limbă romanică dalmatină, care se poate urmări și printre italiana actelor Republicei Ragusa.

Dar erau prea mulți acești locuitori, mai vechi decât Slavii, ca să poată peri fără urmă. Din ei s'a alcătuit în mare parte ramura balcanică a neamului românesc.

În Grecia veche, Slavii au găsit multe ținuturi pustii. Ei au descălecat acolo și au dat iarăși culturii pustiul paraginilor. Destule sate din actualul regat grecesc poartă nume slave. În părțile Epirului, Albanesii, urmași ai vechilor Iliri, mai slab romanisați în munte decât frații lor de pe coaste, au îngăduit mai puțin copleșirea slavă. Dar părțile interioare ale Macedoniei de azi au fost năpădite de năvălitori — o seminație anume,— în foarte mare număr. În Tracia ei au ajuns și rămas până la Marea Neagră și Arhipelag. Numele de locuri (toponimia) arată aceasta.

Iustinian, care a întărit cu o mulțime de cetăți granița Dunării, n'a căutat să-i scoată pe Slavi. El li-a îngăduit, cum era obiceiul cu orice barbari, să stea în Impărăție, și anume în părțile noastre, având, ca loc de schimb pentru mărfuri, și „cetatea Turnului” (azi Turnul-Măgurele). De și erau poate mai puțin îndrăzneți decât alți barbari, Slavii neliniștiau totuși pe supușii împărătești din Serbia și Bulgaria de astăzi; orice încercare s'a făcut însă ca să-i oprească n'a izbutit. Ei au stat la noi până li s'a pierdut urma în Balcani, trecând mai ales prin Dobrogea și prin Banat, prin veacul al VII-lea încă.

Am spus că satele lor se aflau, și prin locurile mai înalte, dar mai ales în șes, lângă ape.

Slavii găsiseră aici niște locuitori cari se coborau din Dacii cei vechi; ei se sălbătăciseră întru câtva însă în

miljocul barbarilor. Mai mult decât ceilalți năvălitori, Slavii se împăcară cu acești săteni, cari vorbiau o limbă ce venia din limba latină a poporului. Slavii s'au pierdut astfel cu vremea în mijlocul Românilor,— câți n'au perit în multele lupte cu Bizantinii. Ei sunt, va să zică, în alcătuirea poporului nostru mult mai puțin decât Francii pentru Francesi, dar mai mult decât Lombarzii pentru Italienii de supt Alpi. Căci noi am luat de la Slavi (căroră li ziceam *Șchei*¹), o mulțime de cuvinte, chiar și din cele însemnate, și destule datine.

Pe când de la Longobarzi n'a rămas mai nimic, în ceia ce privește rasa și cultura, Francii au dat *forma politică* unitară și definitivă *Galo-Romanilor*. Cu strămoșii noștri, Slavii n'au întemeiat, ridicându-se ei ca o clasă stăpânitoare, un nou Stat, ci au *conviețuit*, cum conviețuiseră unii din strămoșii lor cu Dacii, cu locuitorii mai vechi, și, de oare ce ei înșii erau *mai puțini* și *mai rău înzestrați*, s'au *contopit* cu urmașii Tracilor și coloniștilor, lăsând în limba acestora urme, multe, dar mai puțin însemnate în ce privește circulația, — adesea nu *cuvinte unice*, ci *dublete*.

XVI.

Împărăția grecească de după Iustinian în luptă cu barbarii: Avarii și Bulgarii.

1. Impărăția bizantină a pierdut prin năvălirea Slavilor un număr de provincii, și anume: Croația (numită după ramura Croaților, Crobaților, Harnaților), Serbia, Dalmația, unele părți din Bulgaria de astăzi și din Grecia. Dar ea avut mai mult să se teamă din partea altor barbari, cari s'au așezat lângă și *peste* Slavi și cari-și întrebuițau toate silințele numai ca să prade.

¹ Satele care se chiamă *Șcheia* li amintesc pe dânșii. Femininul de la *Șcheiu* e *Șcheaună* (se întâlnește și ca nume de botez).

Aceștia erau *Avarii*. Neamul lor e ca și al Hunilor. La dreptul vorbind, nici nu erau decât tot Huni, schimbați de stăpânire. Adecă din mijlocul popoarelor hunice care rătăceau în șesul rusesc s'a ridicat o seminiție pe care Grecii au numit-o a Avarilor. Haganul avar a supus pe celelalte căpetenii ale poporului lor. Apoi el l-a adus înapoi în părțile de unde fusese gonit după moartea lui Attila, adecă în așa-numita Pannonie.

Aici Avarii s'au așezat statornic, întinzându-se tot mai mult în jos. *Herulii* plecară înaintea lor, și în veacul al VI-lea Impărăția li-a dat pământurile acestora. La râurile Drava, Sava și Dunărea, spre Apus de Dacia propriu-zisă, stăteau încă *Gepizii*. Ei au fost goși de Avari, uniți cu *Longobarzii*. Apoi Longobarzii apucară spre Italia. Avarii singuri rămaseră în aceste părți. Ei căutară să supuie pe Slavi pentru ca aceștia să li deie dijma din sămănături. De la Bizantini cereau neconținut bani. Ei li-au și luat câteva cetăți și au încununat și Constantinopolul. Ce bucuroși ar fi fost Avarii de prada marii cetăți împărătești!

Cetățile *Sirmium* și *Singidunum* păziau la poarta prin care Avarii puteau răzbate în Balcani pe drumul către Filipopol, Adrianopol, Constantinopol. Mulți ani s'au luptat Avarii, cari nu știau să ieie cetățile, împotriva lor. Când le-au luat, în sfârșit,— ultimul zăgaz căzuse. Avarii se revărsau în voie pentru pradă. De câte ori aveau nevoie de daruri ori de bani de la Impărați, tot așa făceau.

Dar strălucirea lor n'a ținut prea multă vreme. Slavii li s'au tot întărit în cale. Pe urmă a stătut în fața lor ca o stavilă neamul cel nou al *Bulgarilor*.

2. Bulgarii erau tot din același sânge ca și Avarii. Locuințele lor cele vechi au fost la râul Volga. Ei făcură

cum făcuseră Avarii înainte de dânsii: scuturară jugul și plecară spre Roma cea nouă din Răsărit, despre care se spuneau minuni printre barbari. Căpetenia lor fusese un anume *Cubrat* sau *Curt*.

Cea d'întâiu așezare o avură 'n pământul ce s'a numit mai pe urmă Bugeacul, între Dunărea-de-jos și părțile de la guri ale Nistrului și Prutului: acest Ținut are multe lacuri și e foarte greu de cucerit.

După moartea lui Cubrat, Bulgarii se împărțiră. Unii ajunseră departe în Apus, vânzându-se ca ostași; alții trecură în Dobrogea noastră, mergând și până la *Silistra*, pe care o cuceriră (după 650).

Lui Asparuh (Isperic), fiul lui Cubrat, i se pune în samă această strămutare fericită.

Și pe dânsii cercară Bizantinii să-i gonească, dar n'a fost cu putință. Atunci li s'a dat învoirea de a sta în aceste părți, mai jos, pe malul Mării Negre, până la linia de munți a Balcanilor. Din vechea cetate a *Marcianopolei* ei își făcură Capitala. Ea se chema la venirea lor *Preslav*.

Numele acesta fusese dat de Slavi, cari pătrunseseră și aici. Pe acești Slavi i-au supus Bulgarii. Dar, precum Francii din Galia s'au deprins a vorbi limba latină din această țară, au luat datinile locuitorilor și, de la un timp, supt Clovis, și legea lor creștină, așa s'a întâmplat și cu Bulgarii față de Slavi. Poporul supus a luat și el acest nume al Bulgarilor, întocmai precum în Galia locuitorii cei vechi și stăpânii cei noi și-au zis de o potrivă Franci. Ca și la Franci, cărmuitorii și regele au rămas din dinastia cea veche, barbară.

Ce a fost pentru Franci Clovis, aceia a fost pentru Bulgari *Boris*, care s'a botezat numindu-se Mihail, și a silit și pe tovarășii săi să se boteze (864-5).

Se vorbește de nesiguranța lui Boris dacă trebuie să primească legea nouă în forma răsăriteană ori în cea

apuseană. Ne îndoim însă dacă el era sincer când negocia cu Papa Nicolae. Apuseni fiind, în credință, Bulgarii n'ar fi putut râvni stăpânirea peste supușii ortodocși ai Impăratului, nici înlocuirea acestora prin noii lor Țari, în Constantinopol, *Tarigradul* Slavilor.

Ca orice rege barbar trecut la legea creștină și fiind în apropierea Romei apusene sau a Romei răsăritene, Boris a trebuit să se gândească la stăpânirea Impărăției. Regii bulgari păgâni încercaseră, mai ales supt șeful lor *Crum*, ca și păgânii Avari, să iea Constantinopolul. Dar ei făceau aceasta numai ca prădători, fiindcă știau că în Constantinopol este multă bogăție. Acuma, după creștinare însă, poftele asupra Constantinopolului erau de alt fel. Fiul lui Mihail, cel d'intâiu rege bulgar botezat, *Simion*, și-a zis Țar, adică Cesar, Impărat. Ținta lui era să fie în Răsărit cea ce fusese în Apus, cu vre-o sută de ani în urmă, Carol-cel-Mare.

Noi trebuie să vedem însă ce s'a făcut în Impărăția Bizanțului până în vremea aceasta a lui Simion, Țarul, care voia să se facă Impărat în Constantinopol.

După Eraclie, care a murit de oboseală, incredințat că nu poate face nimica împotriva Arabilor, n'a mai fost un mare Impărat în Răsărit, cu toate că ar fi trebuit să fie unul, căci vremile erau grele. Stăpânitorii din Constantinopol, în loc să se bată cu barbarii, se băteau cu icoanele.

Accastă ceartă a Impăraților *iconoclaști* (sfărâmători de icoane), despre care s'a mai pomenit în treacăt, își are însă lămurirea. Anume călugării ajuseseră așa de puternici, în bani, odoare, juvaier, clădiri, moșii, toate scutite, încât Impărăția părea că va muri de slăbiciune. Ea avea însă mari nevoi bănești pe urma îndărătniciei războinice și a uimitorului noroc al Arabilor. Și poate că Bizantinilor, iarăși, nu li venia bine când Arabii, monoteiști, fără chip cioplit ori zugrăvit, îi făceau

că sunt închinători de idoli. Și în China, pentru aceleași motive, se prigoniau călugării budiști.

Domniile acestor Impărați sunt destul de lungi, însă mai multe goale. *Arabii* luau insulele din Marea Mediterană, corăbiile lor veniau până supt zidurile Capitalei împărătești. Aceasta putea să se împotrivescă, fiindcă era așezată la loc așa de sigur, încunjurată din două părți de Mare; apoi se născocise acum de Greci un fel de foc care ardea și în apă și prăpădia corăbiile năvălitorilor. El se chema: focul grecesc, și străinii nu știau în ce chip se pregătește. Așa numai, și nu prin vitejia ostașilor, se ținea Constantinopolul.

În provincii ascultarea era puțină. Certele pentru icoane sămănaseră desbinare pretutindeni. Când *Arabii* au venit în Siria, locuitorii de acolo, cari erau eretici, i-au primit bucuros. Acum și în alte părți din Impărăție oamenii doriau slăpânirea califilor. În unele Ținuturi, mai ales în Asia Mică, se întemeiase un fel de feudalitate, care apăsa greu asupra săracilor, și nu voia să sprijine pe Impărați în luptele lor cele grele.

Această clasă de mari proprietari era și o primejdie pentru Imperiu, pentru autoritatea împărătească. De fapt, ea n'a putut fi înlăturată cu totul niciodată. Dar rosturile acestor „puternici” au fost micșorate. Altfel și Răsăritul și-ar fi avut feudalitatea— și încă fără elementul de vitejie și onoare, de virtute războinică și destoinicie, care a răscumpărat păcatele feudalității apusene.

După dinastia *isauriană*, nedestoinică, a venit dinastia *frigiană* (adecă armenească), și ea fără însușiri deosebite: în cuprinsul ei un Impărat a fost poreclit Gângavul, iar altul Bețivul.

Impărăția mai avu o pierdere mare. Până atunci ea nădăjduia încă să întemeieze iarăși stăpânirea cea întinsă a lui Iustinian, luând înapoi Italia, unde Lon-

gobarzii trăgeau de moarte. Însă la anul 800 Carol-cel-Mare se făcu, precum știm, Împărat al Apusului. Titlul acesta al lui n'a fost recunoscut în Constantinopol, dar de aici nu se putea încerca nimica împotriva lui, câtă vreme ținea încă, pe lângă atâtea primejdii, lupta pentru icoane. Ba încă Împăratul cel nou, franc, trecu și în părțile care se ținuseră de Răsărit: el supuse Panonia, sfărâmând pentru totdeauna puterea Avarilor. Vechiul Ținut al Gepizilor s'a numit atunci *pământul Francilor*. Numai după câteva zeci de ani a încetat această întindere a puterii apusene în paguba Constantinopolului.

Între noua Împărăție, pe care Cēsarii bizantini n'o puteau recunoaște (poveștea planului de căsătorie a lui Carol cu Împărăteasa Irina nu e serioasă), și aceștia, era un îndoit pretext de dușmănie. Francii voiau Dalmația, care mult timp se ținuse de Apus, și Bizantinii, cari aveau încă în Veneția, o veche Romanie, ajunsă acum la bogăție și putere, un duce vasal, se gândiau la exarhatul lor, la provincia lor, cărmuită de delegatul, de vicariul împărătesc, exarhul, care, smulsă acum de la usurpatorii longobarzi, ar fi trebuit să se întoarcă la dânșii.

Dar, pe când Carolingienii slăbiau prin războaie între dânșii, Împărăția răsăriteană căpătă un Împărat viteaz. *Vasile I-iu* întemeie dinastia care s'a zis, după țara de unde venise el, dinastia *macedoneană*.

XVII.

Împărăția grecească de după Iustinian în luptă cu Barbarii. Bulgarii, Ungurii. Dinastia macedoneană.

1. Împăratul *Vasile I-iu*, Armeanul sau Macedoneanul, a luat puterea în timpuri grele. El a știut însă cum trebuie înfruntată primejdia, și dinastia lui a scăpat Împărăția de o peire ce se părea sigură.

Am văzut că Bulgarii se făcură creștini tocmai pe această vreme și că Boris a luat numele de Mihail, fiindcă așa-l chema pe Împăratul bizantin din clipa când s'a făcut botezul: Mihail al III-lea, cel poreclit Bețivul. El e acel care, cum s'a spus, scrisese întâiu Papei Nicolae I-ii (care, cum știm, a fost un om foarte destoinic și foarte îndrăzneț), ca să-i arăte gândul, ce zicea că are, de a părăsi pe zeli păgâni, dar la urmă însă Bizantinii au adus de partea lor Biserica cea nouă a Bulgarilor. Putea să creadă cineva că de acuma înainte Bulgarii, cari erau de aceeași lege cu Împăratul și cu Grecii lui, se vor astâmpăra, căutând de nevoite țerii lor, care trăia încă în cea mai mare sălbătăcie? N'a fost așa, și iată de ce.

Am mai spus iarăși că urmașul lui Boris, *Simion*, a vrut să fie el Împărat. Pe atunci, în Răsărit temeiul ăra legea, și, odată ce Bulgarii se făcuseră drept-credincioși, ei puteau să se uite așa de sus și să râvnească așa de mult. Mulți dintre Greci chiar erau bucuroși de stăpânirea bulgărească, fiindcă văzuseră că oștile împărătești sunt mai slabe. Așa s'a început un războiu înviersunat, urmând cât a trăit Simion, care a fost tot învingător în toate încăierările lui cu Bizantinii. El e cel mai mare om care-a răsărit vre-odată din mijlocul Bulgarilor. La dâșii el este cum e la noi Ștefan-cel-Mare, cu toate că Simion nu era pe departe așa de cuminte, așa de bun și așa de iubitor de lucrurile frumoase cum a fost Ștefan al nostru. Dacă Bulgarii n'ar fi fost atât de stăpâniți de dorința jafurilor și dacă în Constantinopol ar fi stat cârmuitori mai slabi, pe urmă dacă Bulgarii ar fi știut mai bine să încunjure cetățile, atunci Simion ar fi fost cu adevărat, cum ziceam, un fel de Carol-cel-Mare al Răsăritului.

Dar Împărații din Casa macedoneană s'au priceput să-și apere Capitala. Nu doar că ar fi fost toți niște ostași vestiți; ba unii dintre ei, ca Leon și Constantin, mai

mult au cetit cărți, și le-au făcut chiar. Inșă pe atunci se luase și în Constantinopol deprinderea cea veche de la Roma de a se adăugi pe lângă Impărați *Cesari*, cari să ducă oștile asupra dușmanului. Firește cei mai mulți *Cesari* erau aleși pentru vitejia și priceperea lor la războaie, și de aceia mai totdeauna a fost cine să ție sabia în mână pentru binele și cinstea Impărăției.

2. Apoi Bizantinii se pricepură și acum să întrebuinteze pe unii dintre barbari ca un biciu împotriva altor barbari, ceia ce era o socoteală iscusită. Prin câmpiile cele mari ale Rusiei, unde fuseseră mai înainte *Avarii*, se purtau acuma *Ungurii*. Cum știm, aceștia nu erau tocmai la fel cu *Avarii*, căci *Ungurii* aveau și sânge finic, ca al *Laponilor* din părțile de sus ale *Suediei*, ca al locuitorilor din satele *Finlandei* și al celor din Ținuturile *Uralului*. *Ungurii* se numiau pe dânșii *Maghiari*, cum își zic și acum. Erau oameni mărunți și, după gustul european, urâți: cu oasele de la obraji scoase înainte și cu ochii foarte puțin deschiși; galbeni-negri la chip. Trăiau ca pescari, dar ca vânători mai mult, și nemeriau bine săgețile lor cu vârful de os: la războiu erau foarte temuți, fiind gălăgioși și crunți. Erau mai grozavi decât *Bulgarii*, fiindcă aceștia se mai amestecaseră cu neamuri mai înaintate și trăiseră două sute de ani în apropierea Impărăției grecești. La dânșii nu erau regi ca la alți barbari, ci fiecare seminție își avea căpetenia cu care mergea la războiu. De o bucată de vreme, alte seminții barbare îi siliseră a se așeza în *Bugeac*, de-asupra *Dobrogii* noastre.

Pe aceștia i-au chemat Bizantinii, supt Impăratul *Vasile*, ca să înfrângă pe *Bulgarii*. Ei au venit bucuroși la leafă și s'au luptat cinstit cu vrăjmașii Impărăției. Dar *Grecii* nu s'au mai gândit la dânșii când au încheiat pace, așa încât *Bulgarii* și-au putut răsbuna pe plac. Ei trimeseră deci la alt neam barbar, *Pecenegii*, cari sămănau cu *Turcii cei vechi* (fiindcă *Turcii* de acum sunt a-

mestecați cu alte popoare), și-i poftiră să prade împreună cu dâșii și pe Unguri. Sălașele acestora fură năpădite într'un rând când bărbații erau duși la războiu. Ele au fost nimicite cu totul. Iar, când luptătorii se întoarseră acasă, ei își pierdură toată încrederea văzând atâta nenorocire. Tot neamul Ungurilor se ridică din Bugeac și, apucând pe lângă Nistru, trecu mai sus de șirul Carpaților, dincolo de Maramurăș, de se revărsă ca un șivoiu asupra Panoniei.

3. Aici Ungurii nu găsiră pe nimeni care să li poată sta în cale. Avarii se strecuraseră de mult după ce-i învinsese Carol-cel-Mare. Și Impărăția cea nouă a lui Carol era slabă, având hotarul ei de Răsărit numai prea puțin apărat. În locul ei se înălțase în locurile acestea *regatul Moraviei*, care a fost numit așa după râul Morava, care se varsă în Dunăre mai sus de Viena, Capitala Austriei, dar era pentru ai săi țara slavă. Moravii au avut căpetenii vestite, cum a fost *Sviatopluc*, cam pe vremea lui Boris Bulgarul. Sviatopluc era creștin, ceia ce însemna foarte mult la un popor barbar, de oare ce legea creștină aducea după dânsa și luminarea minții. Dar cel d'întâiu stăpânitor morav care s'a creștinat a fost, înainte de dânsul, Rostislav, cel ce a cerut de la Constantinopol preoți ca să-i învețe poporul.

De acolo au venit *Constantin*, care, după ce s'a călugărit, și-a zis *Chiril*, și alt călugăr, *Metodie*, vestiți propoveditori ai legii creștine, spre cari și astăzi privește cu recunoștință orice Slav: și Boemul, și Slovacul, și Bulgarul, și Sârbul, și Croatul, și chiar Rusul. Ei n'au căutat să slujească grecește înaintea supușilor căpeteniei morave (trebuie să se bage de samă că pe atunci se socotia că numai în latinește, grecește și evreiește se poate înveșmânta cuvântul lui Dumnezeu), ei au tălmăcit în slavonește cărțile sfinte. Pentru că în această limbă sunt și sunete care lipsese în grecește, au făcut semne anume pentru dânsule. De aici au ieșit pe ur-

mă: un alfabet care s'a chemat *glagolitic* (după cuvântul *glagol*, care înseamnă cuvânt, sunet), și unul căruia i se zice *chirilic* (de și nu è adevărat, cum s'a crezut, că l-a făcut Chiril). În slove chirilice am scris și noi până dăunăzi, fiindcă am luat cultura cea veche de la Bizanțini prin Bulgari.

Rostislav ceruse misionari de la Constantinopol, în dorința de a scăpa de supt apăsarea carolingiană. Papa, care era Nicolae I-ii, și episcopii germani luară aspre măsuri pentru a înlătura această concurență răsăriteană. Constantin-Chiril a murit la Roma. Ingăduit și mai departe, Metodie, căruia Scaunul papal îi dădu un titlu de episcop și pentru Panonia, care încă nu era ocupată de Unguri, se împotrivi până la sfârșit († 885). Dar opera întemeiată pe liturghia slavă ținu în aceste părți numai cât și viața lui. Ucenicii celor doi frați, mai ales Sf. *Clement*, fură învățătorii Bulgarilor: ei n'au mai avut nicio legătură cu Apusul.

Situația religioasă a creștinilor Moraviei corespunde situației politice a acestui Stat. Regatul, prins între două influențe dușmane, căzu ușor înaintea unor năvălitori noi. Atunci catolicismul roman luă în stăpânire, supt ocrotirea armelor germane, o parte din teritoriul rămas fără stăpân. Cealaltă ajunsese definitiv latină prin închinarea Ungurilor către Sfântul Scaun.

Ungurii au sfărâmat răpede Moravia și s'au năpustit, cum am văzut, asupra Apusului. De acolo au fost goșiți, dar în Panonia au rămas. După vre-o două sute de ani, ei au pătruns și în *Ardeal*. Dar nu mai erau așa cum veniseră: cucerind satele de Slavi și Români ce se aflau pe acolo, ei se amestecaseră cu aceste rase și se schimbaseră; și sufletul lor se preschimbă: erau acum deprinși a lucra pământul. Am văzut că Voievodul lor *Vajk-Ștefan* a făcut ca și Clovis, Boris și Rostislav: și-a creștinat neamul. Și a fost așa de bun, încât i s'a zis Ștefan-cel-Sfânt.

Impărăția bizantină în luptă cu Pecenegii, Rușii și Turcii.

1. După ce au plecat Ungurii de la Dunărea-de-jos, în locul lor au venit *Pecenegii*, cărora li se mai zicea *Pincenați* și *Biseni*.

Dar nu trebuie să-și închipuie cineva că *Pecenegii* și-ar fi făcut sate aici, căci n'aveau sate nicăiri, ci rălăciau așa, de la un capăt al șesului celui mare la celălalt, și-și culegeau de la supuși numai dăjdile: nu atâta în bani, cât în roade ale câmpului. Stăpânirea aceasta slabă o aveau ei și la *Nipru* și la *Dunăre* și peste pământurile care fac parte acum din țara noastră. Și în *Ardeal* ei se strecurau prin pasurile cele înguste ale *Carpaților* și jăfuiiau, silind la dijmă satele românești de acolo. Când *Ungurii* au venit și ei în *Ardeal*, au făcut cetăți, începând cu *Bălgradul* (sau *Cetatea-Albă* în limba *Slavilor* cari stătuseră pe aici), dar tot n'au putut ținea în frâu pe *Pecenegi*.

Bizantinii erau bucuroși de dânșii, fiindcă-i puteau întrebuința ca unealtă de pedepsire împotriva *Bulgarilor*. Dar li s'a părut că acești călăreți n'ajung încă. Ei s'au îndreptat atunci la *Ruși*.

Iată cine erau *Rușii*, cari s'au făcut pe urmă un popor așa de mare și de puternic, de care noi a trebuit să ne apărăm bine, prin muncă și cumințenie, ca să nu ne înghită și față de care, și azi, mâncați, cum sunt, prin cele mai cumplite lupte dintre ei, trebuie să avem pază.

2. La Răsărit de *Nistru* se aflau întinderi mari de pământ cu totul șes, acoperit de buruiană sălbatecă; acolo-i plăcea *Pecenegului* să-și învârtă calul. Dar șesul era străbătut de ape late și încete, care făceau o sumă de mlaștini și cuprindeau ostroave mari; împrejurimile e-

rau potrivite și pentru plugărie, iar în ape se purtau pești mulți și feluriți: aici îi plăcea Slavului. De aceia și erau mulți Slavi, mai ales la Nipru. Erau mulți, dar nu puteau folosi la nimic numai cu numărul, fiindcă n'aveau legături strânse între dânșii, ci fiecare trăia de sine.

Niște *Nortmani* au venit însă — așa cum rătăceau ei pe toate mările — și au făcut din lutul acesta fără chip care erau Slavii de la Nipru, un popor care știa ce este și avea fruntași și căpetenii. Precum Slavii de peste Dunăre și-au zis Bulgari după cuceritorii lor, Bulgarii, așa și Slavii de la Nipru și-au zis Ruși după clasa stăpânitoare a Rușilor de neam nortman.

Acești Varegi, *Ros*, veniseră din Scandinavia, și era firesc ca ramura nordică a Germanilor, având un ținut al Balticei, să se întindă și asupra celuilalt (se poate să fi venit și de la Constantinopol, unde Varegii scandinavi, nortmani, făceau parte din garda Impăraților). Ruric, căpetenia lor — celelalte două căpetenii erau frații lui, — ajunse a lua și cetatea *Novgorodului*, vestită și pentru negoțul cu depărtații Arabi (după 860). Supt fiul lui numai, ajunse a fi cucerit de noua castă militară, din care făcea parte și dinastia, și *Chievul*, care ajunse cel mai însemnat centru din partea teritoriului rusesc înrâurită de Bizanț.

Invățați ruși, cari nu voiesc ca Rusia să aibă străini la începutul vieții de Stat și al civilizației sale, tăgăduiesc venirea fraților scandinavi și caută să lămurească întemeierea celui d'întâiu principat din singurele elemente slave.

Dintre Nortmani s'au tot urmat Cneji și Mari-Cneji asupra acestor Slavi. Supt călăuzirea acestor căpetenii, ei se coborau pe luntri ușoare, scobite dintr'un singur trunchiu de copac, și străbăteau Marea-Neagră, în lung și în lat: se opriau unde era în apropiere vre-un

oraș bun de prădat și, aruncându-se noaptea, dădeau foc, jăfuiau, de se întorceau încărați cu lucruri de metal scump și cu veșminte frumoase. Vestea lor a mers și la Constantinopol, unde a fost mare frică de dânșii. Însă, puțin după anul 950, unii dintre Ruși s'au făcut creștini, mai ales după îndemnul stăpânitoarei lor *Olga*.

Olga fusese soția lui *Igor*, fiu al lui *Ruric* întemeietorul: fiul ei, *Sviatoslav*, era minor, și ea avea grija țerii.

Bizantinii, supt Impăratul *Nichifor Phokas*, au socotit deci că tot sunt mai buni Rușii decât Bulgarii. Trimeseră la Cneazul *Sviatoslav*, ca să-l poștească să vie la Dunăre. El sosi acolo și învinse. Întâiu luă *Silistra*, de lângă acest râu, și apoi până și Capitala bulgărească, *Preslavul*. Atunci văzură cei din Constantinopol ce greșală mare făcuseră aducând pe acești oaspeți strașnici. E adevărat că Bulgarii fuseseră goniți de la Marea Neagră; numai în Apus, prin prăpăstiile munților *Macedoniei*, unde petreceau cu turmele ciobanii *aromâni* (așa se chiamă Românii din acele părți), și vecinii lor, fără Stat, *Albanesii*, se mai ținu ceva domnie în numele lor. Dar Rușii stăpâneau acuma până la *Balcani*: Constantinopolul îi îndemna la cucerire, cum îndemnase și pe Bulgari. Așa încât ei nu voiau să plece.

3. Pe lângă primejdia rusească, mai venise acuma și alta. *Califatul arab* nu mai era de mult ce fusese odată: *Califii* din *Bagdad* rămăseseră numai cum sunt *Papii* acuma, în zilele noastre, adecă n'aveau putere decât asupra sufletelor. În *Ēgipt* erau alți stăpânitori, de și tot *Musulmani*: în *Spania* tot așa; și în *Asia* Ținuturile se deslipiseră și trăiau deosebit.

În *Egipt* stăpâneau, încă de la începutul veacului al X-lea, *califi jalimiți*. În *Spania* cărmuiau și mai departe *Omeiazii*, de și la *Bagdad* luaseră puterea *Abasizii*, urmașii lui *Abbas*, unchiul lui *Mohammed* (pe la 750). *Abul-Abbas* a fost numai un tiran sălbatec,

dar fratele lui, *Al-Mansur*, și urmașul acestuia, *Harun-al-Rașid*, se numără între marii stăpânitori ai lumii, prin vitejie, simț politic și virtuți. Și Africa berberă se desfăcu însă de Abasizi (în aceste părți domnese *Aglabiții*, altă dinastie).

Aceste răscoale și sfâșieri erau firești. Cu cât înainta mai mult spre Mesopotamia și Persia, cu atâta califul cel mare se desfăcea mai deplin de tradițiile cu care Arabii începuseră opera lor de cuceriri.

Chiar în Bagdad, cârmuirea o aveau căpetenii de barbari cari se asemănau cu celelalte căpetenii, care smulseseră cârmuirea din mâna Impăraților apuseni. Ei erau dintre *Turci*, popor din munții Altai și stepele cele calde ale Asiei-de-mijloc. Turcii aveau puțină pricepere la alte lucruri decât războiul. Dar în acesta nu-i întrecea nimeni: erau buni călăreți, buni arcași, și mai ales ascullau de căpeteniile lor. Așa se începu din neamul Turcului *Selgiuc* o dinastie care s'a zis a *Selgiucizilor*.

Puterea Selgiucizilor stătea mai mult în Asia Mică, dar se întindea și asupra părților de sus din Siria. Ei smulseră pe încetul, bucată cu bucată, pământurile pe care le avuse până atunci Impărăița bizantină. Cesarii din Constantinopol luptară acolo multă vreme, dar fără folos. Se întâmplă odată cu un Cesar ceia ce se întâmplase cu Impăratul Valerian, când s'a luptat cu Perșii: Impăratul *Rhomanos* a fost bătut și ucis în luptă. Dar aceasta a venit mai târziu numai.

Selgiucizii se zic așa, deci, după Selgiuc, erou, mai mult fabulos, care sta la începutul neamului lor. Cei mai străluciți războinici din această dinastie sunt *Alp-Arslan*, care birui la Manțichert pe Impăratul bizantin *Rhomanos Digenes*, venit pentru a apăra provinciile răsăritene, și *Malec-Șah*. Acesta din urmă domni că un Impărat glorios. Provinciile începură însă chiar din vremea lui să se obosească, ajungând în stăpânirea ru-

delor, generalilor sau dregătorilor, iar cu vremea urmașii în Siria ai Selgiucizilor rămaseră cu mici posesiuni răzlețe (la Mosul, în Mesopotamia, stătea însă în veacul al XI-lea un *atabec*, locțiitor al Califului, care dregător avea putere și asupra Siriei). Asia Mică se păstra în puterea unei noi Case stăpânitoare, înrudită cu cea veche, dar ridicată la domnie numai prin vrednicie și noroc.

Până ce îi se ridică însă drept de-asupra capului norul primejdiei turcești, Bizantinii avură trei Impărați puternici, cari au făcut ca Dunărea să fie granița de Miazănoapte a Bizanțului. Aceștia au fost *Nichifor Phokas* (Foca) și *Ioan Tzimiskes* (Țimische), apoi după ei *Vasile al II-lea*, zis *Bulgaroctonul*, adică „ucigătorul de Bulgari”.

Ei au luat *Creta*, apoi, în Asia, Ținuturile pierdute altă dată față de Arabi: Ierusalimul n’au putut să-l dobândească, dar au căpătat dreptul de a-l ocroti. Apoi Rușii fură goniți până la Silistra; aici fură încunjurați și siliți să plece. Sviatoslav perî la întors, omorît de Pecenegi. Al treilea urmaș al lui a avut cinstea de a se căsători cu o principesă din Bizanț și se făcu creștin. El se chema *Vladimir*.

Fiul lui Vladimir, care se căsătorise cu Ana, fiica Impăratului bizantin Rhomanos al II-lea, a fost vestitul *Iaroslav* († 1054), care stăpâni singur și pașnic, bucurându-se de rodul ostnelilor și jertfelor unui lung șir de înaintași destoinici.

Apoi Tzimiskes nu păstră în Scaun pe Țarul bulgăresc care era fugar la dânsul. Vasile al II-lea, urmașul lui, porni asupra lui *Sămuil*, căpetenia neamurilor din Macedonia, cum am mai spus: mai mult Albanesi și Români — dar după obicei și pentru că Biserica era slavă, bulgărească, se zicea că este Țarul bulgăresc, care-și avea Capitala la Prespa, pe lacul de Ohrida, și-l

răpuse și pe acesta. El vărsă valuri de sânge și supuse toată țara. La anul 1000, de la Dunăre în jos nu mai era alt stăpân decât Impăratul.

Samuil a fost unul dintre răsculații „feciori de boieri” (ai lui Sișman) din Apus, de lege bogomilică (legea lui Bogomil pare că se razimă pe Vechiul Testament: pune nume luate de acolo; stăruie asupra posturilor; amestecă pe Satana în toate rosturile lumii, ca dușman temut al lui Dumnezeu). Răscoala se făcuse, am spus, cu ajutorul Albanesilor și Aromânilor din acele părți apusene. Pentru înăbușirea ei, Vasile întrebuiță cele mai grozave mijloace. Greci fură așezați pretutindeni în dreptorii, și Biserica Bulgarilor fu grecisată, dându-i-se arhipăstori de neam străin. Cu ei am avut și noi legături de erarhie.

Dar Impărăția căzu pe urmă tot mai jos. Turcii luară Asia. Pecenegii prădară multă vreme, până fură în sfârșit răpuși cu totul, în lupta de la *Lebunion*. Femei fără înțelegere pentru chemarea lor ajunseră a stăpâni la Constantinopol.

Fratele lui Vasile, Constantin, a fost un bătrân netrebnic. Fetele acestuia, Zoe și Teodora, mai ales cea d'întâiu, ajutară la înjosirea Impărăției; de și în vrâstă, Zoe a fost călăuzită de favoriții ei, pe cari-i așeză lângă dânsa pe tron. Serbia se răsculă supt *Ștefan Voislav*, al cărui fiu păstră părțile de lângă Niș. Căpetenii bulgărești cutezară să ridice iarăși armele, în fruntea Vlăhilor români și a Slavilor. Pretendenți se desfăcură din rândurile oștirii. Ani de zile, Pecenegii ocupară Ținuturi întregi din Mesia și Tracia, după ce lupte lăuntrice îi scoaseră din pădurile și văile noastre. „Frâncii” — Francesii, Italianii, Norvegienii — din gardă și oștire căpătau un rost tot mai mare.

Atunci un neam nou, de mari proprietari, de loc din

Asia Mică, care se chema al *Comnenilor*, înlocui dinastia cea veche, la 1081, și iarăși Impărăția fu scăpată de risipă.

Alexie Comnenul putu să înlătore ușor pe un Împărat rău, care biruise și ucisese pe cel mai bun general din Impărăție, *Nichifor Bryennios* (1-iu April 1091). Din neamul lui mai fusese de curând un Împărat, mort încă tânăr, fără urmași, *Isaac Comnenul*.

XIX.

Începutul războaielor cruciate pentru mormântul lui Isus Hristos.

1. Împăratul Alexie Comnenul avea să poarte o luptă grea cu Turcii. În fruntea acestora stătea, pe vremea lui, *Malec-Şah*, adică Şahul-Rege („Şah” se numește în limba persană stăpânitorul). Din dinastia Selgiucizilor n'a mai fost niciunul care să aibă atâtea însușiri din cele care trebuie ca să stăpânească cineva bine pe oameni. Cu câteva zeci de ani în urmă, Împăratul Rhomanos fusese bătut și ucis și de atunci puhoiul turcesc înainta necontenit ca un râu care îneacă holdele. Stăpânirea turcească ajunsese acuma până aproape în fața Constantinopolului: Impărăția bizantină nu mai avea decât foarte puține locuri în Asia. Se întorsese, va să zică, pentru dânsa primejdia din partea musulmanilor, așa cum fusese în vremurile cele bune ale Arabilor.

Dar Alexie era un om dibaciu și, înainte de a fi Împărat, el se deprinsese cu războaiele. Cu dânsul în frunte, țara putea încă să fie sigură de viitor.

2. Alexie socoti că ar fi mai bine să aibă în ajutorul său, ca mercenari, năimiți, și pe creștinii apuseni. Piedeca cea mare pentru venirea lor era deosebirea de lege: catolicii, cari se țineau, bisericeste, de Papa din Roma, erau priviți la Constantinopol ca niște rătăciți,

și Apusenii judecau și ei cam tot așa pe Greci. Pe urmă, Regii și Impărații din aceste părți aveau alte griji decât aceia de a da sprijinul lor creștinilor din Răsărit.

În Franța se afla pe tron un rege slab, *Filip*, care se gândia mai mult la afacerile lui casnice. Regele din Anglia, fiul lui Gulielm, care cucerise țara, era un vânător sălbaetc, care-și petrecea vremea numai prin păduri, căutând fiare ce sămănau la suflet cu dânsul. În Spania, regatul de Leon, se unise cu regatul de Castilia, iar Aragonul, care ajunsese acuma și el un regat, era unit cu Navara. Aici urma tot lupta cea veche cu păgânii: mai în fiecare primăvară oștile cavalerilor îmbrăcați în zale de oțel se duceau, supt steagul cu crucea pe dânsul, să mai gonească pe musulmani din vre-un castel sau din vre-un oraș. În locurile câștigate se aduceau apoi locuitorii din toate părțile, tot așa cum se strângeau oameni de pretutindeni în *slobozile* noastre mai de mult, pe care le deschideau pe pământurile lor, încă pustii, Domnii și boierii.

Între cei ce s'au luptat cu mai multă tragere de inimă și cu mai mult noroc pentru crucea lui Hristos, a fost și un cavaler anume Roderic (spaniolește Rodrigo) Diaz din locul Bivar; lui i s'a zis Luptătorul și *Cidul* (după cuvântul arab: *sid*, *seid*, care înseamnă și domn, stăpân). El a luat de la dușmani frumosul oraș *Valencia*, aproape de Mare, pe care l-a stăpânit apoi regele de Aragon și Navara. Cântece vestite pomenesc până astăzi la Spanioli isprăvile acestui om minunat, care n'a cruțat nicio osteneală ca să facă bine neamului său, ceia ce este fapta cea mai frumoasă care se poate săvârși.

Tot pe această vreme niște cavaleri din Franța supt Henric de Burgundia, un Frances, se coborîră din corăbii acolo unde astăzi e regatul *Portugaliei*: ei îl întemeiară, ca un simplu comitat al Castiliei, după ce bă-

tură pe musulmani. Izbânda creștinilor ar fi fost însă și mai mare, dacă n'ar fi venit din Africa luptători de legea lui Mohammed, pe care ei o făcuseră mai curată, anume *Almoravizii* (*Al* e articolul arab; Moravizi, Morabiți înseamnă fanatici gata de jertfă). Pe vremea cruciatelor emirul Iusuf făcu a doua debarcare arabă în Spania. El izbuti a lua toată moștenirea vechilor califi separatiști spanioli.

3. Deci pe vremea aceasta se găseau destui creștini cari să creadă că datoria lor cea mai sfântă e să se lupte cu păgânii, cari nu credeau în dumnezeirea lui Hristos. Grigorie al VII-lea se gândise a pune la cale un mare războiu al Creștinătății întregi pentru a scoate de supt stăpânirea musulmanilor locurile unde Mântuitorul se născuse, propoveduise printre oameni și murise pe cruce. Dar nici Papa nu putea îndeplini această sarcină, deși i se cuvenia mai mult lui decât tuturor celorlalți, fiindcă el ajunsese a fi călăuzul sufletesc al Apusului. Stavilă era pentru dânsul lupta cu Impăratul.

Un urmaș al lui Grigorie, *Urban al II-lea*, stătea mai bine în această privință: Impăratul Henric al IV-lea era învins și umilit acuma. Papa se încumetă deci să îndrepte puterile creștine asupra Răsăritului. Două soboare fură ținute pentru aceasta, adecă două adunări mari ale clericilor: arhiepiscopi și stareți, în jurul cărora se strângea de obicei și o mulțime mare de popor, cu toate că acesta n'avea dreptul să ieie parte la sfaturi și să hotărască.

Cel d'infăiu s'a ținut la Piacenza. La sinodul de la *Clermont*, în Franța, veni lumea de pe lume, și cavaleri și prinți și, mai ales, foarte mulți oameni săraci, — mai toți, firește, Francesi. Papa, care era și el de acest neam, vorbi, se spune, către dânsii foarte duios și aprins despre patimile Domnului Hristos și despre rușinea ce trebuie s'o simtă orișicine când știe că asemenea lucruri sfinte sunt pângărite de domnia păgânilor.

Și tot așa se spune că din toate părțile începură să se audă strigăte: „Așa e voia lui Dumnezeu, așa e voia lui Dumnezeu”. Adecă voia lui Dumnezeu era ca bogății și săracii, puternicii și cei mai slabi să meargă pentru a lua Ierusalimul de la păgâni. Ca să arăte tuturor hotărârea lor și ca să îndemne și pe alții, ei își cusură pe haine bucăți de postav roșu în chip de cruce. De-acum înainte ei se socotiau că fac parte din „oastea lui Dumnezeu”.

4. Papa n'a mers cu dâșii, pentru că de fapt nici îndemnul nu pornise numai de la dânsul, nici el nu se aștepta la o mare ispravă: adăugi oștilor numai un legat al său, —episcop frances din cei mărunți. Deci o căpetenie pentru toți nu era. Fiecare ceată a pornit deosebit. Întâiu au pornit oamenii cei mai săraci, pe jos, călări și în cară, ducând cu dâșii și nevestele și copiii. Ei nu știau unde e Ierusalimul și întrebau, când vedeau câte un sat mai mare, dacă nu e acolo cetatea sfântă. Apoi au plecat alții, cari aveau în frunte pe un călugăr, *Petru Ermitul*, de la Amiens, fost pelerin, care era socotit sfânt și călăria pe un asin, ca Mântuitorul la intrarea 'n Ierusalim. Ei prădau groaznic în sale, și, sosind în Asia, Turcii i-au ucis mai pe toți (1096).

Domnii cei mari au venit tocmai la sfârșit, pe apă unii, iar alții pe uscat, la Constantinopol. Erau printre ei, nu numai Francesi, ci și Normanzi din regatul Siciliei, și câțiva Germani și Italieni, cari aveau corăbiile.

Se aflau în oaste fratele regelui Angliei, Ștefan de Blois, om cucernic și blând; apoi Raimund, contele de Provența (Provence), cu o strălucită Curte; erau și ambițioșii și înflăcărații veri normanzi Bohemund și Tancred, dintre cari cel din urmă avuse un războiu cu Împăratul Alexie, căutând să-i iea părțile de către Adriatică, de la Durazzo până la Salonic. Era, înfățișând nobilimea lotaringiană, francesă de limbă, dar făcând parte din Impărăția Apusului, Godefrid de Bouillon.

Bizantinii priviau cu neîncredere și frică pe aceste „lăcuste” străine, necuviincioase, lacome și peste măsură de zgomotoase. Cruciații au avut multe ciocniri cu Pecenegii împărătești, multe certe cu dregătorii constantinopolitani până fură trecuți în Asia. Numai Ștefan de Blois păstră o amintire recunoscătoare despre politeța și dărnicia Impăratului.

Cruciații nu s’au înțeles bine cu Alexie, și au fost chiar puțin politicoși cu dânsul. După ce au trecut în Asia, bătură pe Turcii de la *Niceia*, cari se împărțiseră în stăpâniri mai mărunte. Oștile cruciate ale „prinților”, „conților” bătură astfel pe Sultanul „selgiucid”, *Chiligi-Arslan*, la Dorylaion, după ce luară *Niceia* (1097). Dar țara era prea pustie, și ei nu știau drumurile și n’aveau hrană. Au suferit astfel grozav; s’au văzut călăreți fudui mergând pe spinarea boilor, căci caii periseră. Se luă totuși *Antiohia*, unde-i asediă *atabecul*, de care abia scăpară, și apoi Ierusalimul. Aici creștinii vărsară mult sânge și pângăriră cu el acest loc sfânt, unde se cuvenia să vie cu blândeța în suflet, așa cum învață Mântuitorul însuși. Legatul Papei, care trebuia să aibă comanda supremă și hotărîrea asupra cuceririlor, perise în cale.

XX.

Regatul creștin al Ierusalimului și alte cruciate.

1. Creștinii din Apus, cari cuceriseră Ierusalimul, au întemeiat în părțile acestea ale Siriei țeri nouă, întocmai ca ale lor de acasă. În *Antiohia* au făcut un principat, în *Tripoli*, chiar pe malul Mării, un comitat (adecă aici căpetenia feudală se chema conte), și *Edesa* era Capitala unui comitat, al Armeniei Mici, de către Mare; în felurite cetăți mai mărunte au stătut domni mai puțin însemnați. La Ierusalim puterea s’a dat în mâinile aceluia cavalier din părțile Lotaringiei, lângă apa

Rinului, ducele *Godefrid* (sau franțuzește *Godefroy*) *de Bouillon* (fiindcă avuse și orașul Bouillon, în Lotariugia-de-sus); el s'a sfiit însă a-și zice rege; ca unul ce apăra Biserica Sfântului Mormânt, s'a intitulat *advocat* al ei, adică vechil în lucrurile lumești. Dar după dânsul au venit stăpânitori tot din nația lui, și acestora li s'a zis regi.

2. Ei nu erau cu adevărat cărmuitorii țerii, ci fiecare dintre feudații de aici trăiau ca și cei din Apus, având dreptul de a judeca, de a bate bani și de a începe războiu. În porturi se așezară negustori veniți din orașele cele mari ale Italiei, care erau pe atunci foarte bogate: *Pisa*, — în Toscana, — *Genova* și Veneția. Ei puneau mare preț pe drepturile lor de a sta în aceste părți, pentru că în porturile Siriei veniau *caravane* cu mărfuri din adâncul Asiei, unde erau pietrele scumpe și unde creșteau bumbacul, scorțișoara, nucșoara, piperul, șofranul, mirodeniile; tot de acolo sosiau și mătăsuri și stofe foarte frumoase. Italienii umblau pe aici mai de demult, dar atunci trebuiau să plătească vămi mari și să sufere stoarceri de bani, închisori și bătăi de la păgâni, pe când acum ei erau siguri de ocrotirea feudaților și a regelui creștin din Ierusalim.

În sfârșit, se întemeiară și *Ordine* (sau așezăminte) de cavaleri cari erau călugări. Ei aveau sarcina să îngrijească de pelerini, — hagiții sau călătorii ce veniau la Locurile Sfinte, — să-i găzduiască și să-i îngrijească la bolile lor. Dintre Francesi mai ales s'a făcut astfel *Ordinul Templierilor*, fiindcă stăteau într'o casă pe locul Templului lui Solomon, și *Ordinul Spitalului Sfântului Ioan* (cărora li s'a zis deci *Hospitalieri*, de la *hospitale*, în latinește spital, sau Ioaniți). Germanii au intrat mai cu samă în *Ordinul Teutonic* (adică german, după numele cel vechiu al Germanilor: Teutoni) sau al Spitalului Sfintei Marii. Cavalerii purtau haine lungi cu crucea pe ele și umblau cu arme, fiindcă mai aveau

și sarcina de a se luptă neconținut cu păgânii. La început și-au îndeplinit cinstit chemarea, dar mai pe urmă au deprins năravuri rele, mai ales Templierii, cari pentru aceia au și fost desființați, căci erau acum bogați negustori și bancheri ai afacerilor dintre Apus și Răsărit.

3. Regatul Ierusalimului era însă prea slab ca să se ție numai cu puterile lui: deci se tot cereau ajutoare din Apus. Cete-cete de luptători veniau aice să-și răscumpere păcatele prin rugăciuni și prin înfruntarea primejdiilor pentru Hristos. Pe urmă însă, după vre-o cincizeci de ani de la cel d'întăiu războiu, s'a făcut *a doua cruciată*. Cruciată înseamnă o pornire de oști care e hotărîită de Papa pentru ca să scoată din robie sau să ajute Locurile Sfinte; ea se chiamă așa pentru că ostașii poartă crucea pe haină. Cruciată a fost călăuzită de doi stăpânitori mari ai Europei apusene: *Conrad, regele Romanilor* (așa se chema împăratul german până i se punea în Roma cununa împărătească pe cap), și *Ludovic al VII-lea*, regele Franciei. Ea s'a început când Apusenii aflară că *Edesa*, una din cetățile cele mai însemnate ale regatului de Ierusalim, a fost luată înapoi de păgâni. Cel ce a chemat pe creștini în lupta cea nouă, a fost un vestit cuvântător, *Sfântul Bernard*, din mănăstirea francesă Clairvaux.

4. Conrad era într'o dinastie nouă, așezată pe tron la alegerea lui: ea se chema dinastia de *Suabia* sau *Șvabia*, după partea din Germania (în jos, către Alpi), de unde pornise; i se mai zice și dinastia de *Hohenstaufen*, după numele cetății, al castelului în care trăise până atunci neamul lui Conrad. El era un om foarte destoinic, și Germania se deprinsese să asculte de dânsul; ducii, cari stăpâneau în desebitele Ținuturi (în Bavaria, în Lotaringia, în Austria, iar, în afară de hotarele Germaniei, în Boemia), se supuneau chemării lui.

Ludovic al VII-lea era fiul regelui Ludovic al VI-lea și nepotul de fiu al lui Filip care trăiește pe vremea cruciatei d'întâiu. Tatăl său fusese un om foarte cuminte, care știuse să înfrâneze pe mulți feudali ce erau mai aproape de dânsul. Acestălalalt Ludovic însă fu mai slab de fire.

Cei doi stăpânitori plecară pe rând spre Constantinopol, unde domniă atunci Impărat *Manuil*, tot din neamul Comnenilor, om foarte mândru și îndrăzneț: el a voit să supuie pe Unguri, să cucerească Italia, și, tot odată, să câștige și Răsăritul pierdut. Manuil nu ura pe catolici, ci avu și legături de familie cu dânsii. El era fiul unei principese ungueroaice, și se cunoștea această obârșie după mamă a lui: era focos, îndrăzneț, neastâmpărat; ținea la caii de războiu, se îmbăta de lupte și punea onoarea lui ca om mai presus de binele ferii sale.

Ca un om luminat, el a înțeles că ura dintre creștini nu poate să fie pe voia lui Dumnezeu, căruia nu-i place niciodată vrăjmășia dintre oameni. Dar Apusenii nu s'au înțeles cu el, precum cei ce veniseră înainte de dânsii au fost intrat în gâlceavă cu Impăratul Alexie.

În Asia, nici Conrad, nici Ludovic n'au făcut nicio ispravă. Foamea a chinuit și oștirile lor, care nu știau drumurile: la urmă, ei s'au întors cu umilință și și-au căutat de aici înainte de trebile lor.

Neizbânda se datorește și faptului că au mers deosebit, privindu-se cu dușmănie, și că Impărăția, care trebuise după cruciata întâiu, care-i ajutase a lua parte din Asia Mică înapoi, să poarte războaie cu necredința lacomă a Normanzilor, nu mai voi să dea acum niciun ajutor. Conrad fusese bătut chiar de ostași de-ai lui Manuil, iar Ludovic umilit în audiența lui la Impărat, care nu privia pe acești Apuseni ca fiind de o samă cu dânsul.

Manuil încercă mai târziu să se amestece el în Apus: avuse lupte cu Ungurii, și oștile lui ocupară un timp *Ancona*, pe coasta italiană a Adriaticei.

Ludovic era însurat cu *Eleonora*, care-i adusese ca moștenire, fiind fata unui feudal puternic, toată partea de Sud-Vest a Franciei, căreia i se zicea atunci *Acvitania*. El se certă însă cu dânsa pe vremea cruciaței, și se despărți îndată.

Eleonora se mărită din nou cu *Henric al II-lea*, regele Angliei. Acesta era fiul *Matildei*, singura moștenitoare a lui Gulielm Cuceritorul, și al unui senior din partea de Apus a Franciei, *Gotfrid* (*Geoffroi*), zis și *Planta-genetul*, fiindcă obișnuia să împlânte în pălărie o creangă din copacul ce se zice *dobriță* în românește, iar în franțuzește *genêt*. De la tatăl său el avu comitatul de *Anjou*, cu părțile vecine; de la mama îi rămăsese *Normandia*, de unde se trăgea neamul ei. Eleonora-i aducea acum zestrea ei de pământuri. Regele Angliei avea astfel cam *două treimi din Franța*, așa încât regele Franciei trebuia să vadă în el cea mai strașnică primejdie. De aceia s'au luptat adesea regii din aceste două țeri, cum vom vedea.

XXI.

Henric al II-lea, Regele Angliei, și lupta cea nouă dintre Papi și Împărați.

1. *Henric al II-lea*, regele Angliei, a fost un om hotărît și mândru; până atunci în țara lui nu mai domnise altul ca dânsul. Cum am văzut, el era foarte puternic, având atâtea pământuri și în Franța. Apoi s'a coborât și în *Irlanda*, unde până atunci locuitorii cei vechi, *Celții*, trăiau neatârnați, împărțiți fiind între mai mulți stăpânitori mici. Numai în *Scoția* el n'a pătruns: această țară, așezată în partea de Miazănoapte a insulei

Britania-Mare, peste care se întindea și regatul Angliei, avea regii ei deosebiți, cari se coborau dintr'un neam celtic foarte vechiu, dar acești regi, după o frângere a puterii lor, se recunoșteau vasali (adecă închinați prin jurământ) regelui Angliei. Celți, aproape curați, se mai găseau și în partea de Sud-Vest a Britaniei Mari, care pentru aceia se numește până astăzi *Țara Galilor*; și aceștia au trebuit să recunoască însă drepturile lui Henric.

Însă el a avut multe greutăți cu rudele și cu supușii săi. Soția lui Eleonora și fiii lui au uneltit împotriva-i și au așîțat și răscoale; în privința fiilor răi și fără recunoștință, Henric a avut aceeași soartă ca și Ludovic, regele de odinioară al Francilor, dar n'a fost așa de slab față de acești tineri fără frâu ca Ludovic, ci i-a stăpânit la urmă. El numise arhiepiscop de Canterbury (pronunță: Chenterbîore), adecă, am putea zice, Mitropolit al Angliei, pe un curtean la care ținuse mult: *Toma Becket*. Dar acesta i s'a arătat dușman, fiindcă și el credea, ca mai toți clericii de pe acel timp, că Biserica singură are dreptul de a judeca și pedepsi pe preoți și călugări. Cu Becket, Henric a avut să se frământa multă vreme, fiindcă acest cleric era îndrăzneț și îndărătnic. Odată i-a scăpat din gură regelui vorba că: oare nu se va găsi nimeni să-l scape de acest om supărător? Niște cavaleri de la Curte au mers atunci de au ucis pe arhiepiscop, chiar în biserică. Dar toată lumea s'a ridicat atunci asupra lui Henric. El a trebuit să se pocăiască, mergând ca un pelerin la mormântul lui Toma, care era socotit ca sfânt.

2. Urmașul lui Henric a fost fiul său cel de-al treilea, *Ricard* (cei doi mai mari muriseră), foarte viteaz, ce e dreptul, dar nesocotit, lacom de bani și atât de pornit la ceartă și la luptă cu oricine, încât părea aproape nebun. Porecla i-a rămas *Inimă-de-leu* (Coeur de

Lion), dar nu i s'a cuvenit, pentru că cel ce are în adevăr inimă de leu alege o țință mare și folositoare oamenilor pentru vitejia sa, și nu se bate cu morile de vânt.

Ricard a fost cu mult mai prejos decât tatăl său. Din potrivă, fiul lui Ludovic al VII-lea cel molâu a întrecut cu mult pe acesta. *Filip-August* se numără între cei mai mari regi ai Franciei, și în evul mediu nu se găsește niciunul ca dânsul în această țară. Era înainte de toate un om înțelept și cu foarte multă socoteală; n'a dovedit vitejie și n'a îndrăgit niciodată războaiele. I plăcea să-și pândească vrăjmașul, să sară asupra lui atunci când acesta era mai slab și să-l silească fără văr-sare de sânge a-i împlini voile. Cu măsura și istețimea sa a izbutit să-și lase țara de două ori mai mare de cum o primise.

3. Lui Conrad în Germania i-a urmat nepotul său, *Frederic Barbă-Roșie*. Acesta a fost cel mai strălucitor, dar nu și mai măreț Impărat pe care l-a dat poporul german în evul mediu. Era puternic și frumos; o barbă roșcată, deasă, i se răsfirea pe pieptul larg; până la bătrânețe a fost un luptător viteaz și neînfrânt la osteneală. Ducii din Germania, cari făcuseră zile amare atâtor Impărați, nu cutezară a-i sfa împotriva, ci ascultau de dânsul. Căci nici nu era ca alții d'inaintea lui, o fire aspră, poruncitoare, schimbându-se dintr'o zi în alta, ci se înfățișa ca un vrednic Impărat, senin și statornic, fără trufie, fără toane și fără șiretlic, iute în tinerețe și vioiu în bătrânețele sale.

El merse fără zăbavă (1152) în Italia, unde nu se coborâse înaintașul său Conrad, care *formal* n'a fost Impărat. Aici avea dreptul să iea veniturile și să primească supunerea ce se cuvenia unui Impărat; pe urmă el căută să ție în frâu pe Papă, în folosul căruia lucrase atunci când sfărâmasese în Roma o încercare de

viață neatârnată a orășenilor. Pentru domnia adevărată, și nu numai cu numele, în Italia, Frederic s'a luptat însă zădarnic douăzeci de ani și mai bine și s'a coborât de șase ori cu oastea în această țară.

Credea să afle în cale numai pe Papă și pe feudali, dar găsi aceste orașe doritoare de liniște și sătule de contribuții. Impotriva lor el nu luptă numai cu arma, ci și cu spiritul, cu *vechiul spirit al monarhiei romane*, învial de curând prin lecțiile, din Roma și Bologna, unde rămăsese, ale lui *Wernerius*, marele răspânditor al *dreptului roman*. În orașul Papilor stăpânia acum, în numele poporului, *Arnold din Brescia*, un fel de președinte al Republicei Romane, care silise pe Sfântul Părinte a trăi viață sufletească asemenea cu a Apostolilor. În *Iunie 1155* Frederic se încoronă însă în Roma, părăsită de *Arnold* (acesta fu apoi ars ca eretic).

De și în Germania Frederic avea împotriva-i dușmănia statornică a Casei *Ghelfilor*, represintată de ducele *Henric Leul*, pe care la urmă-l izgoni, împărțindu-i, după interesele lui, ducatul, Frederic se gândia tot la *domnia lumii prin Italia și pe basa dreptului roman*. Era negația ideii lui Grigorie al VII-lea. *Biserica lui Dumnezeu* nu mai era în sama celui care-l înfățișa pe pământ, ci în sama moștenitorului Impărăției romane, sfințit de Papă *după datorია* acestuia. Opinia publică a timpului, mai ales în Germania, a fost pentru el. Astfel putu Frederic să proclame în dieta de la Roncaglia (1158) *întregimea dreptului său împărățesc*.

Orașele Italiei-de-Nord, ale Lombardiei, nu voră să-l recunoască astfel, și Papa, ca și regele normand din Sudul peninsulei, stăteau gata de luptă. Frederic voi să hotărască în dietă între cei doi Papi aleși la moartea Papei *Adrian* (de nație Engles). *Milanul*, oraș foarte bogat și mândru, fu luat de dânsul la 1162 și dărâmat. *Alexandru al III-lea*, Papa dușman scopurilor sale,

trecu în Franța. Și toate Statele apusene, ai căror regi nu voiau să fie vasalii unei Impărății efective, luară partea lui.

Dar orașele italiene se răsculară și chemară pe Papa Alexandru din nou. Totuși Frederic intră biruitor în Roma, la 1167. Ciuma-l scoase de acolo.

În sfârșit la 1176 se dădu o luptă hotărâtoare, în a treia călătorie română a Impăratului, lângă *Legnano*. El fu biruit, și planurile lui italiene căzură. În *Veneția* Frederic se împacă în sfârșit cu Papa, fără a hotărî puncte de principii. Cu orașele se făcu pace la *Constanța*, abia în 1183: Frederic recunoștea *neatârnairea lor de fapt*. O a șasea călătorie în Italia nu mai găsi dușmani de înlăturat. Printr'o cruciată voia să dovedească acum bătrânul Impărat că e, totuși, *măcar în sensul feodal*, — dacă Papa, regii și orașele îl împiedecaseră de a fi în sens roman, — Domnul puterilor lumii.

4. Pe atunci se află cu durere că Ierusalimul a căzut iarăși în mâna păgânilor. Il luase noul Sultan din Egipt (până atunci fuseseră aici califi răsculați împotriva celui din Bagdad), anume *Saladin*, a cărui fire sămăna cu a celor mai aleși în purtări dintre cavalerii Europei apusene. Ca să câștige iarăși cetatea sfântă, se înarmară și Ricard și Filip-August și bătrânul Impărat.

Dar lupta n'a fost cu noroc. Filip a stat puțin timp în Răsărit și s'a întors acasă, unde-l aștepta grija măririi Franciei. Frederic merse o bucată de vreme ca un triumfător, dar iată că, într'o zi de arșiță, el intră cu calul în apele reci ale unui râu din Asia Mică. Îndată căzu, și fu scos mort din valuri. Din războiul ce începuse, nu s'a ales cu nimic (1190). Iar Ricard luă insula *Cipru*, lângă Asia, unde stăpânia un Grec răsculat, și dădu frumoase lupte supt orașul *Akkon* (zis de Francezi: Acre), care fu cucerit după strașnice silinți. Ierusalimul însă rămase al lui Saladin.

XXII.

Impărăția Bizantină pe vremea cruciatelor.

1. Frederic Barbă-Roșie, mergând la Ierusalim, a trecut și pe la Constantinopol. Cu Bizantinii de aici el s'a înțeles tot așa de rău, din pricina deosebirii de lege, de neam și de obiceiuri, ca și toți ceilalți cruciați cari au mers pe acest drum, din Europa în Asia.

Impărăția din Constantinopol nu era să mai ție decât vre-o cincisprezece ani, și aveau s'o iea în stăpânire alți cruciați, acei din expediția care se socotia a patra¹.

Dar trebuie să se lămurească întâiu ce s'a întâmplat la Bizantini de la Alexie Comnenul, de care a fost vorba la arătarea împrejurărilor cruciatei celei d'întâiu, până la anul de peire 1204.

S'a vorbit mai sus de al doilea urmaș al Impăratului Alexie, nepotul său de fiu, Manuil. De la Eraclie încoace, Răsăritul n'a mai văzut un om ca dânsul. Planurile lui erau după măsura cuceririlor lui Iustinian; adevărat el voia să adune lumea creștină întreagă într'o singură Impărăție mare, care să-și aibă Capitala în Constantinopol. Pentru aceasta a purtat acele multe războaie, în cei patruzeci de ani cât a domnit (1143-80), cam în același timp când domnia în Apus Frederic Barbă-Roșie, iar Anglia o avea Henric al II-lea.

Dușmani erau destui la toate hotarele.

2. Așa, din sus, de la Dunăre veniau *Ungurii*; de când se creștinaseră, aceștia înaintaseră foarte mult: la dânsii pătrunseseră cultura și obiceiurile Europei apusene, mai ales ale Germaniei, care era vecină, și cu neamul regesc al căreia se încuserise dinastia ungurească. Ungaria ar fi mers și mai iute înainte, dacă ea n'ar fi

¹ Numărarea cruciatelor se face după expedițiile sale mari; între ele au fost însă altele mai mici, totuși destul de însemnate, care nu intră de obicei în socoteală.

fost slăbită câtva timp de lupte d'înăuntru, între principii din sângele Sfântului Ștefan, cari se băteau pentru coroană, dar și pentru deosebirea de crez între partidul creștin și cel păgân. Când asemenea lupte s'au potolit însă, puterea ungurească s'a revărsat asupra țărilor de dincolo de Dunăre: Ungurii păreau că doresc să-și facă și ei o împărăție răsăriteană. Au ajuns până la malul Mării Adriatice, și toată coasta care se chiamă *Dalmația* a atârnat de dânșii. Regii unguri au fost și regi ai *Croației*, țara de peste râul Drava, și, în puterea acestor drepturi vechi, Croația se ținea până dăunăzi de regatul cel nou al Ungariei. Regii cari au înălțat așa de mult puterea și faima țerii lor înainte de anul 1150 se chiamă *Coloman* și *Bela al II-lea*.

Stăpânirea lui Coloman ține de la 1095 la 1114, a lui Bela de la 1131 la 1141. Croația fusese un regat osebit în veacul al VII-lea; apoi ascultase de Carolingieni. În răuririi acestora îi urmă o scurtă supremație bizantină. Papa Grigorie al VII-lea făcuse din *Svonimir* un nou rege croat (așa încearcă Papii a face și cu Sârbii, dând titlul regal *marilor-jupani*, cari stăteau în fruntea lor). Dar această nouă neatârnaire croată ținu până la 1095 numai. *Bosnia* (țară sârbească numită așa după apa Bosnei) și ea s'a prefăcut într'o provincie atârânătoare, cu titlul de Banat (cârmuită de un Ban, după datina Avarilor), de noua Ungarie care se coborâse în Balcani.

De pe la 1170, când cel d'intâiu din dinastia *Nemania* luă puterea, Serbia rasciană (cu capitala Ras, Novi-Bazar) scăpă însă și de primejdia ungurească și de cea bizantină, constituindu-se în hotare definitive.

Firește că Manuil n'a putut să îngăduie întinderea amenințătoare a vecinilor săi de la Miazănoapte: el s'a bătut deci mulți ani cu Ungurii, și ostași bizantini au venit și în părțile unde s'a întemeiat, peste două veacuri de la aceste împrejurări, țara Moldovei. Cu acest

prilej, un izvor bizantin spune lămurit că Impăratul a dat cu ochii de neamul nostru, care până atunci nu era pomenit, pentru că n'avea a face cu vecinii săi puternici.

În Răsărit, Manuil ar fi avut sarcina să câştige înapoi provinciile luate de Musulmani; dar aici erau stăpânirile şubrede ale catolicilor din Apus (căroră li se zicea în Răsărit: Franci, după numele Francesilor, şi Latini, pentru credinţa lor, hotărîtă de Papa din Roma). Impăratul nu voi să se amestece prea mult în frământările lor cu păgânii, care s'au mântuit, cum ştim, cu pierderea Ierusalimului.

El a avut astfel de luptă cu Antiohia, unde intră cu alaiul unui triumfător, apoi cu Armenii din Tarsus, cari, pribegi din ţara cea veche, au întemeiat aici Armenia Nouă, Mică sau Ciliciană, influenţată de vecinii francesi. Dorinţa lui nu era însă a înlătura pe Latini, ci a-i sili numai să-l *recunoască drept senior al lor*. Astfel Manuil e acel Impărat bizantin care recunoaşte şi foloseşte noile legături feudale din Apus.

Pe când Frederic Barbă-Roşie se lupta cu Papa, Bizantinii au găsit prilej să se amestece şi în afacerile Italiei, şi am spus că oraşul Ancona, aşezat pe coasta răsăriteană, mai jos de Veneţia şi de Ravena, vechea reşedinţă a exarhilor, a căzut în mâinile lui Manuil. Mai departe însă el n'a putut merge.

Rudă cu Apusenii el a făcut ca mulţi dintre frunţaşii răsăriteni să ia acelaşi obicei. Astfel cele două părţi ale lumii creştine au început a se cunoaşte şi a se preţui mai mult, ceea ce a fost un bine şi pentru înaintarea culturii.

3. Impăratul Manuil n'a avut însă urmaşi vrednici. Fiul său era nevrâstnic, şi poporul din Constantinopol vedea cu mânie că trebile Impărăţiei se află în

mânile unei Francese, văduva lui Manuil. Atunci un ticălos din neamul împărătesc, *Andronic*, ațâță mulțimea. Negustorii italieni, cari se aflau în număr foarte mare la Constantinopol, fură măcelăriți, și Andronic ajunsese el Impărat.

Andronic era, altfel, un om învățat, bun cuvântălor, negociator isteț și prinț foarte popular. Dacă Latinii au fost uciși în Constantinopol, aceasta nu i se datorește numai lui, ci și urii care se grămădise în sufletele Grecilor împotriva acestor Apuseni, cari izbutiseră prin tot felul de mijloace a se face, bănește, stăpânii lor.

De mult nu se mai văzuse un om atât de crud și de strașnic ca Andronic Comnenul; nimeni nu mai era sigur de viața lui. Atunci un general, *Isac Anghelos*, îi făcu lui Andronic ceia ce și el făcuse tânărului fiu al lui Manuil: îl răsturnă și, prinzându-l din fugă, îl ucise în chinurile cele mai grozave.

Isac acesta era un fricos și un slăbănog. El a pierdut, chiar în cei d'întâiu ani de domnie, aproape jumătate din stăpânirile Impărăției întregi. Și iată cum:

4. În munții și văile Balcanilor și Pindului trăiau niște păstori foarte voinici și îndrăzneți, cari erau din aceeași strămoși cu noi, Românii de la Dunăre: Grecii și Bulgarii li ziceau *Vlahi*, iar ei se numiau atunci ca și astăzi Aromâni (ceia ce e tot una cu: Români)¹.

„Vlahii” plăteau o dare, o dijmă din turme, Impăratului. Când Isac se însură a doua oară, el creșcu această dijmă. Păstorii se plânseră, dar fură batjocuriți. Atunci ei se răsculară, supt doi frați: *Petru* și *Așan*. Urmașul lor a fost un al treilea frate, *Ioniță*. Oastea păstorilor luă cetăți și orașe, și Bulgarii, cari tot nu iubiau pe Greci, li s'au supus foarte bucueroși. Ioniță a întemeiat din

¹ *Vlah* e un cuvânt slav, întrebuințat pentru a numi pe acei străini cari nu sunt nici *Nemți*, nici *Polovți* (uralo-altaici).

nou Impărăția Bulgarilor și și-a zis Țar al Bulgarilor și al Romanilor din Răsărit. Capitala lui era Târnova, chiar în marginea munților Balcani.

O Impărăție a *Românilor* nu putea să se întemeieze fiindcă altă Impărăție decât una *romană*, fie ea de orice nație, în ceia ce privește creatorii și apărătorii săi, nu se putea închipui. Dinastia fusese *românească* de sânge, supușii fură tot mai mult *Bulgari*, iar forma de Stat, cu *limba slavonă* impusă de Biserică și cu tradițiile bulgărești ale acesteia, rămase în principiu *romană*. Ioniță luă titlul împărătesc de la Papa *Inocențiu al III-lea (1204)*, căruiua făgădui să-i supuie poporul său. Un cardinal îi puse pe cap acea coroană care fusese cerută în zădar de la Impăratul Frederic, în trecerea acestuia prin Balcani. Dar în chip firesc Bulgaria învială de Aromâni rămase, la urmă, tot ortodoxă.

Oștile lui Ioniță prădau până la Adrianopol.

Grecii fură foarte nemulțămiiți de păcătoșenia Impăratului. Chiar fratele lui îl goni. Dar fiul lui Isac alergă în Apus, unde avea rude, și ceru ajutor, care i se dădu. Tocmai atunci se punea la cale o cruciată nouă ca să libereze Ierusalimul, care încă de la 1187 era al lui Saladin.

Francesi, mai ales din Flandra, și Italieni din Nord luaseră crucea. Corăbiile le dădură Venețienii, cari erau foarte puternici acuma. Cruciații nu le putură plăti, și astfel ei fură siliți a cuceri pentru Veneția orașul *Zara*, în Dalmația. Apoi merșeră la Constantinopol și izbutiră a face iarăși Impărat pe Isac.

Dar acesta nu putu să li răspundă banii ce făgăduise, și un alt războiu începu cu Grecii; Constantinopolul fu luat (1204). După învoiala cu Venețienii, *contele de Flandra, Balduin*, fu ales Impărat; se făcu un Patriarh catolic, venețian, iar luptătorii își împăr-

țiră tot cuprinsul Imperiului, afară de Asia, pe care n'o putură cuceri.

Trei concurenți se înfățișau pentru moștenirea Bizanțului învins: de o parte, *baronii*, mai mulți Francesi; de alta, *Bonifaciu, marchisul de Montferrat*, în părțile piemontese ale Italiei, care era rudă cu Impărații constantinopolitani, și apoi Venețienii. Aceștia căpătară insulele Arhipelagului și Creta, „un sfert și jumătate” din pradă; Bonifaciu fu rege la *Salonic*, având părțile râvnite de Normanzi. Nobilii francesi își împărțiră *Morea*.

XXIII.

Impărăția latină din Constantinopol și Impăratul apusean Frederic al II-lea.

1. Cei ce au luat Constantinopolul socotiau să meargă de aici mai ușor la Ierusalim, ca de la un oraș care putea să deie hrană și ostași noi. Dar s'au înșelat. Impărăția latină a Răsăritului a fost amenințată totdeauna de cele mai mari primejdii și s'a dovedit mai slabă chiar decât Impărăția grecească pe care o înlocuise. Vasalii ei nu țineau de loc în samă pe Impărat.

Impăratul acesta se simția totuși *continuator al roșturilor bizantine*. Ar fi voit cârmuirea centralizată și absolută de până atunci. Dar feudalii nu erau deprinși cu această viață politică. Astfel, în loc ca viața întregă a Impărăției să hrănească puterea monarhului, bietul Impărat nou fu lăsat cu mijloacele lui puține, ca un prințisor sărac în mijlocul uriașului Constantinopol prădat.

Apoi Venețienii, ca niște negustori ce erau, n'aveau altă grijă decât a intereselor lor; ei luaseră *Pera* lângă Constantinopol și o mulțime de insule, unde stăpâneau cu totul neatârnat de Impărăție. Ioniță Vlahul se arătă

și el dușman strașnic: cu toate că se închinase Papei și primise coroana de la un legat al acestuia, el intră în luptă cu Latinii.

Bătălia se dădu lângă *Adrianopol*. Ioniță înlăturase pe ducele latin din Filipopol, pe care nu-l voiau locuitorii ortodocși. Și *dogele*, bătrânul doge orb, era în oastea care aleargă pentru a scăpa Tracia. Ioniță avea cu dânsul și mulți călăreți *cumani*, de dincoace de Dunăre (de bună samă și Români), cari-i ajutară foarte mult biruința.

Impăratul Balduin fu bătut, prins și peri în închiisoare.

Biruintorul, care ucisese și pe regele Bonifaciu, era să puie mâna și pe *Salonic*, oraș foarte mare și bogat, al doilea după Constantinopol, dacă n'ar fi perit supt zidurile lui.

Dar după Ioniță veni nepotul său, *Ioan Asan*, care se arată vrednic de un asemenea înaintaș. El n'a fost așa de crud ca acesta, și războaiele nu-i plăceau într'atăta, dar era mai cuminte, și, dacă Ioniță a luat cel d'întăiu numele de Impărat, apoi se poate zice că Impărat în adevăr a fost numai Ion Asan. El avea și mare parte din Macedonia și înaintase până departe către Marea Adriatică. In tot cuprinsul țerii lui făcu pace, și negustorii putură s'o străbată în voie. Dar a fost mai mult Bulgar, și Impărăția întemeiată de ciobanii noștri a-junse bulgărească atunci când s'a răzimat mai mult pe locuitorii din orașe, cari erau de acest neam și, mai ales, când Tesalia românească, de unde pornise, ajunsese în stăpânirea pretendentului grec ce răsărise în *Epir*, *Mihail Anghelos*.

2. Alt dușman erau *Grecii din Asia*, în fruntea că-
rora stăteau fruntașii bizantini cari fugiseră în 1204.

Stăpânitori greci dintre *Comneni* se așezară astfel

la *Trapezunt*, pe coasta de Sud a Mării-Negre; ei își ziceau „Mari-Comneni” și erau sprijiniți de prinții *Georgiei*, cu cari erau înrudiți. *Teodor Lascaris*, care primise coroana împărătească în Constantinopol chiar, și care ținea pe fata lui Alexie al III-lea Anghelos, își așeză Scaunul în *Niceia*. Alții își cercară norocul aiurea, în legătură cu prinții selgiucizi în decădere. Și Impăratul Alexie se adăpostise în Asia, unde fu silit a se face călugăr.

Toți acești Impărați priviau sălășluirea lor în Asia numai ca un lucru trecător, ca o nenorocire vremelnică. Ei n'aveau alt gând decât acela de a lua înapoi Constantinopolul, ai cărui moștenitori legiuți se credeau, și aceasta li-a reușit în 1261, când apărătorii Capitalei lipșiau o clipă de la locurile lor.

Apoi creștinii din Apus n'au ajutat decât foarte slab pe cei din Constanfinopol. Ei au făcut mai multe silinți pentru Locurile Sfinte din Asia. Ca să le capete înapoi, regele *Andrei al II-lea al Ungariei* veni, peste vreodouăzeci de ani de la luarea cetății împărătești de către Latini, împreună cu alți doi stăpânitori, cari se coborâră de pe corăbii în Egipt, dar, după câțiva ani de luptă, cruciata se mântui fără niciun folos.

3. Pricina acestei slăbiciuni stă în lupta cea nouă care se deschide între Impărat și Papă. Această luptă a fost o faptă rea și pentru Sfântul Mormânt și pentru binele obștesc și propășirea oamenilor din acest timp.

După moartea lui *Frederic Barbă-Roșie*, fiul său, *Henric al VI-lea*, a crezut că poate să stăpânească lumea așa cum crezuse un Papă ca *Grigorie al VII-lea*. El avea și regatul Siciliei, pentru că luase în căsătorie pe moștenitoarea regilor normanzi din această țară, dar soția sa, *Constanța*, fiica lui *Roger*, muri în același an cu soțul ei, lăsând un fiu, *Frederic*.

Impăraților din Constantinopol Henric li scria poruncitor ca unor supuși.

Ei îi plăteau chiar tribut, anume cules de la supuși, *birul nemțesc* (*alamanikon*), pentru a fi îngăduiți pe tron. Niciodată nu fusese Bizanțul așa de strașnic umilit.

De Papa nici nu voiă să știe Henric, și el pusese singur la cale o cruciată. Dar moartea înainte de vreme i-a zădărnicit gândurile. Impăratul a murit la 1198.

Fiul lui, acel *Frederic*, după numele bunicului, dar și Roger, după numele strămoșului normand, a rămas nevrâstnic. Papa era atunci *Inocențiu al III-lea*, care, ca mândrie a gândului și ca îndărătnicie în luptă, poate sta alături cu Grigorie al VII-lea. El a voit să aibă în mâni toate țerile și pe toți stăpânitorii. În Germania avu să aleagă între cei ce urmăreau Domnia, și pe unul dintre dânsii l-a prigonit cu afurisenia; acesta a murit în mare tristeță, căindu-se amar că se învrăjbise cu Papa.

Cei doi candidați au fost *Filip de Șvabia* (*Suabia*), fratele lui Henric, și *Otto de Braunschweig*. În ei învia dușmănia dintre Hohenstaufenii *ghibellini* și *Gheljii* din Casa lui Henric Leul, al cărui fiu era Otto. Filip fu ucis mișelește, pentru o dușmănie privată, de puternicul Palatin (1208). Otto a luat în căsătorie pe fiica mortului. El e acel care fu excomunicat de Inocențiu pentru că voiă să răpească și moștenirea după mamă a tânărului Frederic, căruia Papa-i era episcop. În întunerec trăi Otto încă opt ani.

În Anglia Inocențiu a silit pe regele *Ioan*, zis *Fără-de-țară* (fiindecă nu i se dăduse stăpâniri la împărțirea averii părintești), să recunoască un arhiepiscop pe care nu-l voiă, și Ioan fu silit să-și închine țara Papei. În Bulgaria și Serbia el aduse pe stăpânitori, măcar de

formă, la credința catolică și la ascultarea față de dânsul.

Cu ereticii, s'a arătat neîmpăcat. Două ordine-călugărești nouă s'au întemeiat atunci ca să-l ajute în stăpânirea lor, *Franciscanii*, cari-și ieau numele de la blândul Sfânt Francisc, cel fără avere, începătorul călugăriei cu milă de oameni († 1226), care era așa de bun, încât dobitoacele sălbatece se apropiau de dânsul și păreau că se închină sufletului fără păcate și lipsit de dușmănie împotriva oricărei făpturi a lui Dumnezeu, și *Dominicanii*, al căror întemeietor a fost un aspru Spaniol, Dominic. Aceste Ordine se mai chemau și *călugării cerșitori*, fiindcă n'aveau nicio avere, și, rătăcind neconținut, cu capul și cu picioarele goale, încinși cu o funie, ei nu-și luau nici măcar merinde pe drum, ci se țineau numai din pomana oamenilor milostivi. Dominicanilor li-a dat Papa grija de a căuta pe eretici: cercetarea se zice în latinește *inquisitio*, și de accia acest nou așezământ se chiamă *Sfânta Inchisiție*. Ea a lăsat numele cel mai rău, pentru că a întrebuintat chinurile și arderea pe rug împotriva unor oameni cari, dacă erau greșiți în credința lor, nu puteau fi răspunzători decât înaintea lui Dumnezeu.

4. Frederic al II-lea a fost întâiu ocrotitorul Papei, în grija căruia el fusese lăsat. Pe urmă însă, după moartea lui Inocențiu al III-lea, ajunsese cel mai mare dușman al puterii Papilor. Întâiu el a zăbovit plecarea sa în Răsărit, unde făgăduise să se lupte pentru câștigarea Ierusalimului; când a pornit, a arătat că e bolnav și s'a întors îndărăt. Papa l-a afurisit. Atunci Frederic s'a dus cu adevărat în Asia și a izbutit să încheie cu Sultantul din Egipt un tratat care lăsa, fără luptă, în puterea creștinilor, Ierusalimul, împreună cu alte câteva locuri. Dar Papa n'a ridicat afurisenia de asupra lui, și, cât a stat Frederic în Ierusalim, al cărui rege era prin moștenire, nici nu s'a făcut slujbă în biserici.

Excomunicarea împotriva lui Frederic o rosti bătrânul Papă Grigorie al IX-lea. Se poate să nu fi avut dreptate și Impăratul să fi fost în adevăr bolnav (1226). În toamna anului 1228 Frederic se află la Locurile Sfinte, unde clerul nu veni să-l primească solemn. Tratatul cu Sudanul (Sultanul din Egipt) e de la începutul anului următor, și Frederic își făcu întrarea cu alaiu în Cetatea Sfântă, unde se încunună singur ca rege al Ierusalimului.

În lipsa lui, trupele Papei, ajutate de Lombarzi, ocupară o parte însemnată din teritoriul sicilian. Germania rămase totuși credincioasă, și astfel, când excomunicatul se întoarse, Papa trebui să se învoiască la pacea din San-Germano (sau Ceperano). Ea n'are niciun adevărat cuprins, precum războiul n'avuse niciun adevărat scop.

Lupta cu Papa a început și s'a întezit la alegerea lui *Inocențiu al IV-lea*. Acesta a fugit din Roma și s'a dus în orașul său de naștere Genova, apoi în Franța. Aci a strâns el un sinod, care a osândit pe Impărat.

Încă din 1236 Frederic începuse a lupta cu orașele lombarde.

În anul următor el câștigă biruința de la *Cortenuova*, care putea face să se uite vechea înfrângere de la Legnano. Biruitorul nu stă pe gânduri să organizeze teritoriul pe care-l privește ca dobândit, prin ofițerii săi (vicari, căpitani). Pe un fiu al său, *Enzio*, îl făcu rege al *Sardiniei* (altul, Conrad, era rege în Germania).

Noua excomunicare, din partea lui Grigorie al IX-lea încă, e din 1239. Urmară confiscări și alianțe. Războiul se desfășură cu un noroc nesigur. Papa voia să adune un sinod de prelați din țerile latine, dar ei fură prinși de Pisani, aliații Impăratului. Grigorie muri atunci când supt zidurile Romei erau oștirile lui Frederic.

Al doilea urmaş al lui — cel d'întâiu păstori foarte puţin—, Genovesul *Inocenţiu al IV-lea*, ceru sinod general, întoarcerea teritoriilor confiscate şi iertarea oraşelor lombarde. Neputând strânge soborul în Italia, îl ţinu la *Lyon*, pe pământ care de drept era tot imperial (şi nici măcar de fapt încă frances; 1245). Frederic numi un procurator ca să-l apere, dar sinodul îl osândi. Un contra-Împărat, *Henric*, fu ales îndată. Răzimat pe Bavaria, regele Conrad putu să se menţie, însă Henric muri peste câteva luni.

Luptele urmară în Italia (pierderea şi asediul Parmei), pe când duşmanii lui Frederic alegeau în Germania pe *Wilhelm, conte de Olanda*. Împăratul nu era destul de tare pentru a înfrunta coalitia alcătuită în Italia împotriva lui, şi aceasta nu se gândia să-i mai dea o luptă făţişă. Puterile se măcinau în lupte mici, când Frederic muri (Decembre 1250).

El se împotriviise până la sfârşit: veniturile lui erau cu totul stoarse, mulţi dintre credincioşi îl părăsiseră; un fiu al lui zăcea la închisoare, dar el tot nu-şi pierduse nădejdea, ci purta războiul pentru stăpânirea Italiei. Muri încă tânăr, de multe silinţi ce făcuse şi de mult amar ce înghiţise, la 1250. Neamul lui, doi fii şi un nepot, au cercat în zădar să iea înapoi Italia: cel din urmă a murit de mâna călăului.

Îndată regele Conrad venise în Italia. Gândul cel d'întâiu trebui să-i fie a lua în stăpânire regatul celor Două Sicilii. Din nenorocire pentru Hohenstaufeni, tânărul Împărat muri la patru ani după tatăl său, şi peste câteva luni şi Papa Inocenţiu era coborît în mormânt. Cu moartea lui Wilhelm de Olanda situaţia se lămurii şi mai mult (1256).

Coroana de rege a Romanilor o cerură Ricard de Cornwallis, fratele lui Henric al III-lea din Anglia, şi regele spaniol Alfons. Ei găsiră amândoi alegători, şi Ricard veni chiar în ţară, pe scurtă vreme.

În Italia *Manfred*, fiul lui *Frederic*, ținea regatul de Neapole. Noul Papă Alexandru al IV-lea intră în luptă cu el. Toscana se făcu ghibelină. Un nou Papă chemă autnci pe *Carol de Anjou*, fratele regelui Franciei, *Ludovic-cel-Sfânt*, din Franța. În lupta de la *Benevento*, *Carol* își câștigă tronul: *Manfred* era între morți. În altă luptă cu biruitorul, la *Tagliacozzo*, fu prins *Conradin*, ultimul *Hohenstaufen* — fiul lui *Conrad*—, pe care noul rege îl dădu în judecată, îl osândi și puse să-l taie (1267).

XXIV.

Regele german *Rudolf de Habsburg*. Negoțul în aceste timpuri: *Hansa*.

1. Împărăția nu mai putea să încerce de acum înainte a stăpâni toată lumea. În Germania, după moartea lui *Frederic* și stângerea neamului său, începu o vreme de strașnice lupte înlăuntru. Un rege nou fu chemat din Anglia, altul din Spania (acesta era regele Castiliei). Nici unul, nici altul nu putură dăinui, căci n'aveau nici prieteni, nici ostași și nici bani, ci ceruseră coroana mai mult pentru mândrie și o părăsiră, ca o pedeapsă, cu cea mai mare rușine.

Intr'un târziu, după ce trecuseră mai bine de douăzeci de ani de la moartea lui *Frederic*, se alese în sfârșit un rege care era din Germania chiar, și a domnit în adevăr. El pornise din Șvabia, ca și dinastia gonită a *Hohenstaufenilor*, și-l chema *Rudolf de Habsburg*, după numele castelului în care stătea de obicei. Era un om în vrâstă, priceput în războiu și mai ales foarte cuminte: înțelepciunea lui se vede din îndreptările ce a făcut, măcar că era atât de sărac și venise dintr'un loc destul de umil. Până la moartea lui *Frederic* puternicii din Germania fuseseră încă *ducii*, cu toate că *Hohenstaufenii* îi înfrânseră foarte mult, dar după aceștia fiecare om

de neam mare, care avea un castel și un număr de ostași, înțelegea să nu mai întrebe pe nimenea. Nu se mai ținea în samă nici pacea Impăratului, nici *pacea lui Dumnezeu*, pe care o impusese de multă vreme Biserica, în posturi și în anumite împrejurări.

2. Orașele au sărăcit, afară de unele dintre dânsese care, ca să se apere mai bine, s'au unit în câte-o legătură făcută după chipul celei din Lombardia. Astfel de legături se chemau *hanse* („tovărășii”): ele-și aveau ostașii și visteria. Cea mai vestită Hansă a fost aceea de pe coasta sudică a Mării Baltice. Ea a pornit de la orașele Brema, Lübeck, Hamburg. Scopul de căpetenie al ei era să schimbe în pace mărfurile Europei de Miazănoapte. În toate porturile din aceste țeri ea-și avea depozitele de mărfuri și casele de schimb, întocmai cum Italienii le aveau la Constantinopol, în Siria și în Egipt. La 1421 unirea Lübeckului cu Hamburgul pune temelia Hansei. Sfatul comun lua hotărâri care se ziceau *recese*. Un singur *drept* era primit de toate orașele aliate. Aceste așezări, cărora noi li zicem după franțuzește *contoare* (comptoirs), se întâmpină până în Flandra, în Anglia (de pildă, la Londra), în Norvegia (la Bergen), în Danemarca, în Suedia (insula Wisby, azi pustie și plină de ruine), în Flandra (Bruges, Brügge), în sfârșit în Rusia chiar, la Novgorod. Hansa bătea monedă și încheia tratate cu deosebiții regi sau fruntași feudali. Ea a ținut multă vreme, și până astăzi sunt în Germania orașe hanseatice (Hamburg, Brema, Lübek), care au pe primarii și Sfatul lor, și bat pe moneda Impărăției germane semnul lor deosebit sau stema lor.

3. Până în anul 1300, regii Germaniei s'au ales din Casa de *Habsburg* și din Casa de *Nassau*. Dreptul de moștenire nu se mai ținea în samă. Niciunul din ei n'a mai mers în Italia pentru ca Papa să-l încoro-

neze împărat. Germania se făcuse acum o țară ca toate celelalte.

În acest timp însă Rudolf de Habsburg, în căutarea de pământuri pentru dinastia sa, dăduse împotriva puternicului rege boem *Ottokar*, care era gata să fie stăpânul slav al Germaniei căzute în anarhie, marea luptă hotărâtoare de la Dürnkrut (sau Kruterfeld), în care puțini ostași germani biruiră pe Cehi, cari aveau și un puternic ajutor din partea regelui Ungariei (și *Românii sunt pomeniți anume în aceste lupte*). *Ottokar* peri în înfrângere, ca în Italia Manfred (1278). Și Moravia fu cucerită. Venceslas, fiul regelui mort, era un copil; *Austria*, ajunsă un ducat puternic, fu dată lui Albert, fiul lui Rudolf, împreună cu Stiria, Carintia, Carniola și „margenea” vendică.

Totuși Germania era o țară mai slabă decât celelalte, fiindcă avea mai puțină rânduială și mai puțină pace decât alte părți. Acum se ridică în Apus țeri europene, care avuseră vreme să se închege mai trainic și să se pregătească mai bine.

În *Spania*, regatele de Castilia și de Aragon duc înainte lupta cu păgânii, smulgându-li tot mai multe pământuri. Castilia merge spre Miazăzi; Aragonul câștigă spre Răsărit și pune mâna pe Catalonia și frumoasele Insule Baleare.

4. În *Anglia*, regele Ioan *fără-de-Țară* ridică pe nobili, clerul și orașele împotriva lui. Încă înainte de dânsul, regii nu se țineau după cuviință de obiceiurile pământului: ei luau bani, închideau, goniau din țară fără niciun drept și fără niciun cuvânt. Fiindcă de Ioan nu-i era frică nimănui, o răscoală izbucni ca să-l facă a se purta de aici înainte așa cum cereau datinele cele bune. El a trebuit să se supună și a dat astfel la anul 1215 vestitul hrisov care se chiamă „*Marele act de drepturi*” (*Magna charta libertatum*) (15 Iunie 1215).

În ea se prevede că oamenii cari au pământ (deci nu șerbii), Biserica și unele orașe nu vor mai fi supărați cu adausuri peste obicei.

Ea nu prevede cine știe ce *libertăți* întinse pentru toți. E numai o *concesie smulsă de feudali regelui*. Prin ea se *definesc drepturile acestuia*, în cuprinsul *concepției feudale*. De oare ce regele Angliei fusese un cuceritor, de oare ce el confiscase o mare parte din pământul anglo-saxon, de oare ce el împărțise acest pământ, cu îngrijire inventoriat, tovarășilor săi de luptă, aceștia, ajunși fruntași ai nobilimii engleze, atârnau mai mult de el decât orice alți fruntași feudali de regele, seniorul lor. Actul din 1215 tindea să înlăture această deosebire.

Ioan jurase că se va ținea de aceste îndatoriri și că nu va stărui pe lângă nimeni ca să-l deslege de jurământ. Dar el și-a călcat cuvântul și a făcut pe Papă să-l declare liber de orice făgăduieli. Atunci iarăși oastea nobililor veni asupra lui. Filip-August din Franța trimisese pe fiul său, viitorul Ludovic al VIII-lea, ca să ia coroana englesă, la care avea și unele drepturi. Dar Ioan muri la 1216, și atunci țara prîmi cu bucurie pe fiul său de nouă ani, *Henric al III-lea*.

Și acesta voi să scape de lanțurile din 1215. Dar nobilii se ridicară din nou, având în fruntea lor pe cetezătorul *Simon de Montfort*, conte de Leicester (un Frances, care avea feude și în Anglia). El învinse pe rege și-l sili să primească de acum înainte supravegherea din partea unui număr de nobili. De atunci începură să se adune din când în când *Parlamente* (cuvântul vine de la *parliare*, care înseamnă a vorbi, în limba latinească stricată a evului mediu). În aceste adunări, la care luară parte în curând și trimesii din orașe și cavalerii din comitate, pe lângă nobilii mari și mici și pe lângă unii clerici, se desbăteau nevoile de bani ale

regelui și nemulțămirea stârnite de dregătorii și judecătorii lui. Regele izbuti să învingă pe nemulțămiiți, și Simon de Montfort peri în luptă.

Amănuntele sunt acestea: la 1237 Henric fusese silit să înlăurească Magna Charta. Indată își călcă însă jurământul. Simon de Montfort impuse la 1238 *provisiunile* de la Oxford, care dădeau regelui un Sfat de cinsprezece membri, supraveghiați de alți douăzeci și patru; la fiecare trei ani era să se adune Parlamentul. Peste trei ani, nouă excomunicare papală, pentru a libera pe rege. Biruința de la Lewes (1264) sili însă pe acesta, care fu prins, a se ținea de cuvânt. Montfort a fost ajutat și de orășeni, din cari chemă câte doi din fiecare localitate, la Parlament. Căzând peste un an, regimul Parlamentelor se impuse totuși. Rostul lor era să fe-rească țara de biruri grele și de abusuri de putere. Votau subsidii, aduceau plângeri, pârau pe dregătorii regali. Dreptul de inițiativă li lipsia însă cu totul în această fasă. Instituția nici nu era așa de populară, și mulți căutau să scape de cheltuiala și primejdia reprezentăției.

Urmașul lui Henric al III-lea, *Eduard I-iu*, fu un rege mare. El supuse cu totul *Țara Galilor*, dar nu o unī cu Anglia, ci o dădu în sama fiului său, până ce el moșteni coroana englesă. El se amestecă în afacerile *Scoției*. Acolo se stânsese dinastia cea veche. Eduard veni să aleagă el un rege nou. Acesta se răsculă și fu silit să se închine. Dar în locul lui se ridică un alt rege prin răscoală: Eduard îl prinse după multe silinți, și-l ucise în chinuri. Un al treilea veni atunci la rând, și fu învins. Dar nici Eduard, nici fiul său, Eduard al II-lea, nu-l putură desrădăcina din țară. Scoția nu voiă să aibă jug străin pe grumazi, și ea rămase neatârnată încă trei sute de ani.

Eduard I-iu muri la anul 1307.

XXV.

Intărirea regalității franceze : Filip-August și Ludovic al IX-lea Sfânt.

1. Pe vremea lui Henric al III-lea și a lui Eduard I-ii regii Angliei nu mai aveau în Franța decât o parte din ceia ce stăpâniseră odinioară aici. Regii Franciei au înțeles că puterea țerii lor nu se poate închea atâta timp cât străinii sunt așezați așa de primejdios în hotarele lor. Lucrul stătea așa: ori Englesii aveau să fie izgoșiți din Franța, ori țara aceasta nu va putea să se înalțe la un loc de frunte între celelalte. Nevoia de a-i scoate pe Englesi era cu atât mai mare, cu cât stăpânirea regelui Angliei închidea Francesilor mai din toate părțile drumul spre Mare. Inșă orice țară are nevoie de Mare, pentru că pe apă se poartă legăturile cele mai întinse între popoare.

Filip-August, ca un om cuminte ce era, a smuls lui Ioan-fără-de-Țară tot ce acesta avea de moștenire din Franța, afară de pământurile de la Miazăzi, și aceasta fără să se verse sânge. Ioan intrase în luptă cu nepotul său de frate, Arthur, îl prinsese, și bietul tânăr perisese atunci fără urmă: toată lumea a crezut că l-a ucis unchiul său, regele, ceia ce arată ce nume-și făcuse acesta printre oameni. Inșă, după datina feudală, suzeranul (feudalul care dăduse pământ altui feudal sau primise măcar închinarea pământului de la acela) avea dreptul să judece în unele împrejurări și să pedepsească pe vasal. Așa a făcut și Filip-August cu Ioan.

Arthur avea drepturi asupra posesiunilor lui Godofrid Plantagenetul. Acestea, ca și Normandia, nu dovediră nicio tragere de inimă pentru Ioan și, deci, pentru atârnarea de Anglia. Luarea în stăpânire a tuturor acestor provincii de către regele Franciei se făcu de la 1205 la 1206.

Ioan a căutat să capete înapoi ceia ce pierduse, și s'a unit pentru aceasta cu regele ghelf din Germania și cu alți feudali din Franța. Germanii au venit pe la Nord-Est, iar Englesii pe la Apus. S'a dat o mare luptă la satul Bouvines, lângă orașul Lille (27 Iulie 1214): regele Germaniei, *Otto*, s'a luptat strălucit, ca un adevărat cavaler, dar n'a putut să câștige biruința.

Data aceasta, Filip-August încercase a-și întregi granița la Nord-Est prin anexarea *Flandrei*, stăpânită de un conte. Această mare feudă era slăbită și prin marile jertfe pe care le făcuse și trebuia încă să le facă pentru cucerirea și păstrarea Constantinopolului, unde Balduin, contele acestei țeri, ajunsese Impărat. Ioan pătrunsese în provinciile franceze sudice, pe care nădăjduia să le poată lua înapoi, și astfel la Bouvines Filip-August avu înaintea sa numai pe Germani și pe feudalii de limbă franceză, din părțile Rinului-de-jos. Pacea de la Chinon asigură regelui biruitor cuceririle sale, făcute cu cea mai puțină cheltuială de oameni și de bani.

Peste un an de la aceasta, Ioan a intrat în luptă cu nobilii din Anglia, și n'a mai avut pace până la sfârșit. Englesii nu mai țineau acum în Franța decât o parte din zestrea Eleonorei de Acvitalia, mama regilor Ricard și Ioan. Numai după vre-o cinzeci de ani regele Ludovic-cel-Sfânt, care avea muștrări de cuget, ca și cum ar stăpâni fără drept pământuri străine, a dat înapoi, prin pacea de la *Paris*, o parte din cuceririle lui Filip-August. Această faptă dovedește ce suflet curat avea Ludovic, dar ea nu e potrivită pentru un rege, care nu trebuie să înstrăineze, fără cea mai grozavă nevoie, nimic din cuprinsul țerii sale.

Prin pacea aceasta, întărită la Abbeville (1259), regele Angliei câpătă provinciile *Périgord*, *Limousin*,

Quercy și parte din *Saintonge*. Pe celelalte le părăsia formal. Prin aceasta însă stăpânirea de fapt a Francezilor se prefăcea într'o stăpânire de drept. Și, în evul mediu, când dreptul hotăra legăturile dintre oameni și dintre popoare, aceasta era totuși foarte mult.

Puțină vreme după smulgerea feudelor englezești, regii Franciei au mai căpătat o întindere a stăpânirii lor. În părțile de Miazăzi se răspândise un eres pe care-l osândia Biserica romană: cei mai mulți dintre acești eretici se aflau în orașul *Albi*. Feudalii din acele părți, în frunte cu contele de *Tulusa* (care avea deci acest oraș, odată Capitala Visigoților), părteneau o asemenea răfăcire. Va să zică era un prilej ca regele să puie mâna și pe aceste frumoase Ținuturi, care samănă mai mult cu Italia și cu Spania. Papa hotărî o cruciată împotriva neascultătorilor cari se închinau lui Dumnezeu într'un chip neîngăduit. Fiul lui Filip-August merse și el să se lupte cu dânșii. Contele de *Tulusa* își pierdu țara: la urmă ea ajunsese în parte în puterea regelui. Un fiu al lui Ludovic al VIII-lea, un nepot de fiu deci al lui Filip-August, se făcu moștenitorul celeilalte părți, luând de soție pe fata învinsului.

Și conții de *Tulusa* jertfiseră mult pentru cruciată, rămânând slăbiți pe urma ei. Poate că tocmai prin cruciata întâiu s'a întărit aici eresia *albigensă*, care nu era altceva decât *bogomilismul* balcanic, *patarenismul* din *Bosnia*, care a și rămas *patarenă* până la căderea ei supt *Turci*.

Uciderea unui legat papal de un om al contelui *Raimund* al VI-lea adusese războiul. Împotriva lui se predicase o cruciată. *Simon de Montfort* avu un mare rol într'însa. *Raimund* chemă în ajutor pe cumnatul său, regele *Aragonului*, și era firesc să se amestece și acesta într'o luptă care avea de scop a se hotărî soarta Sudului frances; regele *Pedro al II-lea* căzu luptându-se.

Raimund își putuse păstra țara. Lupta urmă însă împotriva fiului său. Noul rege al Franciei, Ludovic al VIII-lea, o conducea. Fiica lui Raimund al VII-lea se mărită cu Alfons, fiul biruitorului său, și-i aduse Provincia ca zestre.

2. Urmașul lui Ludovic al VIII-lea s'a chemat și el *Ludovic*: el vine deci *al IX-lea* în șirul regilor Franciei (printre cari se numără și regii *franci* cari au purtat acest nume). E cunoscut însă, în de obște, supt numele de Ludovic-cel-Sfânt, pentru că a fost un creștin foarte evlavios, un sprijinitor călduros al legii sale, un judecător drept, care asculta pe orișicine și nu rătăcea cu hotărârea și, mai ales, omul care pe timpul său a jertfit mai mult pentru cruciată. La dreptul vorbind, atât a făcut el: silinți ca să scape Mormântul Sfânt din mâna păgânilor, fiindcă, afară de aceasta, el a încheiat numai învoieli, așa cum i se păreau mai drepte, cu toți vecinii.

Ludovic ajunsese rege la moartea înainte de vreme a tatălui său: asupra creșterii lui a veghiat mamă-sa, Blanca, fata regelui din Castilia, o femeie foarte înțeleaptă, care avu și cârmuirea țării. Tânărul rege crescuse în frica lui Dumnezeu, și el se deprinse a prețui toate lucrurile după datoriile sale de creștin. Încă de mult i se păruse lui că nimic nu cere mai multă grabă decât lupta cu păgânii, și astfel el luă crucea. Pe acest timp, toată Europa avea griji de războaie pentru putere sau pentru răsbunare: nimeni nu s'a arătat, printre atâția regi și principii, bucuros de lupta pentru Hristos. Ludovic singur și-a strâns rudele și cavalerii, și a plecat.

El s'a dus în *Egipt*, și a izbutit întâiu să învingă pe dușmani. Dar aceștia erau mulți și cunoșteau bine țara. În frunța lor stăteau vitejii *mameluci*, robi cumpărați anume pentru slujba ostășească: tocmai pe când Lu-

dovic se afla în Egipt, unul dintre dâșșii, *Bibars*, a luat puterea de la ultimul urmaș al marelui Saladin. La urmă, Francesii au fost bătuti și încunjurați din toate părțile: până și regele a căzut în robie, și a trebuit să dea mulți bani ca să se răscumpere. Dar el a mai rămas încă, ani întregi de zile, în Răsărit, fără să poată isprăvi vre-un lucru de însemnătate.

După ce s'a întors în Franța, Ludovic n'a părăsit niciodată gândul de a mai porni odată asupra păgânilor. Multă vreme a fost împiedecat însă de schimbările mari ce se petreceau în toate părțile.

3. Franța ajunsese a fi acum cel d'întăiu regat din Europa. De la o vreme se alegeau tot Papi francesi. Unul dintre aceștia chemă împotriva celor din urmă Hohenstaufeni pe *Carol*, fratele lui Ludovic al IX-lea. Acesta primise de la tatăl său feuda sau apanagiul *Anjou*; luând în căsătorie pe moștenitoarea celui din urmă conte de *Provincia* (Provence), adică Ținutul de la cursul de jos al acestor mari feude. Carol de Anjou a cucerit răpede *regatul Siciliei*. El s'a amestecat în toate afacerile italiene, a căpătat posesiuni *albanese* și a voit să iea și Constantinopolul.

După sfatul lui, Ludovic a pornit împotriva regatului maur din Tunis, în Africa-de-Nord. Aici el a murit de ciumă, pe un pat de cenușă, ca semn de pocăință, la 1270. Fiul mai mare și urmașul lui s'a întors cu oastea, aducând cu sine rămășițele pământești a patru din rudele sale.

XXVI.

Starea lumii pe anul 1300.

Se cuvine acum să vedem care era starea lumii în apropierea anului 1300, până la care am ajuns. Așa vom vedea și cum stăteau și alte țeri, despre care n'a venit încă prilejul să se vorbească.

Europa de Apus avea ca legătură credința creștină catolică (musulmanii nu mai erau decât în Spania pe Miazăzi), limba latină în Biserică și în purtarea trebilor și a judecăților, ascultarea, în ceia ce privește lucrurile sufletești, de Papa de la Roma și o oarecare tragere de inimă pentru Impărăție. Incepuseră acuma să fie adunate popoarele în câte o singură țară, al cărui stăpân căta să fie regele: feudele cele mai mari erau slăbite peste tot locul, afară de Germania.

1. *Anglia* era alcătuită din Britania-Mare, afară de Scoția, care fusese supusă, dar se răsculase, și din coasta răsăriteană a Irlandei. Normanzii, cari vorbeau franțuzește, se amestecară de-câtva timp cu Anglo-Saxonii și cu Danesii nortmani, cari vorbeau nemțește: acum începea să se întrebuinteze și limba cea nouă, *limba englesă*, care e o limbă germanică, în care se află însă foarte multe cuvinte franceze. Cel d'întăiu poet în limba poporului, care se introduce și în dările de samă ale Parlamentului, a fost *Chaucer*, autorul „poveștilor de la Canterbury”.

2. *Franța* se unise în cea mai mare parte supt puterea regelui. Dar unele părți se găsiu în mâinile rudelor acestuia, care cârmuiau deosebit ceia ce li se dăduse de Ludovic al VIII-lea (*apanagiile*) sau ce căpătaseră, apoi, ca zestre. Flandra, la Nord-Est, nu era încă supusă. Tot așa Bretania, peninsula de la Nord-Vest. În sfârșit, la Miazăzi, în părțile Rhônului, tot se mai păstrau unele drepturi împărătești — astfel asupra însemnatului oraș Lyon, unde era un arhiepiscop.

3. În *Spania*, cele două regate mai erau *Castilia* și *Aragonul*. Aragonul părea că este mai puternic. Regele de acolo ținea pe o nepoată de fiu a lui Frederic al II-lea: când Sicilia s'a răsculat, ucizând pe Francezii regelui Carol (ceia ce se chiamă *Vecerniile din Sicilia*), un fiu al regelui Aragonului a ajuns rege în insula

Sicilia, pe când urmașii lui Carol de Anjou au avut de aici înainte numai regatul de Neapole.

Cvântul acesta de „Vespere siciliene” nu s'a dat din capul locului mișcării populare care, supt Carol I-ii de Anjou, a scos pe Francesi din Sicilia. Această provincie era nemulțămă și pentru că Scaunul regal fusese mutat de la Palermo la Neapole și pentru că noul rege căuta să introducă limba franceză. Aderenți ai Hohenstaufenilor și Aragonesii doritori de stăpânire ațâțaseră lumea la răscoală. *O republică* siciliană ținu puțin timp; *don Pedro de Aragon* fu chemat pentru ca să apere de răsbunarea angevină pe răsculați. După un războiu fericit, Casa de Aragon păstră Sicilia. Și în Roma s'au făcut atunci mișcări împotriva Francesilor.

Navara, pe lângă munții Pirinei, care fusese odată țara de căpetenie în Spania, era acum foarte îngustă și slăbită. Aici și în Aragon au fost către anul 1300 lupte pentru domnie. Francesii s'au amestecat în ele, dar fără folos mare. Fiul lui Ludovic al IX-lea și-a încheiat viața înainte de vreme luptându-se în aceste părți.

În Apus, regatul *Portugaliei*, pe care-l întemeiasă pe la 1100, cum știm, un feudal din Casa de Burgundia, înainta și el pe încetul în paguba Maurilor; de dânsul se știa însă numai puțin, fiindcă era mai de-o parte, și pe Oceanul Atlantic nu prea mergeau atunci corăbiile.

4. În *Italia* nu se afla un alt regat decât regatul *Neapolei* și al *Siciliei*. Mai erau apoi stăpânirile *Papei*, care tăiau la mijloc peninsula, dar n'ajungeau încă de la o Mare până la cealaltă: ele erau și foarte nesigure, și chiar în Roma avea puterea un *senator*, ales de orășeni. Supt Alpi erau câțiva feudali mari, cei mai însemnați fiind conții de *Savoia* din care se trage regele *Italiai* de astăzi. Incolo erau orașe de sine stătătoare: în-

floriau mai mult cele din Lombardia, apoi *Genova*, *Veneția*, clădită foarte frumos chiar în apa Mării și pe câteva ostroave mici, *Pisa*, și, peste puțin, *Florența* (orașele din regatul Siciliei erau supuse regelui, și mai sărace). Aceste cetăți făceau mare negoț în Răsărit: în Grecia, în Asia Mică, în Siria, în Egipt și în Africa, având prin toate orașele contoare cârmuite de *consuli*. Cu banii câștigați acolo, se înălțau acasă zidiri minunate, se făceau odoare scumpe și se plăteau pictorii, cari zugrăviau, și sculptorii, cari săpau în piatră și turnau în bronz.

5. Intre *țerile germanice*, era întâiu cea legată cu *Impărăția*. Ea părea foarte slăbită acum. Feudele mari se întăriseră din nou, dar schimbându-și numele cele vechi. Astfel, nu mai era acum o Șvabie (Suabie), o Lotaringie, o Franconie, o Saxonie. În locul Saxoniei stătea ca însemnătate *Marca* (sau margenea) *de Brandenburg* (unde e Berlinul) pe un pământ smuls de la Slavi. În Răsărit ajunse la mare putere *ducatul Austriei*: Impăratul Rudolf îl dădu fiului său. *Boemia* se făcuse de mult regat, și am văzut că Rudolf avu destul de lucru cu regele *Ottocar*, pe care abia putu să-l învingă, ucizându-l în același timp. În mlăștinile și pădurile de la Răsăritul Mării Baltice, poporul păgân al *Prusienilor*, care prăda pe toți vecinii, trecuse la legea creștină. Supunerea și botezarea lor s'a făcut cu sâbia, ca a vechilor Saxoni. În *Livonia*, mai sus de Prusia, s'a întâmplat același lucru: cei ce au frânt cerbicia păgânilor, au fost cavaleri din Ordinile religioase: *Teutonii* în Prusia, iar în Livonia cei ce se numiau *Purtători-de-sabie*.

6. În *Europa de Răsărit*, *Ungurii* slăbiseră întâiu prin lupta cu Manuil Comnenul. Apoi ei se ridicară iarăși, dar Impărăția cea nouă bulgărească li puse stavilă. În sfârșit, la 1241, Tatarii se răpeziră, viind din Asia,

asupra Ungurilor, și-i învinseră amarnic. La 1301 s'a stins și dinastia cea veche ungurească.

Tatarii porniră din stepa lor asiatică, supt călăuzirea celui mai mare stăpânitor pe care l-au avut ei, *Ginghiz-Han*. Acesta nu era numai un războinic neobosit și un om peste măsură de crud, ci avea înalte însușiri de cărmuitor. Intreg neamul tătărăse s'a prefăcut prin el într'o singură oaste nebiruită, care asculta orbește orice poruncă a lui.

Biruiător asupra Chinesilor, el se răpezi asupra bogatelor orașe din Turchestan, locuite în mare parte de Iranieni harnici, bogați și liniștiți. Ingrozitoare a fost prada poruncită de el în aceste părți. Tatarii nu jăfuiau la întâmplare, după voia și norocul ficăruia, ci tot ce se afla în orașul cucerit, în țara supusă, era însemnat cu cea mai strictă socoteală, confiscat de la proprietarii de până atunci și împărțit. Selgiucizii slabiți din Asia Mică ajunseră vasalii prea plecați ai strășnicilor năvălitori, trăind de acum înainte în umbra Împăratului mongol.

Ciuci, fiul lui Ginghiz, urmă stepa mai departe, pătrunzând în părțile rusești. Toți prinții (cneji) ruși se uniră pentru a încerca să oprească potopul de foc. În lupta de la *Calca* ei fură striviți. Aducând cu ei frânturi de neamuri sfărâmate (și pe Țigani, din India) Tatarii înaintau tot mai mult, și după moartea lui Ginghiz (1227), spre Apus. Batù, fiul marelui războinic, întemeie în stepa rusească Statul mongolic al *Marii Horde de Aur* din *Chipciac*. El luă Moscova și Chievul, nimicind neatârnnarea rusească. De la Nipru veniră Tatarii și la noi, luând în stăpânire unele cetăți, precum Cetatea-Albă, pe care au ținut-o aproape un veac. Din pasurile Carpaților ei se revărsară asupra Ardealului, mânănd înaintea lor pe Cumanii și nimicind în cale provincia ungurească de la Sirețiu, care-și avea pâr-

călabul și episcopul catolic în cetatea Milcovului. Bela al IV-lea, regele Ungariei, pierdu lupta cu dâșii în April 1241 și fugi în Dalmația. Silesienii fură și ei răpuși la *Liegnitz*. Avântul Tatarilor se opri însă aici, și n'a mai fost nevoie de cruciata pe care o predicase Papa pentru a mântui de urgia lor Europa Centrală.

În Rusia și la noi, îngrozind și Statele balcanice și supunându-și Bulgaria (supt Ciuchi și Nogai), ei au rămas multă vreme încă.

Polonii, cari aveau și ei un regat, erau în decădere, din pricina luptelor pentru Domnie. Țara se împărți în ducate până ce, abia după 1300, regele *Vladislav Lochitec* (Piticul) le strânse iarăși supt coroana lui.

Am văzut că *Rușii de la Chiev* intraseră supt stăpânirea Tatarilor, și numai după multă vreme putură să-și capete iarăși neatârnairea. Ei erau împărțiți acuma între mai mulți *ceneji*.

Bulgarii se aflau în scădere de la Ioan Asan încoace. Pentru domnie se săvârșiau omoruri și se chemau străinii, până și Tațarii. În părțile Vidinului, în ale Mării Negre se făcuseră stăpâniri deosebite.

La Vidin stătu Sventislav, apoi tot acolo Casa lui Terterii, cu sânge „cuman”. La Mare au fost, lângă Varná, un stăpânitor deosebit și urmașii lui.

Impărăția bizantină trăia greu de la întemeierea ei a doua. Impărații n'aveau decât Capitala lor, părți din Asia și unele Ținuturi din Europa. *Paleologii*, Mihail cei doi Andronici, Ioan, stăteau cu ochii spre Apus, de unde așteptau ajutorul.

7. În Asia, înainte de anul 1300 se pierdu și Akkon, ultima cetate creștină din Siria. În Asia Mică se ridicaseră emiri din neamul Turcilor.

Akkon (St. Jean d'Acre, Ptoelmais)) căzu în Maiu 1291. Emiratele nouă, alcătuite de căpetenii viteze, purtau fiecare numele întemeietorului lor. Aidin se chema

principatul de lângă Miletul cel vechiu (Palacia) și Efesul din același timp (acum Altologo, Aiasolûc); Sarucan, cel de lângă Magnesia (Manisa); Teche, de lângă Smirna; în interior, Chermian cu capitala Chiutaie, și Caraman având drept reședință Conie (Konieh; vechiul Iconium). În Nord era emiratul lui Osman. Grecii aveau Niceia, Nicomedia, Filadelfia. Am spus că, de mult, Armenii de lângă Mare înetmeiaseră un regat al Armeniei Mici, cu dinastie indigenă și apoi cu o dinastie latină, ca și aceia care, după căderea Ierusalimului, stăpânia numai în Cipru, dinastia de Lusiegnan.

Pentru Siria se băteau Sultanii din Egipt cu Mongolii, cari stăpânieau, de la *Ginghiz-Han* încoace, începând de la hoțarele Chinei. Celelalte părți din Asia, China, India, Iaponia n'aveau legătură cu lumea.

În *Africa*, erau, pe coasta de Nord, Sultanii („Sudanii”¹) Egiptului și deosebiți regi în Tunis și în Maroc. Alte părți din lume nu se cunoșteau încă.

XXVII.

Țerile din Apusul Europei dela 1300 până la războiul de „o sută de ani”.

1. Când s'a început veacul al XIV-lea, rege în Anglia era *Eduard I-ii*, iar în Franța *Filip-cel-Frumos*, nepotul de fiu al lui *Ludovic-cel-Sfânt*.

Ce fapte folositoare a făcut *Eduard*, știm acuma: el a fost cel mai cu socoteală dintre câți regi a avut Anglia, și poporul său l-a iubit cu adevărat. A lăsat Anglia mai puternică, de oare ce adăugise la dânsa *Țara Galilor* și slăbise puterea *Scoției*, pe care n'o putuse cuceri însă. Față de Francesi, el n'a pierdut nimic; supușii săi nu s'au ridicat cu arma împotriva re-

¹ Sudan. *Soudan* e un cuvânt format de Francesi, din „Sultan”. Pentru deosebire de Sultanul *Turcilor*, e potrivit a se întrebuițua acest cuvânt.

gelui lor: el a jurat să ție samă de cuprinsul actului din 1215. Neconținut, Englesii se gândiseră cu dor la un rege Eduard, din vremile Anglo-Saxonilor, care urmasese cu sfințenie datinele cele bune: acum li se părea că au găsit iarăși pe Eduard acela.

Dar Eduard I-iu n'a avut un urmaș vrednic de dânsul. Fiul său *Eduard al II-lea* a cărmuit rău, încunjurându-se de oameni fără tragere de inimă pentru țară. Mai multe turburări au izbucnit atunci împotriva lui, și chiar una din rudele sale se răsculă, dar peri. El fu prins și silit să lase Domnia; apoi îl închiseră într'o cetate, de unde fu scos mort peste puțină vreme. Fiul său, *al treilea Eduard*, fu multă vreme rege nevrâstnic, așa încât toate trebile erau călăuzite de alții.

2 Pe atunci în Franța se afla un rege destoinic, căruia i se datorește întinderea și întărirea țerii sale. El se numia *Filip-cel-Frumos* (fiind un om frumos și zdravăn). Era fiul lui Filip al III-lea și nepotul de fiu al Sfântului Ludovic. Filip-cel-Frumos nu era bun și blând, ci lacom de bani, neiertător și chiar crud; dar el a știut să-și aleagă sfetnicii, a chibzuit bine împrejurările și n'a căutat altceva decât înaintarea regatului. Soția sa îi adusese stăpânirea asupra *Navarrei*, din Munții Pirinei, și asupra unui întins Ținut din Franța. Prin fel de fel de înțelegeri, el a mai căpătat ici și colo bucăți mai mari sau mai mici din întinderea de pământ care se cheamă astăzi Franța. Gândul lui era să puie mâna și pe *Flandra*, care cuprindea tot unghiul de Nord-Ost, de către Rin.

Conții de Flandra se tot schimbaseră din mai multe familii. Filip-cel-Frumos a înțeles ce mare nevoie are regatul său să se întindă și asupra acestei regiuni. Cu contele de acolo i-a mers mai ușor, și el putea să creadă acum că Flandra e a lui, când i se ridicară împotriva orășenii din cetăți. Aceștia aveau multă bogăție, fiindcă

lucrau harnic la postavuri; ei erau și oameni îndrăzneți, gata de gâlceavă, In cea d'intăiu luptă cu dânșii, nobilii călări ai regelui Franciei au fost strașnic înfrânți; nu se mai pomenise până atunci ca o oaste de cavaleri, al căror meșteșug era războiul, să fie nimicită de alta în care se băteau postăvari, pânzari, măcelari și alții ca dânșii.

Filip luă orașele Lille și Bruges, pentru a pedepsi pe contele de Flandra, care se unise cu Anglia împotriva lui. Bruges se ridică însă împotriva regelui, mai ales pentru că acesta, urmărind mari scopuri politice, cerea ajutoare grele de la supușii săi. Fără să se poată libera din prinsoarea lor cei doi conți de Flandra, se începu răscoala. In Iulie 1302, Francesii fură bătuți grozav la *Courtray*. Peste doi ani Filip răsbură întru câțva înfrângerea, dar el trebui să lase familiei Dampierre comitatul de Flandra.

3. Papa, care era pe atunci *Bonifaciu al VIII-lea*, porni o desbatere cu regele, cam așa cum o avuseră înaintașii săi cu Impăratul. El ar fi vrut ca tot clerul din regat să atârne de dânșul și să-i dea numai lui venituri. Prin vestita bulă *Ausculda fili* (bulele se numesc după cuvintele cu care încep), Bonifaciu declară fățiș că *regele e supus Papei și că ar fi o nebunie să se creadă altfel*. Tre-cuse vremea unor asemenea programe. Papa își repetă însă mărturisirea de credință prin bula *Unam Sanctam*, care declară că numai în Biserică poate afla orice creștin mântuirea. Regele Franciei se hotărî să depuie pe Papă printr'un Conciliu. Dar Filip nu făcu niciun pas înapoi. Papa fu atacat, în *Anagni*, unde era adăpostit, de niște nobili Italiani pe cari-i tocmise regele Franciei. Ei îi puseră în față cele mai mari batjocuri, și s'a cre-zut chiar că ar fi cutezat să-l lovească peste obraz, ceia ce ar fi fost o mare ticăloșie, căci Bonifaciu era un

om bătrân și un arhiereu. Papa simți așa de grozav această umilință, încât muri peste câteva zile (1303).

Cel d'întăiu urmaș al lui Bonifaciu avu o foarte scurtă păstorie. Papa care se strămută la Avignon e Clement al V-lea. El se încoronă la Lyon; la 1308 se așeză la Avignon.

Scaunul cel nou al Papilor a fost de acum înainte (până la 1377) acest oraș, așezat în Franța, dar atârând de regele Neapolei, vasal al Papei, oraș cumpărat, foarte târziu, de Papa, care avea posesiuni în apropiere.

Filip a fost în stare să silească pe Papă și la desființarea Ordinului *Templierilor*. Cei din Franța fură dați în judecată pentru păcate care erau în cea mai mare parte născocite. Regele trimese pe câțiva dintre ei la rug, ca să piară de moartea ereticilor; el li luă averile.

4. După ce Filip bătuse pe Flamanzi, regele Angliei îi făcu obișnuita închinare pentru Ținuturile ce mai avea în Franța. În același timp, fratele lui Filip, *Carol de Valois*, se gândia să fie Impărat în Constantinopol. Ba încă unii dintre Germani ar fi fost aplecați să-l aleagă pe Filip ca Impărat al lor.

Aici, în Germania, lucrurile mergeau rău. După moartea lui Rudolf de Habsburg urmase ca rege *Adolf de Nassau*. *Albert*, fiul lui Rudolf, bătu și ucise pe acest principe, dar și el peri de moarte silnică, fiind omorât de nepotul său. De puterea regală nu se mai temea nimeni. După Albert se alese un mic stăpânitor din țerișoara *Luxemburg* (care alcătuiește astăzi un mare ducat deosebit, între Germania și Belgia). Apoi și după acesta veni *ducele Bavariei, Ludovic*, care se arătă mai tare decât regii de până la dânsul, fiindcă avea supt mână sa o stăpânire părintească mai întinsă. Dar nici

n'ajunse să fie recunoscut de toți, ci întâmpină piëdeci neconținute din partea rudeniei regilor ce fuseseră până la dânsul.

Acum regii din Germania nu mai erau totdeauna și Impărați. Unii nici n'au mers în Italia să iea de la Papă coroana împărătească. Altul, Henric, a făcut drumul spre Roma, dar a murit în cale. Pe niciunul nu l-a încoronat, după cuviință și după datină, un Papă adevărat.

În acest timp *Elveția* scăpă de supt stăpânirea Casei de Austria. Aici, între Alpi, valea Rhônului, Tirol și lacurile Schwyz, Uri, Unterwalden, țeranii trăiau o viață politică împărțită pe văi, care alcătuiau și o tovărășie în lucrul pământului, ca în satele noastre. Unele intrară, în deosebite condiții, supt puterea împărătească. Pretutindeni se recunoșteau anumite drepturi superioare ale Imperiului. Unele cantoane (asemenea Voevodatelor noastre) ajunseră în legătură de supunere cu Casa de Austria. Totuși obiceiul de a se uni între sine pentru apărare era de mult înrădăcinat; Svițerienii căutau să scape de epitropia habsburgică pentru a păstra doar numai ocrotirea împărătească. Sprijiniți de Impăratul Ludovic, ei îndrăzniră a da lupta cu ducele austriac *Leopold*, care fu învins, la *Morgarten*, în 1315, întemeindu-se astfel libera unire a văilor svițeriene germane.

Cine știe ce ar fi putut ajunge deci Franța, dacă în această țară ar fi fost tot regi hotărâți, cuminți și binecuvântați cu o Domnie lungă, precum fusese Filip-cel-Frumos! Acesta murind, câteva săptămâni după ce periseră cei din urmă fruntași ai Templierilor, lăsă trei fii. Toți trei domniră, și de niciunul din ei nu se poate zice că a fost un cârmuitor rău, ci de la fiecare a rămas și câte ceva folositor. Dar unul domni abia doi ani, altul șase, cel de-al treilea tot atâta vreme. Toți fără moștenitori.

Atunci Franța trebui să capete un rege din altă familie a seminției capețiene. Aceasta aduse marele „războiu de o sută de ani”.

XXIII.

Războiul de „o sută de ani”.

1. Când cel din urmă fiu al lui Filip-cel-Frumos încetă din viață încă tânăr, la 1328, *Eduard al III-lea*, regele Angliei, era un copil andru de șaisprezece ani. Era fiul Isabelei, fata lui Filip-cel-Frumos și deci sora regelui frances care murise; ca nepot al acestuia, tânărul rege al Angliei era mai aproape de tron decât oricine altul. Însă cu câțiva ani în urmă se hotărâse, într'o adunare a nobililor, clericilor și orășenilor din Franța, că femeile n'au dreptul să moștenească Domnia: aceasta se făcuse pentru ca al doilea fiu al lui Filip-cel-Frumos să poată domni legiuit în locul nepoatei lui de frate.

S'a ales astfel ca rege fiul lui Carol (acel frate al lui Filip-cel-Frumos, care, cum știm, voise și coroana împărătească din Răsărit și aceia din Apus). Carol primise de la tatăl său ca apanagiu provincia Valois (în care se afla orașul Compiègne, la Nord-Est de Paris), cu titlul de conte. Cel de-al doilea conte de Valois, Filip, ajunsese astfel rege al Franciei. Regii acestei țeri se zic de acum înainte Capețieni din Ramura de *Valois* (cește: Valuă).

Întăiu Eduard al III-lea s'a închinat lui Filip pentru Ținuturile sale din Franța, întocmai precum Eduard al II-lea se închinase lui Filip-cel-Frumos. Dar îndată el luă însuși puterea în Anglia. Era om tânăr și viteaz. Așa orășenii din Flandra, pe cari acesta-i silise să se supuie contelui lor, n'aveau alt sprijin decât pe Eduard. O rudă de aproape a lui Filip, îndrăzețul conte Robert de Artois, care fusese despoiat de moștenirea sa, alergă tot la ajutorul englezesc.

Pe de altă parte, regele Franciei sprijinia în Scoția pe un doritor de domnie, împotriva regelui de acolo, care se răzima pe prietenia lui Eduard al III-lea. Cel sprijinit de Francesi era David Bruce, fiul regelui Robert, care căpătase prin luptă neatârnnarea Scoției: înlocuit de un pretendent sprijinit de Englesi, fugise în Franța.

Regele din Germania, Ludovic, era pornit împotriva lui Filip, care se unise cu Papa ca să-l răstoarne și să puie pe altul din Casa de Luxemburg, prieten cu Casa domnitoare din Franța. Toți feudalii de la Răsăritul Franciei erau cu Anglia: ba chiar seniorii din Normandia și Bretania aveau înțelegeri cu dușmanul.

În 1336 începu deci Eduard al III-lea lupta cu Filip al VI-lea, ca să fie *el* rege al Franciei în locul acestuia.

2. Întăiul războiu s'a făcut mai mult prin prădăciuni. Dar în 1346 regele Angliei veni el singur spre a călăuzi pe jăfuitori: ei ajunseră până la Paris. Filip alergă după dânșii și-i găsi la Crécy (cetește: Cresi), nu prea departe de Mare. Cavalerii francesi pățiră aici, cu toată vitejia lor, ceia ce pățiseră cu patruzeci de ani în urmă, când se loviseră cu orășenii din Flandra. Nu li-a folosit nimic că în mijlocul lor era regele *Boemiei*, Ioan de Luxemburg, și fiul acestuia, *Carol*, care va fi ales, împotriva lui Ludovic de Bavaria, ca rege al Romanilor (așa încât ei aveau cu dânșii trei regi). Infrângerea lor a fost strașnică.

Peste două luni, regina Angliei, pe care soțul ei o lăsase în țară, bătu tot așa de rău pe regele Scoției, unit cu Filip, și-l prinse chiar; prinsul stătu unsprezece ani în capăt la închisoare. În anul următor, Englesii înving și în Bretania francesă. Orașul *Calais*, (cetește: Calè), în locul cel mai strâmt din brațul de Mare ce desparte Anglia de Franța, fu cucerit.

Supt urmaşul lui Filip, *Ioan zis cel Bun*, pentru că era un viteaz cavaler, lupta începu din nou. Ioan era, altfel, un principe slab și nesocotit în faptele sale. La 1356, Franța fu prinsă din două părți, de regele Angliei și de fiul său, căruia i se zicea *Prințul cel Negru*, pentru că obișnuia să se acopere totdeauna cu zale și alte arme de apărare de oțel înegrit. Ioan se aruncă asupra acestuia din urmă. Întâlnirea ostașilor se făcu lângă orașul *Poitiers* (cetește: Poatiè), adecă în Apusul țerii. Regele Franciei n'avu mai mult noroc decât tatăl său; ba chiar el fu prins, ceia ce nu i se întâmplase niciunua dintre înaintașii săi, — decât Sfântului Ludovic în Egipt — și oprit în închisoare, cum fusese și regele Scoției, David.

3. Pacea se făcu abia după patru ani: până atunci tânărul fiu al lui Ioan, *Carol*, cărmui țara. Erau vremi foarte nenorocite, se făcuse acum și în Franța obiceiul ca regele să nu poată pune dări fără voia supușilor săi. O adunare a „stărilor” (nobili, cler, orășeni), după care se împărțiau aceștia, vorbi amenințător. Locuitorii din Paris, cu *prepositul* negustorilor (un fel de primar) în frunte, batjocuriră cinstea ce se cuvine tronului și uciseră chiar pe unii sfetnici.

Prepositul se chema Ștefan Marcel. Parisul i-a ridicat o statuie, pe care o merită prin iubirea lui de țară și energia cu care a luptat pentru introducerea în Franța a *regimului de control periodic*, care funcționa în Anglia. El izbuti a face să se primească o comisiune de supraveghere, și căpătă în ea o hotărâtoare înrâurire. La urmă însă făcând greșeala de a se înțelege cu *Carol-cel-Rău*, *regele Navarei*, — ajunsă neatârnată după moartea celui din urmă fiu al lui Filip-cel-Frumos —, și puținii plânseră moartea lui silnică, din îndemnul moștenitorului de tron.

Pe atunci țeranii pustiau în cete hoșesti mai multe Ținuturi. Mișcarea se zice *Jacquerie*: cuvântul pare să vie de la haina (jaque, cf. jaquette, jachetă) pe care o purtau răsculații. Sălbatec s'au purtat țeranii, dar mai sălbatec, în pedepsirea lor, nobilimea, care putea să aibă mai multă judecată și omenie decât niște bieți oameni desnădăjduiți și lipsiți de lumină.

Ostașii cu plată nu mai ascultau de nimeni. Bandele, cetele acestea se ziceau *compagnies*, unele *grandes compagnies*. Jafurile lor nu erau mai mici decât ale celor mai nemiloși dintre țeranii răsculați. Mai târziu a trebuit să se găsească mijloace pentru a le nimici cu totul.

4. Lupta cu Englesii care se dădu la *Crécy* e una din cele mai vestite ale evului mediu. Ea se mai înseamnă și prin aceia că Englesii aveau puști cu mici gloanțe de fier. Dușmanii nu cunoșteau întrebuințarea în războiu a prafului de pușcă. Grecii, cari-i ziceau „foc grecesc”, Arabii și de la aceștia Spaniolii îl cunoșteau, fără a-i da o mai largă întrebuințare. De cunoștința prafului de pușcă la Chinesi nu e locul a se vorbi, fiindcă aceștia au ținut toate cuceririle lor științifice pentru dânsii.

5 A fost un noroc pentru Franța, moartea regelui Ioan.

Fiul său era bolnăvicios și nu se pricepea la războaie. Inșă acestui nou rege, Carol, i se cuvine pe dreptate numele de „Cel cuminte”, pe care i l-au dat supușii săi. El lăsă pe Englesi să-i vie în țară și să prade, fiindcă știa bine că ei nu pot să rămâie într'insa și că foamea-i va nimici sau îi va goni înapoi peste hotar. De acum înainte Eduard al III-lea nu se mai putu lăuda cu vre-o biruință. Pe atunci țerile erau sărace, oamenii puțini: pagubele ce se puteau face în războiu nu

se potrivesc cu cele de astăzi. Pe urmă oști permanente, care să stea totdeauna pregătite și adunate, nu erau. Dă-rile se strângeau cu greu. Deci numai pe acele vremi era bine ca un rege să facă așa cum a făcut Carol-cel-Cuminte.

Fiul lui Eduard murise înainte de tatăl său și nepotul de fiu, *al doilea Ricard*, a avut să se lupte cu țeranii ridicați împotriva lui. Unchii lui aveau puterea.

Mișcarea aceasta țerănească din Anglia, la sfârșitul veacului al XIV-lea, are și un caracter religios. Răsculații ziceau, întemeindu-se pe Biblie: „Când Adam săpa și Eva torcea, unde era nobilul?”. Un cleric învățat, *Ioan Wycliffe* (Wiclif), predică viața apostolică a clerului (cum făceau și Franciscanii pe același timp), aruncarea autorității supreme a Papei, și *tălmăcirea pe înțelesul poporului în limba lui*. Ducele de Lancaster, unchiul cel mai influent al regelui, îl sprijinia. Între cei săraci și umili ideile lui stârniră un entusiasm uriaș, și numele acestui îndrăzneț om de bine se cuvine a fi păstrat cu recunoștință de toți acei cari respectă sufletul omenesc în lupta de desrobire.

Slăbirea puterii regale s'a întâmplat și în Franța, când *Carol al VI-lea* a venit în locul lui *Carol al V-lea*: și de o parte și de alta erau regi copii ori copilandri și câte trei unchi ca epitropi, cari cârmuiră destul de rău. *Carol al VI-lea* înnebuni peste câtva timp, și nu-și mai căpătă mințile înapoi: unchii lui și fratele lui se certară pentru putere și ajunseră până la omor.

Ducele Burgundiei ucis a fost *Ioan-fără-de-Frică* (*sans Peur*), care, fiind numai moștenitorul lui *Filip-cel-Indrăzneț*, luptase la 1396 împotriva Turcilor la Nicopol. Moartea lui s'a întâmplat la 1419, după ce Francesii fuseseră din nou bătuti de tânărul rege engles *Henric*

al V-lea, la Azincourt. El a fost răsbunat, împotriva intereselor patriei — de și simțul de patrie nu se întărise încă—, de fiul său Filip-cel-Bun, care lucră cu Englesii.

La aceștia, Ricard, regele cel tânăr, fusese înlocuit cu vărul său *Henric*, care era *duce de Lancaster*. Fiul acestuia s'a chemat tot *Henric*: de unde, ca tânăr, el avuse purtări foarte rele, el se făcu acum un urmaș vrednic al lui Eduard al III-lea.

Henric al IV-lea a trăit pașnic, pe când *Henric* al V-lea a fost unul dintre cei mai mari regi ai Angliei. Am văzut că i se datorește biruința de la Azincourt, după care urmă cucerirea Normandiei.

El bătu pe Francesi și sili pe Carol al VI-lea să-l numească moștenitorul său.

Tratatul acesta, care se poate zice că *desființa Franța*, dându-i ca *regent* (regele fiind nebun și moștenitorul lui izgonit de hatârul Englesilor) pe acel care-i voiă mai mult peirea, s'a încheiat la Troyes, în 1420.

Dar *Henric* muri îndată după aceasta, lăsând un fiu, a cărui mamă era fata lui Carol: *Henric al VI-lea*, care n'avea niciun an de vrâstă.

Cât a fost acesta nevrâstnic, Francesii și-au putut răsbuna. *Carol al VII-lea*, fiul lui Carol al V-lea, găsi un sprijin neașteptat în ciobănița *Ioana Darc*, care socotiă că vorbește cu sfinții și că Dumnezeu a trimes-o ca să-și mântuie țara. Ea scăpă orașe încunjurate, bătu pe Englesi, și, când peri arsă de dâșșii, cari o făceau că este eretică și stăpânită de Satana, Franța era liberă.

Ioana Darc a fost înfățișată de catolici ca o sfântă.

Dușmanii catolicismului și ai politiceei catolice caută să-i scadă însemnătatea. De fapt, această fmeie, despre care se credea că vorbește cu puterile cerești și e în stare să facă minuni, a înflăcărat la luptă pe ostași și a putut astfel ajuta foarte mult la mântuirea țării sale. *Ea a curățit oastea regală de păcate* și, din tâlhari, bejivi și desfrânați cum erau, a făcut o legiune de credincioși, cari socotiau că urmează, luptându-se pentru țară și rege, porunca lui Dumnezeu.

Englesii au ars-o ca eretică, după ce ea făcuse ca regele Carol să fie încoronat. Toți cei pe cari-i înălțase unde nici n'au visat, o părăsiră mișelește. Ea se sui însă pe rug cu conștiința liniștită a celui ce și-a făcut datoria și a credinciosului care așteaptă pe altă lume răsplata din mâna lui Dumnezeu.

La pace, de fapt un armistițiu, Carol al VII-lea a căpătat și Ținuturile de Miazăzi, care se mai țineau de Anglia.

XXIX.

Franța și Anglia de la războiul de „o sută de ani“ până la 1500.

1. *Carol al VII-lea* n'a fost un rege mare, de și a avut un noroc ca acesta, să-și vadă țara scăpată de străini. Nu era viteaz, și niciodată el n'a câștigat o biruință. Nu era nici înțelept,—și purtarea sa a fost destul de rea. Nici recunoștință nu păstra el acelor cari-l ajutaseră, și Carol a lăsat să moară fata vitează care-l mântuise de dușmani și-i pusese coroana pe cap.

Dacă noul rege frances a putut însă izbândi, pricina e starea ticăloasă în care se găseau atunci Englesii, *Hen-*

ric al VI-lea, ajungând de vârstă, nebunî, tocmai ca și Carol al VI-lea, bunicul său, de la care poate să fi luat aplecarea spre această grozavă boală. Soția lui, *Margareta de Anjou*, era o femeie vitează și hotărîtă, dar Englesii n'o iubiau, fiindcă era străină, și, pe atunci, dacă venia un principe din altă țară, el rămânea cu inima tot acasă. Un sfetnic de-ai lui Henric fu dat în judecată, prins pe o corabie și ucis; altul căzu în închisoare.

2. Atunci unii dintre puternicii Angliei se gândiră să ridice alt rege, așa cum se deprinseseră prin scoaterea din Domnie a nepotului lui Eduard al III-lea. Pe atunci se bucura de multă iubire *Ricard ducele de York* (ce-tește: Iorc), răstrănepot al lui Eduard și fost locjiitor al regelui în Franța. El ceru întâiu să i se încredințeze toate afacerile, pentru că regele era nebun; nu-i trebuia alt titlu decât acela de „Ocotitor” sau, pe englezește, *Protector*. Regele ajunsese în mânilor lui Ricard, dar regina strânse de mai multe ori oaste împotriva acestuia. Margareta apăra moștenirea fiului ei. Intr'o luptă din urmă ea avu noroc. Ricard căzu mort, și fiul lui cel mai mare fu gătuît după biruință. Inșă nu trecu un an, și Eduard, cel de-al doilea fiu al ducelui ucis, se făcu regele *Eduard al IV-lea*. Henric muri la închisoare, fiul Margaretei peri și el, iar ea rătăci, ca o nenorocită, multă vreme după aceasta.

3. Pe când Eduard al IV-lea stăpâna Anglia, rege în Franța era fiul lui Carol al VII-lea, *Ludovic al XI-lea*. Eduard era un om molâu și blând, pe care-l ridicaseră pe tron prietenii și sprijinatorii, și nu atâta voința lui chiar. Odată a venit și el cu armele împotriva regelui Franciei, dar fără folos.

Acest rege Ludovic nu sâmana de loc cu Ludovic-cel-Sfânt: era om urît, zgârcit, rău la inimă, în stare să nâscocească orice chinuri pentru a-și pedepsi dușmanii,

pe cari-i ținea în cuști de fier, unde nici nu puteau să se ridice în picioare; dar avea multă istețime și stăruință. El și-a pus în minte să unească toată țara în mâ-nile sale, și a izbutit.

La început chiar, Ludovic a avut în fața lui pe feu-dali, cari, uniți pentru apărarea rămășițelor de privi-legii ce mai aveau, pretindeau totuși că au în vedere numai binele țerii, și de aceia și-au numit tovărășia de revoltă: *Liga binelui public*. Luptătorii ei nu se dovediră în stare a birui pe rege în lupta de la *Montlhéry*, care a fost nehotărîtă (1465).

Dar locuitorii din *Paris*, cari, de la Ștefan Marcel în-coace, se arătau foarte dârji față de regi și sprijiniseră de curând pe Burgunzi și Englesi (*Caboche*, un tăbăcar sau pielar, avuse la 1410, cu partidul lui, stăpânirea asupra marelui oraș), nu se mișcă așa cum au fost nădăjduit răsculații. Parisienii începeau a simți că vii-torul muncii naționale numai regele absolut poate să-l asigure.

Ludovic mai găsi împotriva lui pe neînțelegătorul lui frate: *Carol*, duce de Normandia și apoi de Guyenne, care se stânse peste câțiva ani.

Ludovic a avut mai ales mult de lucru cu *Burgundia*, unde Carol Cutezătorul înlocuise pe bogatul și darni-cul Filip-cel-Bun: un om căruia nu-i era frică de nimeni și se arunca orbește asupra primejdiei. El avea și *Flandra*, pentru că străbunul său ținuse pe ultima co-borâtoare a neamului conților celor vechi de Flandra: o mulțime de Ținuturi vecine se adăugiseră cu vremea la acest comitat. Carol vroia să mai ieie *Lotaringia*, care forma un ducat deosebit, *Alsacia*, care era nu de mult timp a Casei de Austria, și *Svițera*, unde țeranii se răs-culaseră împotriva Austriecilor și-i bătuseră de două ori, în nișe lupte vestite.

Dar Ludovic i-a stat în cale; nu doar că s'ar fi luptat singur, dar el a îndemnat pe toți dușmanii lui Carol și i-a sfătuit. La urmă, acesta va fi bătut de cetele țeranilor elvețieni, văcari și vânători de munte. Luptându-se apoi cu ducele Lotaringiei, a fost găsit mort pe câmpul de luptă, cu rănile înghețate de frigul unei zile de iarnă.

La *Granson*, apoi la *Morat* (Murten) fu bătut Carol de Svițeri, în acel an 1476 în care Ștefan-cel-Mare dădea Turcilor a doua luptă pentru păstrarea țerii sale. Lupta noastră pentru neam și lege e deci contemporană cu aceia pentru libertate a Svițerilor. În iarna următoare, Burgunzii asediau *Nancy*, capitala Lotaringiei, în serviciul ducelui *Réné de Vaudemont*, și aici alergară Svițerii pentru a-și găsi vechiul dușman, care peris în vălmășagul sălbatec al înfrângerii sale. Ambiția feudală francesă, trufia separatistă a noilor oligarhi din sânge regal, înzestrați cu apanagii de un rege neprevăzător, se îngropară cu el.

Ludovic ar fi vrut să mărite pe moștenitoarea lui Carol cu fiul său, care se chema tot *Carol*. Dar ea luă pe fiul Impăratului din Germania, care era *Frederic de Austria*. Din căsătoria ei cu acest principe german, *Maximilian*, a pornit un lung șir de vestiți stăpânitori. Tot așa Ludovic n'a putut lua *Provincia*, care era a regilor titulari de Neapole, urmașii lui Carol de Anjou. Incolo, el putea muri liniștit, căci își atinsese ținta.

În *Provincia* stăpânia, cu grija numai pentru poezie și artă, bătrânul rege *René*, care purta acest titlu pentru regatul de Neapole. Aici regina Ioana a II-a, de la mijlocul veacului al XV-lea, înfiase pe *Alfons de Aragon*. Acesta se luptă pentru moștenirea cea nouă cu alt fiu adoptiv al reginei, *Ludovic de Anjou*, și-l birui

(1435-58). *Ioan de Calabria*, fiul lui René, s'a frământat, la rândul lui, mult timp cu *Ferdinand*, fiul lui Alfons, fără a-i putea smulge coroana angevină.

Această Casă de Neapole, care se încheie cu Ioana, a dat cavaleri perfecți, ca regele *Robert*, și o ocrotitoare a tuturor artelor, *Ioana I-ia*, căsătorită cu *Andrei*, fratele lui Ludovic-cel-Mare, regele Ungariei: ea îngădui să se uneltească moartea soțului ei. Cavaleri francesi au stat totdeauna în preajma acestor regi din sângele Capetienilor.

5. La moartea lui, Eduard, regele Angliei, lăsă doi fii, de cari rămânea să se îngrijească unchiul lor. Acest frate al regelui mort se chema *Ricard*, și nu s'a mai pomenit un ticălos ca acesta în istoria englesă. În loc să-și apere nepoții și să sprijine domnia celui mai mare dintre dâșii, el se făcu însuși rege, și-i omorî (dar și Eduard osândise la moarte pe un frate al lui, căci pe atunci oamenii aveau inima împietrită adese ori și uitau de orice datorie a lor). Suirea în Scaun a acestui rege pătat de sângele neamului său s'a făcut tocmai în anul când a murit Ludovic al XI-lea, la 1483.

Mai târziu marele dramaturg Shakespeare a creat o figură nemuritoare din acest urît, schilod, ambițios și crud principe pe care setea de Domnie îl făcu criminal.

Ricard n'a avut parte însă multă vreme de stăpânirea pe care o hrăpise. El socotia că a scăpat de oricine ar mai avea drepturi asupra Angliei, dar nu era așa. Un strănepot al lui Eduard al III-lea prin femeii trăia în colțul acela din Regat care se chiamă Țara Galilor: tatăl său era conte de Richmond (cetește: Ricimond), și el purta tot acest titlu. Numele acestui moștenitor al coroanei era *Henric*. El strânsese destulă oaste ca să se poată lovi cu Ricard. În lupta de la *Bosworth* (ce-

tește: Bosuort) acesta fu învins și ucis, abia după un an de domnie.

Războiul care a ținut de la răscoala ducelui de York până la această bătăie se chiamă lupta dintre Casa de York și Casa de Lancaster, sau, după semnele deosebitoare pe care le purtau în vileag luptătorii: lupta dintre trandafirul alb și trandafirul roșu, lupta *dintre cei doi trandafiri*.

Această luptă, pe lângă marile jertfe de sânge cerute de dânsa, are un mare folos pentru Anglia. In ea s'a măcinat feudalitatea englesă, și Henric al VII-lea n'a avut nevoie de luptele, otrăvurile și capcanele de fier ale lui Ludovic al XI-lea pentru a fi rege absolut.

Henric și-a zis al *VII-lea*, și neamul său a domnit mai bine de un veac asupra Angliei.

XXX.

Țerile celelalte până la anul 1500.

In veacul al *VIV-lea* și în al *XV-lea*, cea mai mare putere o au Anglia și Franța. Regatele celelalte nu se pot asemăna cu dânsese.

1. Așa, în *Spania*, țerile creștine nu se pot înțelege, măcar că Maurii tot mai cearcă une ori să capete ceia ce pierduseră: ei erau puternic întăriți în regatul *Grenadei*, așezat tocmai jos, în fața Africei. Regele *Castiliei* se bate une ori cu al *Aragonului*, alte ori cu regele *Portugaliei*, unde în această vreme se întemeiază o dinastie nouă, zisă dinastia de *Avis*, pentru că începătorul ei era Mare-Maestru, deci Mare-Căpitan al unui Ordin cavaleresc cu numele de *Avis*. *Navara* era pe la 1350 a unui rege din sânge frances, *Carol-cel-Rău*, fiul

Filip de Evreux și al Ioanei, fiica lui Ludovic al X-lea, care a fost prieten cu Englezii.

Insulele Baleare au alcătuit câțva timp un regat deosebit: al *Maiorcei*, după insula cu acest nume.

Unul din acești regi, Iacob (Jaime) al II-lea, pe la jumătatea veacului al XIV-lea, alcătui planul de a-și recăpăta, cu ajutorul cavalerilor franceși, insulele, dar peri în luptă.

Regii aceștia spanioli erau desfrânați, cruzi sau nevoinici, adese ori. Se povestește despre otrăviri, despre lupte între tată și fiu sau între frați, precum a fost aceea a lui *Petru-cel-Crud* al Castiliei cu *Henric de Transtamara*, dintre cari cel d'întăiu a fost omorît de cel din urmă.

Petru luptase împotriva fratelui său cu „Companiile-mari” franceze, călăuzite de vestitul viteaz *Bertrand du Guesclin*. La urmă, în 1397, Henric căpătă tronul: cei doi frați se încăierară după despărțirea oștilor, și Petru căzu ucis.

2. În Nord, o femeie foarte hotărîtă și deșteaptă, *Margareta*, a unit, prin moștenirea coroanei soțului ei, regatul *Danemarcei* cu al *Norvegicii* și a pus mâna apoi și pe *Suedia*. Ea făcu să se încheie atunci un act de unire trainică între aceste țeri, așa-numita *Unire de la Calmar*, în 1397. Unirea a ținut însă numai supt nepotul de la nepoată și urmașul ei *Eric*. După Eric, numai Danemarca și Norvegia au rămas supt aceiași cârmuire.

În *Scoția*, toată vremea e întrebuițată cu răscoale și lupte înăuntru.

În *Italia* erau două regate. Regatul de *Neapole* părea

că va crește așa de mult, încât va stăpâni toată Italia. *Robert*, nepotul de fiu al lui Carol de Anjou, despre care s'a vorbit mai sus, a fost, în adevăr, cel mai puternic stăpânitor în cuprinsul ei. El ocrotia o sumă de orașe și ajunsese cu cuceririle sale până la râul Pò, în Ținutul care se chiamă Lombardia. Dar după dânsul veniră la Domnie acele femei cu purtări rele, care primejduiră regatul. Aproape o sută de ani au fost aici petreceri neîngăduite, omoruri și războaie, Așa s'a prăpădit toată faima de care se bucurase regatul.

În *Sicilia* a tot domnit familia regală din Aragon. Puțin timp după anul 1400, insula s'a unit chiar cu Aragonul în mâna regelui *Martin-cel-Bătrân*, căruia-i murise fiul.

În Italia mai erau orașe, apoi feude și, în sfârșit, stăpâniri nouă, căpătate cu puterea de unii oameni cu noroc.

Mai vestite erau printre orașele italiene rămase libere acestea:

Veneția. Orașul avea cărmuirea sa veche, dar de la un timp se făcuseră unele schimbări într'însa. Numai neamurile vechi aveau dreptul să iea parte la sfaturi.

Aceasta se chema *închiderea Marelui Consiliu*. Se zicea Consiliul-cel-Mare (*Consilium Maius*, *Consiglio Maggiore*) acea adunare care se strângea numai rare ori, cuprinzând pe toți vrâstnicii bărbați ai familiilor nobile. De acuma cine se ridica din popor nu putea să mai facă parte din acest Sfat.

De fapt, nu Consiliul-cel-Mare conducea Veneția, ci *Senatul*, din mijlocul căruia se ridicau, ca un fel de delegație permanentă, așa-numiții *Sapientes*, *Savi*, dintre cari unii erau pentru afacerile de uscat, alții pentru cele de Mare. Dogele nu putea hotărî nimica fără Senat. Cercetările le făceau *închisitorii de Stat*, cari ajunseră astfel la o mare însemnătate. La urmă afacerile cele

mai însemnate erau în mâinile *Consiliului de Zece*, mai desăvârșită formă a oligarhiei venețiene. Un doge care, și pentru motive personale (căci fusese jignit de nobili), încercă, în legătură cu poporul de jos, să înlăture pe oligarhi, fu dat în judecată și decapitat public. Și până azi în șirul dogilor din strălucitul Palat Ducal se vede, în locul chipului acestui nenorocit principe, inscripția următoare: „Aici e locul lui *Marino Faliero*, căruia pentru crime i s'a tăiat capul”.

Veneția avea *Creta*: mai târziu căpătă — fiind lăsată ca moștenitoare de *Ecaterina Cornaro*, o Venețiană, văduva ultimului Lusignan, regele Iacob, — *Ciprul*, *Insulele Ionice* ajunseseră ale Republicei, care întări foarte mult cetatea din Corfù. În *Moreia*, venețiene erau porturile *Coron* și *Modon*, la Sud; un timp și *Argos*, *Atena*, — cealaltă parte din peninsulă fiind a deosebiților feudali, cari-și transmiteau posesiunile prin căsătorii, vânzări și învoieli; ei atârnau mai mult cu numele de *principii de Ahaia*, cari s'au urmat din deosebite dinastii. Marea insulă *Negròponte* o căpătase tot Veneția. Insulele *Arhipelagului* alcătuiau *ducatul de Naxos*, supt familii venețiene (la urmă, familia *Crispo*). În *Albania* se ocupase *Durazzo* și alte locuri. *Trau*, *Sebenico*, *Spalato* erau centrele *Dalmației* venețiene. Și republica *Ragusa* fu supusă câtva timp.

Genova. Mult timp, această cetate fusese cărmuită de oameni împărătești, cari se chemau *polestați*, sau, italienește, *podestà* (de la cuvântul latinesc *potestas*, putere). Apoi, după sfărâmarea puterii Impăraților în Italia, breslele meșteșugarilor și negustorii alegeau căpitani și câte un *stareț* („abate”), care se schimba pe fiecare an. Abia pe la 1350 s'a ales de popor cel d'intăiu doge al *Genovei*, după datina venețiană.

Genova căuta să ieie *Sardinia*, marea insulă vecină, și de aceia intră în luptă cu *Aragonul*. În această luptă se

amestecă și vechea dușmană Veneția, cu care s'au purtat două războaie mari în veacul al XIV-lea. Genova ieși învinsă și se supuse pe rând puternicilor din vecinătate.

Una din aceste lupte se poartă pentru *Caffa*, în Crimeia, alta, la sfârșitul veacului, pentru insula *Tenedos*, lângă coasta Asiei: se zice „războiul *Chioggiei*”, fiindcă lângă Chioggia, insula din apropierea Veneției, s'a dat lupta hotăritoare.

Genova ajunse apoi, pe rând, supt ocrotirea Franciei, care-și avu un locotenent regal aici, a marchisului de *Montferrat*, a ducelui de *Milan*.

Pisa era foarte mult slăbită. În locul ei se ridică *Florența*. În fruntea orașului stăteau „stareții” (ziși aici *priori*), aleși, ca și la Genova, de bresle și negustori, și un stegar, căruia i se spunea: gonfalonier, după cuvântul italian *gonfalone*, steag. Florența prinse a se ridica mai ales de pe vremea lui Carol de Anjou, și ea a ținut totdeauna cu *Ghelfii*, adică dușmanii părlenitorilor Imperiului, cari, aceștia, purtau porecla de *Ghibelini*. Aici nu era atâta negoț cu Răsăritul ca în Veneția și Genova, dar se lucra mult de meșteșugari, — mai ales postavuri vestite în toată lumea. În Florența erau și bancheri cu foarte mare faimă, și ei ajungeau așa de puternici prin banii lor, încât nimic nu se făcea în Republică fără știrea lor. Așa a fost familia de *Medicis*, a cărei mărire a întemeiat-o, luptându-se cu alți bogătași, *Albizzi*, în veacul al XIV-lea, *Cosma cel Btrân*. Nu se schimbară titlurile, dar familia predominantă ajunse a lua una câte una toate dregătoriile.

Aici era și o mare stăruință pentru învățatură și scrierea de lucruri frumoase. Florentin a fost marele poet *Dante Alighieri*, care a cântat fericirea Raiului și groaza

Iadului; apoi după el *Petrarca*, vestitul cântăreț al iubirii, și *Boccaccio*, povestitor de istorioare. Fiindcă Florența a avu astfel de oameni, Italienii, cari vorbesc deosebite dialecte, au primit limba de aici, din Toscana, ca limba scrisului lor.

Dante (1263-321) s'a inspirat de la obiceiul evului mediu de a înfățișa lucrurile, problemele, interesele în formă de *alegorii*. Și el a căutat să amestece *elemente antice* în cântecul lui (călăuzul lui prin „cercurile” altei lumi e Virgiliu, marele poet roman, pe care contemporanii săi îl priviau ca pe un mare ferăncător, ca și *maitre Merlin* din ciclul de cântece cu subiect breton al așa-numitelor *chansons de geste*, epopeia acelor timpuri). Și el e cu totul stăpânit de *credința și concepțiile creștine*. Și el trăiește în *misticismul* vremii sale, care între lucrurile ce sânt și cad supt simțuri și între cele care, de și nu cad supt simțuri, trebuie să fie, nu făcea nicio deosebire. *Patima politică și personală* îl stăpânește și pe dânsul, și opera lui, *Divina Commedia* (numele vine de la „comediile”, „misterele”, reprezentațiile religioase cu subiecte în care se amestecă Iadul și Raiul, sfinții și însuși Dumnezeu), e astfel și o luptă împotriva dușmanilor lui politici, și o încercare de talmăcire mistică a faptelor și oamenilor. E nemuritoare, nu prin subiectul ei, ci *împotriva* lui, prin energia cuprinzătoare a unui vers care se înfățișează ca slove de bronz cufundate în marmură.

Francisc Petrarca (1304-74) era un om foarte învățat; știa și scria latinește ca oamenii antichității: a încercat și o epopee a lui Scipione Africanul, după modelul lui Virgiliu, și scrisorile lui, în care imita pe Cicerone și Pliniu-cel-Tânăr, sânt fără greș. El trăiește în admirația oamnilor, nu atâta prin aceste dovezi de cunoștinți în altă limbă, ci prin versurile sale de iubire, în forma populară medievală, *canzoni* (sing. *canzone*; franc. *chan-*

son) și prin *sonetele* sale (*sonetto*, numit așa pentru sunetul armonios al acestei forme poetice cristaline). Ele sânt închinare unei *madonna Laura*, unei doamne cu acest nume, care a trăit de fapt, dar poetul, după obiceiul de atunci, înțelege de cele mai multe ori *alegoric* ce spune, gândindu-se la *virtuți* sau alte abstracții înfățișate în chip și supt nume de om.

Ioan Boccaccio (1313-75), care e contemporanul lui Petrarca, e vestit prin *Decameronul* său (numit așa după limba grecească, a cărui cunoștință începuse a se răspândi în Apus: e împărțit, în adevăr, în „zece părți”). E o culegere de *nuvele* (povestiri nouă, necunoscute), gen de prosă obișnuit în evul mediu, în care se povestesc lucruri mai adesea puțin morale, de dragoste, de înșelăciune, ș. a. Prin această carte, de o întindere mare, se poate zice că s'a creat prosa italiană. Boccaccio a găsit mulți imitatori, și unii dintre acești *novellieri* și-au câștigat un nume însemnat în literatura italiană.

Feude erau mai multe supt munți: aici erau conții de *Savoia*, cărora li s'au dat apoi titlul de duci: din ei se trag regii Italiei din vremea noastră. Mai erau conți de Piemont, a căror moștenire a luat-o Casa de Savoia, și două Case de marchisi (*marchis* vine de la lat. *marca*, germ. Mark, franc. marche, a Impărăției carolingiene): cei din *Montferrat*, de cari s'a mai vorbit, și de *Saluzzo* (franc.: Saluces). Dintre acești din urmă, unul, Toma al III-lea, a scris, pe vremea războiului de O sută de ani, romanul *Le Chevalier errant* („Cavalerul rătăcitor”).

Conții de *Geneva* n'aură viitor: orașul cu același nume ajunsese liber și se uni apoi la confederația (*Eidgenossenschaft*) a Svițerilor, la început numai țerani și numai Germani.

Casa de Piemont a dat și pretedenți la principatul Ahaii.

Tiranii se chemau stăpânirile câştigate, prin putere sau prin viclesug, de oameni fără drepturi. Le căpătau adesea luptătorii cu plată, cari aveau noroc. Aşa s'a întemeiat în Milan puterea familiei *Visconti*, mai pe urmă conţi şi duci; atâtea alte familii îşi împărţiau Lombardia şi regiunile vecine. Veneţia mai ales a avut să se lupe cu ele. Tiranii erau oameni luminaţi şi darnici adese ori, cari înălţau clădiri frumoase, voiau să fie lăudaţi în cuvinte înflorite şi se arătau cu priinţă faţă de lumea de rând: pe ceilalţi însă căutau să-i stârpească prin orice mijloace.

Deci *tiran* nu înseamnă un principe care stăpâneşte fără lege, crud, samavolnic, ci unul care, fără drept, distruge libertăţile unui oraş sau usurpă puterea într'o republică. Dintre Visconţi a fost unul, *Gian-Galeazzo*, care se părea (pe la 1400)— după ce căpătase de la Imperiu titlul de duce — că va căpăta coroana Italiei. El a avut să se lupte, pentru acest ideal, cu regele Neapolei, *Ladislas*, care a fost şi pretendent la tronul unguresc. Niciunul din doi n'a izbutit, şi Italia a rămas o ţară de Republice şi tirani.

XXXI.

Papii şi Impăraţii din vremea războiului de „O sută de ani“.

Pe când Anglia şi Franţa se luptau între dânsese ca să se ştie care din ele va avea cea mai mare înrâurire asupra ţerilor apusene la începutul vremii celei nouă sau *moderne*, Papii şi Impăraţii se coborau tot mai jos şi slăbiau tot mai tare, ei cari se războiau aşa de înviersunat pentru stăpânirea asupra lumii.

Acuma nu se mai simţia nevoia unei *singure* Domnii asupra lumii, asupra *Bisericii lui Hristos*, — Domnie pe care au râvnit-o şi Papii şi Impăraţii. Cine avea *oaste*

și *bani* — mai ales aceștia, cari puteau plăti oastea —, acela avea și *puterea*, fără să-l întrebe nimeni de *drept*. După *idealismul* une ori nobil, alte ori anarhic, al evului mediu, venia astfel acum o eră de *realism*, une ori brutală, totdeauna prielnică dezvoltării *elementelor materiale ale civilizației*.

1. După *Ludovic de Bavaria*, familia de *Luxemburg* câpătă iarăși coroana regală în Germania. Acela căruia i se puse pe cap, se chema *Carol*, și între regii cu acest nume cari au domnit asupra Germaniei, el e *al IV-lea*.

Carol s'a amestecat în multe de toate, fiind mândru și neastâmpărat. Înainte de toate el a fost rege al *Boemiei*. În această țară, neamul vechilor stăpânitori se stinsese, și nu i-a fost greu regelui Henric al Germaniei, bunicul lui Carol, să facă a se alege fiul său în Boemia. Acest fiu, *Ioan*, a rătăcit, cum văzurăm, toată viața prin lume, ca să-și arăte acolo vitejia. Carol nu era așa. El a fost un adevărat rege boem: învățase limba locuitorilor celor mai mulți și mai vechi, limba *cehă* (care e una din limbile slave). Nicăiri nu stătea el mai bucuros decât în orașul *Praga*, Capitala Boemiei, unde înălță și clădiri foarte frumoase. Cu voia Papei el făcù aici și o Universitate, la care veniau studenți din toate țerile vecine: din Saxonia și Bavaria, de o parte, iar, de alta, din Polonia și Silesia.

Germania i-a opus, la începutul veacului al XV-lea, Universitatea din *Leipzig* (Lipsca), foarte cercetată.

Carol a făcut călătoria în Italia, și a luat coroana imperială, de și nu din mâinile Papei. A mers și în Franța, unde căuta să învie vechile drepturi împărătești, tot așa și acelea asupra Lyonului și a întregului fost regat de *Arelat* (Arles).

În Germania el e cel care printr'un hrisov: *bula de aur* (adecă un document a cărui pecete e închisă într'o cutiuță de aur), a orânduit cine să aleagă de acum înainte pe regi. Alegătorii trebuiau să fie cei trei arhiepiscopi de la Rin, cei doi duci, din Bavaria și din Saxonia, markgraful din Brandenburg și regele Boemiei

Înainte alegeau ducii, acuma însă ducatele erau sfărâmate, și nu se admiteau de către toți aceiași urmași ai autorității și privilegiilor ducale. Bula de aur din 10 Ianuar 1356 pune Boemia în fruntea Electorilor (din interese de familie). Se hotărăște și cum să se facă alegerea. De Biserică și legăturile cu dânsa nu e vorba nici într'un chip.

În *Brandenburg*, se stânsese vița cea veche a markgrafilor: markgrafii cei vechi din Brandenburg erau din linia *ascaniană*, care se stânsese, spre marea lăruire a locuitorilor; ei primiră cu bucurie și pe un fals markgraf, când se ivi apoi. Ludovic de Bavaria dăduse țara unui fiu al său. Carol luă apoi Brandenburgul pentru familia de Luxemburg. La moarte, el împărți fiilor deosebitele țeri ce ajunseseră în mâna sa.

Ca rege în Boemia și în Germania i-a urmat lui Carol fiul cel mai mare, dar acesta era un om mânios și supus patimii urâte a beției, care făcea dintr'însul o fiară sălbatecă, în stare să ucidă oameni. Astfel regele Venceslas (Wenzel) ajunse de batjocura futurora.

Alt rege german s'a ridicat împotriva lui. La urmă, moștenirea lui Carol al IV-lea a trecut asupra fiului celui de-al doilea, *Sigismund*.

Sigismund ajunse, prin căsătorie, rege în Ungaria. Era priceput, harnic, tot așa de mândru ca și Carol. El a

avut norocul să domnească douăzeci și șapte de ani. A făcut călătorii în Italia și a purtat titlul de Impărat. A mers prin toată creștinătatea, fiind primit cu multă cinste pretutindeni. A purtat lupte grele cu Turcii. Ca să împace Biserica Apusului, care, cum vom vedea, era sfâșiată de câțeva vreme, el ținu *soboare* de obștii (concilii generale).

Sigismund n'a fost numai un mare ambițios, ci și un om harnic și împodobit cu talente. Dar n'avea în Ungaria un sprijin destul de tare (acolo el era soțul reginei Maria, fiica lui Ludovic-cel-Mare, și a fost apoi moștenitorul ei), și banii îi lipsiau: astfel a fost silit să cedeze Brandenburgul, moștenit de la Wenzel și de la vărul lor, Jobst, lui *Frederic de Hohenzollern*, mic senior șvab, care, stăpânind Anspach și Bayeruth, avea cu titlu ereditar situația *de burggraf*, de „părcălab”, la Nürnberg, unde mai trăiește cetatea veche, încunjurată de șanțuri adânci. Burggraful Frederic al VI-lea căpătă această întinsă provincie în *Iulie 1411*, ca vechil și căpitan (ca elector în 1415-7), în schimbul unui ajutor bănesc.

Sigismund se credea dator, ca Impărat, să se lupte cu Turcii și să împace Biserica, dar mijloacele nu-i ajungeau pentru aceasta. În Italia ori la Conciliul din Constanța își lua înfățișare împărătească, dar îndată se vedea că e un biet prinț fără mijloace și fără ascultare, care se strecura mai mult sau mai puțin dibaciu printre greutăți pe care nu le putuse învinge.

Ginerele și urmașul său, — căci n'a avut un fiu—, *Albert de Austria*, și-a închinat stăpânirea războiului turcesc, în cursul căruia a și murit, de boală. După aceasta a venit alt urmaș al lui Rudolf de Habsburg, *Frederic*.

Frederic al III-lea sămăna întru câtva cu Ludovic al XI-lea; tot așa, era șiret, se îmbrăca în haine proaste,

se făcea smerit, și, când venia clipa cea potrivită, își vădia ghiarele ascunse și se arunca asupra prăzii. Dar era mai fricos, și nici n'avea mijloacele pe care le putea întrebuința un rege al Franciei. Ce putea el când era slab și cei tari nu voiau să-l ajute?

El a încercat a face din Carol-cel-Cutezător un rege și a-l lega de interesele Imperiului și de ale Casei de Austria.

2. Dacă Impărații stăteau rău, și mai rău li mergea *Papilor*. La Avignon, ei trăiseră supt ochii regelui Franciei, de și fără atârnare de ei. Au fost printre acești Papi înstrăinați și oameni destoinici, sprijinitori statorniciei ai Cruciatei. Intre dâșii a fost astfel bunul Papă Urban al V-lea, care a predicat cruciata și supt auspiciile căruia *Petru I-ii, regele Ciprului*, a luat *Alexandria* Egiptului (1365) și Tripoli în Siria. Pe urmă, la 1377, unul dintre dâșii, Grigorie al XI-lea, se întoarse în Roma. El muri acolo, în anul următor.

Când a fost să se aleagă urmașul lui, cardinalii alegători s'au împărțit în două: cardinalii francesi de-o parte, și ceilalți de alta. Doi Papi au fost aleși astfel în două locuri deosebite: unele țeri au recunoscut pe unul, care s'a așezat în Roma, altele pe cel de-al doilea, care s'a întors la Avignon; fiecare a avut urmași în cărmuirea sufletelor.

În general, țerile *latine* au fost pentru Papa din Avignon, Clement al VII-lea, și urmașii săi; celelalte pentru Urban al VI-lea și cei ce au venit, la Roma, după el. Aici în Roma avuse câțiva ani puterea, până fu omorât într'o răscoală, *Cola di Rienzo*, care încercase a învia tradiții republicane în Roma fără Papă.

Această stare de lucruri a ținut peste treizeci de ani. Și altă dată se întâmplase o desbinare, o *shismă* (cu un cuvânt grecesc) ca aceasta: anume când Impărații, în

dușmănia lor cu Papa, făceau să se aleagă altul. Dar atunci numai Impăratul care-l numise recunoștea pe acest Papă mincinos; pe când acum lumea stătea în două tabere cu privire la legăturile cu Scaunul Sfântului Petru. De aceea această deosebire se chiamă *shisma cea mare* a Apusului.

Ca să se mântuie odată cu asemenea rușine, mulți oameni învățați și cu trecere în Biserică sfătuiau să se adune un *sinod* al clerului întreg, care să hotărască în sfârșit care e Papa cel adevărat.

Astfel erau pentru Sinod însemnatul scriitor Philippe de Mézières, Cancelariu al Ciprului, Pierre d'Ailly, apoi episcop, Ioan Gerson, căruia i se atribuie *Imitatio Christi*, o minunată carte, în care sufletul creștinului se întoarce de-a dreptul, fără mijlocirea preotului, către Dumnezeu.

După multe silinți, acest sinod s'a putut strânge în orașul *Pisa* din Italia, la 1409; amândoi Papii au fost judecați nevrednici, și s'a ales altul, dar cei doi de mai înainte tot au păstrat ascultare. Peste câțiva ani, Sigismund a chemat alt sinod, la *Constanța*, lângă lacul cu acest nume, în Svițera.

Aici s'a desbătut și eresia lui Hus. Ioan din Husinec, zis Hus, fusese duhovnicul reginei Boemiei. El era un om învățat, îndrăzneț și viteaz în apărarea credințelor sale. Pe atunci umbla în toată lumea ca un vânt de prefacere a legii. Mii de oameni mergeau pe drumuri, biciuindu-se ca semn de pocăință. Am vorbit de acel Engles, Wycliffe, care propoveduia că legea bună nu e numai a preoților, ci a cărților sfinte, și că acestea trebuie prefăcute în limba poporului. Hus credea și el așa, și mai avea și alte păreri osebitoare. Sinodul a pus să-l ardă, și el a murit cântând lauda lui Dumnezeu. Dar pe urmă treizeci de ani s'a bătut catolicismul cu Cehii pentru credința lui Hus, și sângele a curs în valuri pentru aceasta.

Sinodul din Constanța a ales pe *Papa Martin al V-lea*, care a rămas singur. Dar acum se ajunsese la părerea că soboarele sânt mai tari decât Papii și că legea trebuie curățită prin soboare de obște. Pentru aceasta soborul din *Basel* (Bâle), în Svițera, care a ținut multă vreme, intră în luptă cu *Papa Eugeniu al IV-lea*. Acesta a strâns și el un sobor și a căutat să împace pe Răsăriteni cu Roma. Dar la urmă a învins tot *Papa*.

Părinții din *Basel* vorbiseră mulți ani de zile despre reforma Bisericii, în numele căreia singure ei puteau să aibă un rost și să îndreptățească prelungirea fără soroc a ședințelor lor. Măsuri folositoare n'au fost însă în stare să le ieie.

Când *Papa Eugeniu* luă hotărîrea de a chema pe Răsăriteni la un sinod de Unire, legând astfel pontificatul său de al lui *Inocențiu al IV-lea*, care adusese la *Lyon* (1274) și arhieriei greci și-i făcuse a se învoi la proclamarea unității dogmatice și ierarhice,— și părinții trimeseră delegații lor pentru a pofți, la *alt* sinod, pe prelații orientali. Birui însă, în această întrecere de stăruinți, *Papa*. Pe corăbiile lui și pe cele bizantine se suiră *Impăratul*, *Manuil Paleologul*, *Patriarhul Iosif* și mulți alți fruntași ai Răsăritului. Ei ținură sobor cu *Apusenii* întâiu la *Ferrara*, apoi la *Florența*, unde, la 1439, și iscăli ră actele Unirii celei nouă.

Papa Eugeniu a știut să trezească și *ideia cruciatei*, trimețând corăbii și ostași latini împotriva *Turcilor*, cari lucrau la sfărâmarea totală a *Impărăției bizantine* și a *Statelor creștine din Balcani*.

XXXII.

Ungurii și Polonii în veacul al XVI-lea.

1. Pe când *Impărăția* slăbia neconținut, *Ungaria* ajungea cea mai puternică țară din Răsărit. *Cruciatele* în-

celaseră aproape cu totul, dar se ducea zi de zi lupta cea grea cu păgânii cei noi, Turcii, despre cari va veni vorba îndată.

Mărirea Țerii Ungurești în veacul al XIV-lea se datorește unei dinastii nouă, străine: dinastia de *Anjou*, iar în veacul al XV-lea Românului Ioan Corvinul și fiului acestuia, Craiul Matiaș.

Vechea dinastie se stânsese. Fata celui din urmă rege arpadian, care fusese dus în Italia — căci de acolo era și mama și bunicul lui, — n'avea drept să urmeze în stăpânire. Ungurii se gândiră întâiu a-și aduce ca rege pe regele Boemiei. Acesta se cobora din două princese ungurești, și fiul său era logodit cu fata ultimului Arpadian; acest fiu a și fost încoronat, dar n'a putut domni. Un alt doritor de coroană, ducele de Bavaria, n'a fost mai norocos: el a căzut chiar în robia *Voevodului din Ardeal* (care era cel mai înalt dregător regal în această țară). Moștenirea Arpadienilor a căpătat-o *Carol Robert*: el era nepotul din fiu al unui rege din Neapole, care ținuse pe fata unui rege unguresc.

Carol-Robert a trebuit să întrebuițeze multă vreme până s'a simțit sigur pe Scaunul său de Domnie. El a fost mai mult pregătitorul stăpânirii fiului său *Ludovic* (care purta deci numele Sfântului Ludovic, din neamul căruia făcea parte).

Ludovic a făcut mult zgomot în timpurile sale, a luptat în multe părți, a cucerit une ori, a pierdut altădată, și ni se înfățișează ca rege foarte puternic, dar mai ales foarte strălucitor. Odată s'a gândit să fie Împărat din Apus și se înțelese pentru aceasta cu Papa, care părtenia neconținut această dinastie nouă din Ungaria. Dar ceia ce a voit el mai mult, a fost să aibă în mâinile sale Răsăritul care fusese odinioară bizantin. Pentru ca să atingă acest scop, el a cerut binecuvântarea Papilor, și a pregătit regatul său pentru luptă, în orice clipă ar fi fost nevoia: pe vremea lui, Ungaria a ajuns

o țară care avea tocmai **aceiași orânduială** ca și celelalte din Apus. Ludovic se simția Frances, și el a schimbat după datina francesă atâtea lucruri din Ungaria. A năvălit în regatul Serbiei; altădată a luat de la Bulgari puternicul oraș Vidin, pe Dunăre; Impăratul bizantin, care era strâns de dușmani din toate părțile, a căutat adăpost și ajutor la dânsul.

Acest Impărat, Ioan al V-lea, era fiul unei catolice de limbă francesă, al Anei de Savoia. El a stat câteva zile la Buda; la întoarcere Bulgarilor i-au tăiat calea, și atunci o rudă, *Amedeu al VI-lea de Savoia*, începu o expediție pentru liberarea lui.

Dar atâta nu i-a ajuns încă: Ludovic s'a luat la luptă cu Venețienii pentru Dalmația, adică pentru coasta balcanică a Mării Adriatice. Lupta aceasta a ținut multă vreme și s'a încheiat cu oarecare folos pentru Ludovic. El a mers și în regatul de Neapole, unde, cum s'a spus, fratele său, soțul reginei, perise ucis, și a urmărit pe ucigaș

În sfârșit, Ludovic a ajuns rege în *Polonia*.

Dar cele două țeri și-au păstrat rosturile lor cu totul deosebite. În Polonia, Ludovic era represinttat de mama lui, Elisaveta, fată de rege polon.

2. Țara aceasta fusese multă vreme îmbucătățită. Nimeni nu mai ținea samă de Poloni, căci un popor nu are preț la altele decât atunci când e unit și gata să se folosească într'o anumite clipă de toate puterile sale. Pe la începutul veacului al XIV-lea Polonii se păcătoșiseră așa de mult, încât au primit ca regele Boemiei să stăpânească și asupra lor.

Dar, după moartea acestuia, ei au avut iarăși un singur rege, care era luat dintre dânsii chiar; el e pomenitul Vladislav *Piticul*.

Pe timpul lui, starea Poloniei era foarte amenințată,

și din afară, și din lăuntru. Ea n'avea drumul spre nicio Mare, și, cum am spus, orice țară cu viitor trebuie să-și poată trimete bogățiile până la apele Mării, care le duc apoi în toate părțile. *Cavalerii Teutoni* din Prusia împiedecau pe Poloni de a merge la Marea Baltică; spre Marea Neagră li era închisă calea de Tataari, cari rămăseseră domnii șesului.

Ordinul Teutonic nu mai avea, chiar cu mult înainte de căderea cetății Akkon, niciun rost în Palestina. El își căuta deci altul, potrivit cu organizarea lui militară și cu caracterul religios al scopurilor lui, în țerile, încă păgâne ori rău locuite, din Răsăritul Europei. La începutul veacului al XIII-lea cavalerii se aflau în *Țara Bârsei*, chemați de regele Ungariei, supt Hermann de Salza, căpetenia lor, pentru a cuceri teritoriul ocupat de Cumani, adecă viitorul principat al Țerii-Românești. În parte-și îndepliniră misiunea în vederea căreia fuseseră chemați, și „cetățile cu crucea” (*Kreuzburg*) se înălțară la Râșnov ca și la Câmpulung. La urmă însă invidia regelui îi sili să plece, nu fără a lăsa o neștearsă urmă de civilizație.

Impotriva păgânilor *Pruși* ei fură chemați de *ducele Mazoviei*, care văzuse ce folos aduseseră cavalerii *Purtători-de-spadă* în Livonia vecină (1229). Orașe se ridicară acuma în umbra puternicelor castele, viața sătească primi o nouă orânduială. Biserici, mănăstiri frumoase arătau că Ținuturile acestea au părăsit o lege rea pentru una mai bună și mai prielnică civilizației. Kulm, Thorn, Marienburg înseamnă înaintarea lor răpede și sigură, făcută cu ajutorul cavalerilor aventurieri și a țeranilor ce-și căutau ogoare nouă. La sfârșitul veacului, Prusia ajunsese pământ german, și Ordinul, strămutat acuma statornic pe acest pământ de colonizare și nouă civilizație, ținea în strânsă atârnare de *Marele-Maestru* sate, mănăstiri, cetăți și orașe. Impotriva regilor Poloniei, a *prinților litvani păgâni*, pe cari nu-i

putuse nimici, împotriva Hansei, a nobilimii zburdalnice și a tendinței spre libertate a orașelor, Ordinul rămase, până în veacul al XV-lea, stăpânul țerii. Numai după unirea Litvaniei creștinate cu Polonia, supt o dinastie litvană, și după lupta de la Tannenberg, câștigată de Poloni și cu ajutor moldovenesc (1410), începe decăderea Teutonilor din Prusia. La 1454 se deschise un războiu de treisprezece ani cu răsculații și tot de odată și cu regele Poloniei, care luă, prin pacea de la Thorn, *Prusia Apuseană*, cu cele mai vechi cetăți. Marele-Maestru rămânea un vasal al regelui pentru celelalte provincii, și în această însușire el năvăli în Moldova cu regele Ioan Albert.

Orașele polone erau în mâna Germanilor. Nobilii nu ascultau de nimeni; țerănimea căzuse în șerbie și se istovia muncind fără folos.

Vladislav și fiul său, *Casimir-cel-Mare*, au schimbat însă aceste împrejurări. Casimir, a cărui soră era măritată cu Carol-Robert, a pus mâna pe *Galiția*, țară întinsă și roditoare care se întinde de-asupra Bucovinei.

Ca Rusie Mică, având drept capitală Haliciu, ea se alcătuisese deosebit în principat, apoi, supt Daniil, care primi coroana lui din Roma, în Regat. Pe la 1340 stăpânirea Galiției nu o mai avea însă dinastia lui.

Casimir a făcut din Cracovia și Lemlberg-Liov orașe vestite și bogate și a luptat cu Tatarii. Neavând copii, nepotul său Ludovic i-a luat moștenirea.

3. Ludovic a murit la 1382. El lăsă numai două fete, și între ele i s'au împărțit regatele. Cea din Ungaria, Maria, a luat pe Sigismund, care a fost apoi, precum știm. Împărat; cealaltă, Hedviga, s'a măritat cu *Iagelle*, prințul Litvaniei. Litvania, care dobândise și țe-

rile rusești de la Apus, era păgână până atunci: Iagello s'a botezat la nuntă; el și-a zis de acum Vladislav, după numele, iubit de popor, al lui Vladislav Piticul. El ajunsese catolic ca și soția sa, dar supușii săi ruși erau ortodocși, — pricină de dihonie pentru viitor.

Am spus că Sigismund avea prea multe griji ca să poată căuta de Ungaria și că aceasta era cu atâta mai rău, cu cât Turcii se aruncau neconținut asupra țerii. Am văzut că urmaș i-a fost ginerele, care și el era Impărat: pentru Ungaria tot așa de puțin noroc! Pe urmă a fost un rege copil, născut după moartea tatălui său, Ladislas, zis *Postumul*, pe când alți nobili chemaseră pe fiul lui Vladislav din Polonia. Mama lui Ladislas, Elisaveta, fiica lui Sigismund și văduva lui Albert de Austria, duse un războiu greu cu candidatul polon. Era să fie silită a se mărita cu el, când moartea ei făcu pe Vladislav Iagello singur rege în Ungaria. *Vladislav-cel-Tânăr* va peri la Varna, în 1444, luptând cu Turcii.

4. Fericirea Ungariei a fost că trăia pe atunci un om ca Ioan sau Iancu, căruia i s'a zis *Corvinul*, pentru că purta stema corbului sau vulturului, care era și stema Țerii-Românești, cu Domnii din cari el se credea rudă. Iancu era din Inidoara (ungurește, Hunyad: de aici numele lui de Hunyadi, supt care e cunoscut), fiul lui Voicu — va să zică Român, dintre aceia cu cari regii ungurești apărau granițele. În tinereță Iancu a slujit ca luptător la mulți domni, apoi ajunse Ban, deci un fel de căpitan, al Severinului și Voevod în Ardeal. Turcii aveau o mare frică de dânsul. El i-a bătut în adevăr, și în Țara-Românească, și în Serbia, și în Bulgaria. În lupta cea mare de la Varna, el socotia că-i va putea înfrânge cu totul, dar norocul se schimbă îndată.

Creștinii împrăștiară destul de ușor pe spahiii călări ai Turcilor, dar nu putuseră răzbate prin gardul de fier

al Ienicerilor pedestri. Regele tânăr se aruncă furios asupra dușmanilor neclintiți, și în curând capul lui stătea într'un vârf de sulită, purtat pe sus spre îngrozirea creștinilor. Și legatul Papei, cardinalul *Iulian de Sant Angelo*, peri. Corăbiile venețiene nu mai veniră la Varna pentru a aduce pe cruciați spre Constantinopol. O mică flotă burgundă (plătită de Filip-cel-Indrăzneț, ducele Burgundiei) pluti însă pe Dunăre la 1445, prădând unele cetăți turcești.

Cât despre aceasta, însă, Iancu nu-și pierde încrederea. Ca un străjer ce nu știe de osteneală, a mai păzit el doisprezece ani la toate hotarele. Nobilii unguri îl făcuseră căpitan al țerii lor și cărmuitor în numele regelui tânăr. Când Turcii veniră să iea *Belgradul*, care era al Ungurilor, Iancu dădu lupte vestite, ca să scape cetatea; cruciați din Apus chiar veniră să-l ajute.

Acești cruciați, oameni fanatici, dar fără stăruință și necunoscători ai rosturilor din Răsărit, fuseseră aduși de un vestit călugăr din părțile napoletane, *Ioan de Capistrano*, care a fost făcut sfânt de Biserica Apusului și care a predicat și între Românii din Ardeal Unirea cu catolicismul. Capistrano a fost, se zice, și în principatul muntean.

Hunyadi văzu în sfârșit pe dușman fugind, și peste câteva zile muri, cu mulțămire în suflet (1456). Noi îi zicem Iancu-Vodă, și, măcar că el a luptat pentru mărirea Țerii-Ungurești, noi tot trebuie să ne gândim cu drag la dânsul, căci puțini au fost așa de mari în tot neamul nostru.

Prin nimic însă n'a dovedit „Iancu-Vodă” tragerea de inimă pentru *nealânarea* noastră. Visul lui era ca,

prin puterile românești de amândouă laturile Carpaților, să ajungă stăpân al Răsăritului.

XXXIII.

Orânduirea Țerii Rusești și luptele ei cu Tatarii.

1. La Răsărit de Polonia, de Litvania și de Prusia Cavalerilor Teutoni, se întindea șesul cel mare al Rusiei, prin care curgeau apele late ale Niprului, Donului, Bugului, Volgei, Uralului, care se varsă, fie în Marea Neagră, fie în Marea de Azov, fie în Marea Caspică. Știm că Slavii de pe acest nemărgenit Ținut întins ca o apă ajunseseră supt mâna unor Normani răătăciți prin părțile Răsăritului și că așa se întemeiasă principatul *Chievului*. Am văzut iarăși cum principii, sau, rusește, *cneji* de aici s'au creștinat și au creștinat și poporul lor.

Rușilor, căci așa li zicea, li-ar fi mers și mai bine dacă n'ar fi venit asupra lor vijelia cea strașnică a Tatarilor.

2 *Tatarii*, năvălind asupra Rușilor în 1241, i-au găsit tot așa de împărțiți cum erau și Polonii. Deci nici Rușii nu s'au putut împotrivi, căci desbinarea e totdeauna la un popor mama primejdiei și a peirii. Tatarii li-au pus deci jug pe gâttejuri.

În fiecare an, *cneji* sau trimesi de-ai lor au trebuit să vie în lagărul tătăresc, unde luptătorii, asemenea cu Hunii, stăteau supt corturile grosolane de pâslă; în genunchi, ca robii, ei au trebuit să întindă pungile cu bani de aur sau argint. Dacă nu le-ar fi adus, puhoiul călăreților din pustie ar fi prăpădit țarinile și ar fi mistuit cu foc satele și târgurile. Așa au trăit Rușii mai bine de o sută de ani, adecă tocmai atâta vreme cât am stat și *noi* supt puterea Tatarilor, căci aceștia cereau bir de la toate așezările, până în zidul de piatră al munți-

lor Carpați. Rușii de la Apus, cărora li se zice Rusneci, Ruși-Mici sau *Ruteni*, au putut să-și păstreze, totuși, regatul ce-și întemeiaseră în părțile Galiției: puterea regelui, care stătea în orașul *Halicu*, se întindea și asupra unor părți din Moldova noastră. Dar desbinarea a pus capăt și acestui regat, care a trecut în mâinile lui Casimir-cel-Mare, regele Poloniei.

3. Rusia a scăpat de stoarcerea din partea păgânilor abia la sfârșitul veacului al XIV-lea. Tatarii slăbiseră foarte mult. Impărăția lor era însă foarte mare (căci se întindea din mijlocul Asiei până în munții noștri, de la Himalaya până la Carpați), dar nu mai era într'însa ascultarea și unirea din vremurile bune. În toate părțile se ridicau stăpânitorii de Ținuturi, cari nu se supuneau, sau se supuneau numai pe jumătate, poruncilor Hanului. De aceia Rușii au prins inimă să se lupte cu Tatarii, înaintea cărora stătuseră până atunci smeriți și înfricoșați.

Mai înainte de venirea Tatarilor, cel mai însemnat oraș rusesc era Chievul; aici stăteau cnejii cei mari; puterea lor se întindea asupra malurilor Niprului până la Mare. După năvălirea tătărească, Chievul căzu în puterea Litvanilor, cari luară mai toată Rusia *cea veche*. Pe zi ce mergea însă, creștea Rusia *cea nouă*, care se întemeiasă prin cucerirea de la locuitorii din Răsărit, Finii cei mărunți cu armele de os. Această parte a Rusiei este față de cealaltă ceia ce Brandenburgul era față de Saxonia, sau ceia ce fusese Saxonia față de regatul franc. Aici erau mai mulți cneji în orașe așezate pe apele care se varsă din spre Apus în apa puternică a Volgei: dintre dânșii toți, s'au arătat mai și-reși cnejii din *Moscova*. Ei au stat întâiu în legături de supunere desăvârșită cu Tatarii. Pe urmă, când s'au simțit întăriți, s'au pregătit de luptă cu dânșii.

Cneazul muscal care a îndrăznit cel d'întăiu să-și în-

frunte stăpânii, a fost *Dimitrie*, zis Donscoi (de la Don). Hanul tătăresc se înțelese împotriva lui și cu Iagello, prințul Litvaniei, despre care a mai fost vorba. Oștile s'au ciocnit aproape de apa Donului, la satul *Culicovo*, în 1380, cu doi ani înainte de moartea lui Ludovic, regele din Ungaria și Polonia. Creștinii au biruit. Ce-i drept, Tatarii s'au întors îndărăt și au nimicit orașul Moscova. Dar ei s'au dus, orașul s'a ridicat din cenușa ei, și de atunci cneazul de acolo a fost socotit ca mai mare decât ceilalți.

Dimitrie n'a stăpânit nici zece ani după biruința lui. Urmașii lui au fost slabi. Țara era mică și rău întemeiată încă, locuitorii fiind săraci și simpli; orașe de negoț nu se aflau; cele din apropiere trăiau de sine, ca *Novgorodul*, ori erau stăpânite de Litvani. Tăria cea adevărată a unei țeri nu începe decât atunci când oamenii ajung să fie luminați și harnici. În Moscova nu era așa.

4. Cam tot pe acea vreme s'a ridicat apoi în Asia un om grozav, care sămăna ca pricepere și vitejie sălbatecă cu vestitul Gînghiz-Han, întemeietorul puterii tătărești. Numele lui e Timûr; era șchiop și i se zicea Timurcel-Șchiop, *Timurlenc*: de aici Europeanii s'au deprins a-i zice Tamerlan. El a cucerit miezul Asiei, Turchestanul, s'a bătut cu China și a făcut pe Tatarii să asculte de dânsul. Nici Turcii n'au fost în stare să i se împotrivească; el își bătea joc de slăbiciunea lor, Statul otoman părăndu-i un biet principat atotputernicului Han, care avea toată Asia Centrală, bogății nemărgenite și o oaste ce se învia neconenit, și pe unul din cei mai străluciți Sultani ai Turcilor, pe Baiezid, l-a prins în luptă (1402), l-a băgat într'o cușcă și așa l-a purtat după dânsul până ce a murit de rușine și de durere. Nimeni nu mai cuteza să înfrunte pe Timur: când un oraș nu-și deschi-

dea porțile înaintea lui, el îl făcea una cu pământul și n'avea milă nici de făpturile cele mai nevinovate.

Timur era de naștere tot Turc, dar dintre cei liberi cari străbăteau pustia Asiei Centrale. Un timp, el petrecuse viața rătăcitoare a celor din sângele lui. La 1384, înainte de a supune părțile asiatice și de a năvăli în Siria, unde prădă îngrozitor marea cetate a Damascului, el hotărî cine va fi Han al „Hordei de Aur” în Rusia. Urmă cucerirea Persiei și a Turchestanului, a Armeniei muntene. Apoi Hanul petrecu trei ani în Rusia. Expediția cea mare din Siria zăbovi ciocnirea lui cu Turcii osmani.

5. Dar, după moartea lui Timur, Tatarii au mers tot îndărăt. Din Impărăția lor se desfăceau numai peteci. Înainte, fusese un singur Han; acuma Hani răsăriau în toate părțile, și fiecare se dușmănia cu celălalt. Pe cursul râului Volga erau doi, în Siberia de astăzi altul; al patrulea se aciuse în peninsula *Crimeii*, între Marea de Azov și Marea Neagră. Tatarii acestui Han se numiau de Români *Crâmleni*, după numele românesc cel vechiu al *Crimeii*: Crâmul. Dese ori am fost prădați noi de acești oameni fără milă, cari se țineau numai din peșcheșuri și din jafuri, cari socotiau că e o umilință să lucreze pământul.

Hanatul *Crimeii* a fost înființat de *Hagî-Ghirai*. Dinastia lui s'a zis a *Ghiraizilor*. Popoarele vecine de la Marea Neagră și din Caucas se supuseră. De la Don la Nistru era pustiul unde pândiau Tatarii. Cei din Dobrogea se întâlnesc abia după 1500, iar Nogaii din Bugeac (Basarabia-de-jos) se așează numai pe la 1600.

Pe lângă Han era un Calga, locțiitor, apoi, mai târziu, un Nuredin, tot din sângele *Ghiraizilor*.

Sultani și Mârzaci aveau, supt aceștia, comanda oș-

lilor. *Prada* era pentru acest popor, care nu lucra pământul și nu se cobora la îndeletnicirea cu meșteșugurile și negoțul, o *neapărată nevoie*.

Pe vremea când Ștefan-cel-Mare domnia în Moldova, Țarul din Moscova era *Ivan al III-lea*. Acesta n'a fost un viteaz, dar socotelile lui s'au dovedit bune. De la dânsul înainte niciun Han tătăresc n'a mai cerut haraciu (dajdie) Rușilor. Ivan a nimicit stăpânirea prinților celor mici din alte orașe rusești. În sfârșit el s'a luptat cu urmașii lui *Casimir*, regele Poloniei (frate cu Vladislav cel ucis la Varna) și li-a smuls o parte din Litvania.

Fiul lui a luat pe *Elena*, fiica lui Ștefan-cel-Mare. Acesta se mira cum poate Muscalul să isprăvească numai prin violenție lucruri care pe el l-ar fi costat jertfe scumpe de sânge.

Ivan († 1505) a luat și Novgorodul, foastă republică liberă. El lucră cu dibăcie la sfărâmarea Hordei celei Mari. Din rămășițele ei își supuse *Cazanul*. O căsătorie cu una din urmașele Paleologilor, *Sofia*, dădu stăpânirii sale un prestigiu împărătesc.

XXXIV.

Despre așezarea Turcilor în Europa.

1. Turci se chiamă astăzi un neam de oameni de legea lui Mohammed, cari locuiesc într'o parte în Turcia europeană (cu mult cele mai mari stăpâniri ale lor sânt însă, după ultimul lor războiu cu creștinii din Balcani și după noua cesiune către Bulgari, la 1915, și chiar după biruința asupra Grecilor, în Asia), ca și în unele Ținuturi din Bulgaria și Grecia și în Dobrogea noastră. Ei sânt în viața lor un popor bun și omenos, care-și ține cu multă credință cuvântul; la războiu se arată foarte vileji; odată erau prădalnici și foarte cruzi. Pe creștini

fi desprețuiau în inima lor, socotindu-i de o lege necurată.

Numele de Turc se dădea locuitorilor rătăcitori în Asia mijlocie, acolo unde după dânșii se numește astăzi o țară: Turchestanul. Dintre ei s'a ridicat, precum am văzut, neamul *Selgiucizilor*, care a întemeiat o Impărăție mare. Prin năvălirea Mongolilor și prin cerțe pentru Domnie s'a împărțit și sfărâmat însă, cum văzurăm, pe la sfârșitul veacului al XIII-lea, Sultanatul selgiucid.

În Asia Mică au rămas atunci stăpânitori mai mici, cari se chemau emiri. Printre ei se ivi și unul cu numele de *Osman*, care avu îndrăzneală și noroc. Turcii cari-l urmau în războiu și la pradă s'au zis *Osmanlâi*, fiind obiceiul turcesc de a numi un popor după acela care i-a dat o viață deosebită (așa Moldovenii erau numiți de Turci: Bogdanlâi, după Bogdan, care a întemeiat Moldova). *Osmanlâii* s'au întins răpede peste această țară: *Spahiii* lor, călăreții cari primiau pământuri pentru că se luptau, și *ienicerii* — adecă „oastea nouă” —, ostași pedestri, nu mai aveau păreche.

Impăratul din Constantinopol, *Ioan Cantacuzinul*, a luat cu plată un număr de Turci pentru a-l ajuta împotriva altor Greci, dușmani ai săi, ceia ce, de la un creștin ca el, eră un mare păcat.

S'a spus că *Mihail Paleologul* luase înapoi Constantinopolul din mâinile Latinilor peste măsură de slăbiți și având numai cetatea împărătească. El a cărmuit cu pricepere, întrebuințând mijloacele dibăciei acolo unde-i lipsia puterea: s'a învoit și la Unirea cu Roma.

După câțiva ani de stăpânire liniștită a fiului său *Andronic* (*Andronic al II-lea*), s'a început lupta între acesta și nepotul său de fiu, numit tot astfel, și deci se mai pierdu încă din puterile acestei biete Impărății cu hotarele îngustate.

Fiul celui de-al treilea *Andronic*, *Ioan al V-lea*, era

un copil, supt epitropia mamei, o Latină din Savoia. Cantacuzinul era cel mai de samă om dintre Bizantini: pe încetul el alunecă la răscoală, sprijinindu-se și pe puterile sârbești.

Dintre Sârbi se ridică pe la jumătatea veacului al XIV-lea un rege mare, Ștefan *Dușan*, care și căpătă recunoașterea Apusului pentru titlul său cel nou, de *Impărat al Romanilor și Sârbilor*. El intră în legătură cu Papa, îndrăzni să stea în fața marelui rege unguresc Ludovic și cuceri, folosind toate desbinările grecești, cea mai mare parte din *Macedonia*, până lângă Salonic și râul Struma. Dacă Sârbii au pe ce-și sprijini stăpânirea asupra Macedoniei, ei se întemeiază pe marele lor Impărat († 1354).

2 Așa s'au deprins Turcii a veni în Europa. Ei nu erau departe de dânsa, căci ajunseseră acuma de stăpâniau tot pământul asiatic până în față cu *Constantinopolul* și-și aveau Capitala în marele oraș *Brusa*, care vine tocmai în acest Ținut; aveau și corăbii, pe care vâsliau supușii lor, Greci de pe coastă, mai ales.

În cele d'intăiu decenii ale veacului al XIV-lea, Niceia și Nicodemia ajunseră în mâna Turcilor. Impotriva Osmanlâilor se întrebuițează Spanioli, din *Compania catalană*, a lui *Roger de Flor*, dar aceștia mai mult prădară decât folosiră, și une ori ei dădură Turcilor ceia ce erau chemați să apere. Și așa-numiții „*Alanii*”, adică Români din părțile noastre, au fost aduși pe plată în Asia Mică înainte de 1300. Prințul Andronic încercă a da năvălitorilor o luptă deschisă, dar fu biruit la *Philokrene*.

Turcii străbătură pe încetul, Cantacuzinul făcând o *tabără permanentă* de Turci supt prințul Soliman. Un

cutremur sfărâmând zidurile oraşelor, barbarii pătrunseră fără luptă în *Galipoli* (1354).

În zădar veni din Apus acea rudă a Impăratului din Constantinopol, *contele de Savoia*, Amedeu, şi se luptă cu dânsii, căci nu-i putu scoate. Nu numai că Turcii păstrară Galipolul, dar, înainte de venirea contelui, ei se ridicaseră în sus pe valea puternicului râu Marişa şi cuceriseră *Adrianopolul*, oraşul cel mare pentru care se luptase Ioniţă cu Bizantinii.

Aceasta se întâmplă pe la 1360. Turcii nu cuceriau din ambiţie ori din poftă de glorie, ci *ca să aibă drumurile de negoţ*. De aceia întinderea lor se făcu în două direcţii: spre Filipopol şi Adrianopol, apoi spre Niş şi Sofia la Nord, iar în Apus spre Salonic, de o parte, de alta spre Macedonia (Chiustendil) şi Marea Adriatică, unde era principatul sârb *catolic* al dinastiei *Balşa* (*de origine Români*), care fu nimicit, pe când prinţii macedoneni se supuseră, plătind *tribut*.

Netrebnicul Impărat Ioan al V-lea nu era în stare decât să-şi plângă nenorocirea. Nici el, nici urmaşii lui n'au îndrăznit să-şi ceară îndărăt cu arma moştenirea strămoşască, ci s'au tot milogit pe lângă Turci cu rugăminţi şi daruri.

3. Nenorocirea creştinilor a fost că nicio ţară din părţile Balcanului nu era pregătită să se împotrivescă. *Bulgaria* se afla sfărâmată în trei: o căpetenie care se chema *Dobrotici*, Român de obârşie, stătea pe la Varna; de la dânsul Turcii au numit toată ţara de acolo, până în sus, la gurile Dunării, *Dobruge*, în româneşte *Dobrogea*.

Reşedinţa acestor stăpânitori, împodobiţi cu titlul de *Despoţi*, care se dădea la Constantinopol, de obicei,

rudelor împărătești, era *Kaliakra*, din sus de Varna: de la Balica, care se întâmpină întâiu aici, până la acest Dobrotici ei sânt Români.

Alt stăpânitor, cu titlul de Țar, stătea în Capitala cea veche, *Târnova*: îl chema Șişman. Un frate al lui ținea Vidinul și toate locurile vecine. Acesta, Strașimir, era înrudit prin soția sa cu Domnul muntean din acel timp, Vladislav.

Sârbii aveau, — după moartea lui *Ștefan Dușan*, cel mai mare stăpânitor sârbesc, râvnind Constantinopolul —, pe lângă fiul acestuia, *Uroș*, și un Craiu, anume *Vucașin*; un Despot, *Uglieșa*, dar o mulțime de domni din cetăți și orașe, în Macedonia, nu-l ascultau nici pe acesta.

Toți acești principii creștini se înțeleseseră între sine ca să încerce a goni pe Turci; dar ei fură bătuti lângă apele râului care udă pe urmă și Adrianopolul.

Lupta s'a dat la Cirmen, lângă râul Marița, pe locul ce s'a zis apoi „Prăpădul Sârbilor”, la 1371.

Vucașin fu omorât, pe când fugia, și urmașul său, *Lazăr*, care își avea rosturi mai multe în așa-numita *Primorie* dalmatină, prin părțile de unde periseră *Balșizii*, nici nu-și mai ziseră *rege*, ci numai *cneaz*, prinț. Turcii luaseră acuma Macedonia sârbească, și *Lazăr*, care domnia doar în părțile de lângă Dunăre și Mare, se hotărî să-și cerce norocul cu dânșii.

El se uni cu regele din *Bosnia*, altă țară sârbească din apropiere, întemeiată de mai puțină vreme. Odată el învinse, dar mai târziu se dădu o luptă în câmpia de la *Cosovo*, căreia i se mai zice și Câmpul Mierlelor: creștinii fură biruiți acuma, însă în cursul înfrângerii lor un Sârb pătrunsesese până în cortul Sultanului, care

era Murad cel d'întăiu, fiul lui Urcan și nepotul de fiu al lui Osman, și-l spârcui cu cuțitul (1389).

Și până azi Sârbii pomenesc în cântece numele lui Miloș Obilici care a ucis pe Sultanul Murad.

4. Fiul lui Murat, *Baiezid*, a fost poreclit „*Fulgerul*”, pentru că era nespus de iute în toate mișcările lui de războiu. El a făcut pe Sârbi să asculte de dânsul și să-i dea ajutor la oaste.

Astfel în luptele lui Mircea-cel-Bătrân, Domnul Țării-Românești, ieau parte și Constantin Dragășevici, de la Chiustendil, și chiar fiul lui Vucașin, vestitul *Marcu Crăișorul* al baladei sârbești. Ștefan, fiul lui Lazăr, care și acesta murise la Cosovo, Despot din mila Bizantinilor, cu cari se înrudise, mergea și el obișnuit în războaiele Sultanilor.

Țara Bulgarilor a prădat-o Baiezid de mai multe ori. De frica lui, regele Ungariei, Sigismund, a chemat pe creștinii din Apus, și, ascultând de rugămintile regelui, veniră mulțime de cavaleri francesi, chiar și din neamul regelui Franciei, precum și Germani, între cari un străbun al regelui nostru. Ei încunjurară cetatea *Nicopole*.

Dar Baiezid alergă, într'adevăr ca fulgerul, și-i bătut prin pedestrima sa, căci Apusenii veniseră numai cu călărime. Aceasta se întâmplă la 1396; cu trei ani înainte, Sultanul luase Târnova, Capitala Bulgariei. După Nicopole el cuceri și Vidinul, unde, cu vre-o treizeci de ani înainte, stătuseră și ostași munteni de-ai lui Vladislav-Vodă. Abia se mai țineau unele părți din Serbia și Țara-Românească supt Domnul ei *Mircea*, care învinse de două ori pe Turci, comandați chiar de Baiezid,

ce-i năvăliseră în țară. O luptă se dădu în părțile *Bă-răganului*, alta la *Rovine* în *Dolj*.

Dar Turcii tot îi luară la sfârșit și lui, înainte și după moartea lui *Baiezid*, *Dobrogea*, *Silistra*, cetatea de lângă *Dunăre*, ba chiar și orașe de pe malul stâng al râului, ca *Giurgiul*, și poate *Severinul*.

5. Cum am văzut însă, *Baiezid* a fost bătut și prins de *Hanul* cel strașnic, *Timur*, Fiii lui se frământă multă vreme între dâșii pentru putere.

Mircea dădu ajutor unuia dintre acești prinți, *Musa*, ca să iea tronul de la *Soliman*. Cât stăpâni *Musa*, *Țara-Românească* avu pace. *Mohammed* domnia pe atunci numai în *Asia*.

La urmă însă învinse *Mohammed*. El nu cărmui multă vreme. S'a luptat mai cu samă în *Asia*, cu emirul din *Caraman*.

Fiul său, *Murad al II-lea*, a fost mai războinic și mai fericit: orașul cel mare *Salonicul* el l-a smuls de la *Venețieni*, cărora li-l vânduse *Grecii*. A cucerii *Albania* și a trimis prădători până în *Ardeal*. S'a bătut cu *Vlad Dracul*, *Domnul muntean*, și cu *Ioan Hunyadi*. Fiind ajuns la bătrânețe, el a putut încă să strivească pe creștini în acea vestită luptă de la *Varna*.

Urmaș i-a fost fiul, *Mohammed al II-lea*, cel mai însemnat *Sultan turcesc* din această vreme. Și despre dâșul se va spune când se va arăta viața și isprăvile marelui *Domn moldovenesc Ștefan-cel-Mare*.

XXXV.

Țerile românești până la moartea Domnului Moldovei Ștefan-cel-Mare.

1. *Țara Moldovei* e mai nouă decât *Țara-Românească* sau *Muntenia*. Aceasta își are începuturile încă din

cei d'intăiu ani ai veacului al XIV-lea, când s'au unit la un loc Voevodatele din munți, de dincoace și de dincolo de Olt, supt un urmaș al lui Seneslav și al lui Iancu-Vodă (Tihomir), anume *Băsărabă* ori *Basarab* (care era un nume de botez). *Basarab* n'a mai vrut să asculte de Unguri, cum fuseseră unii din înaintașii săi, și a bătut rău, în strâmtorile munților, pe Craiul unguresc, *Carol-Robert*, care venise să-l supuie (1330). Fiul lui, *Alexandru*, a prins să întemeieze țara. Fiul lui *Alexandru*, *Vladislav (Vlaicu)*, a învins a doua oară pe Unguri și a pus mâna pentru câtăva vreme pe marea cetate bulgărească a *Vidinului* (1369); și el s'a luptat cu Turcii, făcându-și datoria de creștin, dar către sfârșit a văzut că trebuie să se împace cu ei. *Mircea* i-a fost nepot, și, ca și înaintașii săi, el a știut să apere nea-târănarea țerii.

2. *Moldova*, numită așa după râul *Moldova*, lângă care s'a alcătuit ea la început, a fost întemeiată pe la anul 1360. Atunci s'a coborât din *Maramurăș*, țara muntoasă de de-asupra *Ardealului*, un *Bogdan Voevod*, căpetenie a Românilor de acolo, supuși Ungurilor. El a gonit pe Voevodul pus de Unguri în părțile moldovene, urmaș al lui *Sas* (*Sasul*) și *Dragoș*, și s'a întărit așa de nu l-a putut scoate nimeni. Fiul său, *Lațcu*, și urmașii acestuia, din alt neam, au înaintat necontenit, de la *Baia*, și spre *Răsărit* și spre *Miazăzi*, supuind pe juzii satelor românești neatârinate, pe *Tatari*, cari stăpâniseră până mai deunăzi și pe oricine-l găseau în cale. Capitala lor ajunsese să fie *Suceava* și aici ei durară o puternică cetate.

3. Dar *Domnii* stăteau puțină vreme în *Scaun*, mai ales pentru veșnicele lupte dintre cei ce aveau drepturi la stăpânire, ca unii ce erau din același sânge. *Norocul Moldovei* a fost că la 1400 a ajuns să aibă cărmui-

rea tânărul Voevod *Alexandru*, care a rămas Domn toată viața sa, până în 1433, când bătrânețele-l coborâră în mormânt. El scăpă țara de atârnarea față de Poloni și-i dădu ca hotare la Miazăzi Dunărea și Marea. Dar fiii și nepoții lui de fii se încleștară iarăși în lupte pentru stăpânire. Moldova scăpă de zbucium numai când birui și se așeză în Suceava alt mare Domn tânăr, *Ștefan*, fiul unui Bogdan-Vodă care fusese ucis mișelește și nepotul de fiu al lui Alexandru pe care urmașii l-au cinstit cu numele de „cel Bun”.

Părintele nostru Ștefan-Vodă a stătut de treizeci și șase de ori înaintea dușmanilor și a biruit de treizeci și patru de ori câmpiile stropite de sânge ale luptelor. Dar el n'a fost un om crunt, și nu i-a plăcut să caute vrajbă nimănui, ci bucuria lui cea mare era să steie liniștit între ai săi, să împartă judecăți drepte, să aibă sfat cu oamenii înțelepți, să clădească biserici și mănăstiri și să înfrumusețeze cu pietre amintitoare mormintele străbunilor și rudelor sale, morți în timpuri grele. Dar, când simția că primejdia se pregătește asupra țerii sale, el se făcea ca un leu mânios, care nu se mai odihnește cât îi mai stă în față cineva. Așa un om îi trebuia neamului românesc pentru ca el să se ție până în ziua de astăzi. Căci fără Ștefan ne-ar fi înghițit, de sigur, ori Ungurii, ori Polonii, ori Turcii, și aici ar fi altă limbă, altă lege decât ale noastre.

Ștefan a avut mult de lucru și cu creștinii. Ungurii aveau atunci în fruntea lor pe Matiaș Corvinul, feciorul lui Iancu-Vodă Hunyadi, om tânăr și foarte tru-faș, care semăna la suflet cu maică-sa, de neam nobil din Sălăgiu, și nu cu tatăl său, care era om viteaz, dar nu lacom și nici de cum lăudăros. Matiaș ținea la dânsul pe un *Petru-Vodă* (Aron), ucigașul tatălui lui Ștefan, care Petru-Vodă domnise în Moldova înaintea lui Ștefan. Craiul năvăli în Moldova ca să-l puie iarăși pe acesta și pătrunse până în târgul *Baia*, nu prea de-

parte de Suceava, dar Ștefan adună din toate părțile pe țeranii săi, și, strângând cu foc și clopeșind cu săgeți pe Unguri, îi fugări din țară, unde nu mai cutezară să mai vie (1467). Apoi el goni pe rând din Țara-Românească mai mulți Domni, cari țineau cu Turcii: așa făcu el cu *Radu-cel-Frumos*, cu *Basarab-cel-Bătrân* și cu *Basarab-cel-Tânăr*. De la vecinii săi munteni el luă cetatea *Chiliei*, drept de-asupra Dunării-de-jos. Pe Tătari i-a încolțit odată în dumbrava de la *Lipnic* în Basarabia. Spre sfârșitul Domniei lui a întâmpinat cu bărbăție pe regele polon *Ioan-Albert*, fiul lui *Casimir*, care venise să ieie Moldova; regele n'a putut cuceri Suceava; la întors, Ștefan a căzut asupra lui în codru și i-a prăpădit frumoasa oștire. Pe urmă a răsbătut dincolo de Bucovina, în *Pocușia*, și a luat în mâna sa cetățile care i se datorau pentru un vechiu împrumut neplătit.

4. Dar fapta lui cea mai mare a fost că a putut ține piept Turcilor.

Sultanul *Mohammed al II-lea* se urcă pe tron hotărît să îndeplinească izbânzi ca ale lui *Alexandru-cel-Mare*, pe care le știa din cărți. El încunjură cetatea puternică a *Constantinopolului*, unde era Impărat pe atunci *Constantin al XII-lea*, care a fost cel din urmă stăpânitor din neamul *Paleologilor*. Orașul se împotrivi două luni de zile, știind ce soartă-l așteaptă, dar la urmă asaltul Turcilor dovedi vitejia Grecilor, cu atât mai mult, cu cât ajutoare nu veniseră de nicăiri aproape.

Interes să apere Constantinopolul aveau *Venețienii*, cari făceau un întins negoț cu această cetate, apoi *Genovesii*, cari, de la așezarea *Paleologilor* în Scaunul împăratesc, stăpâneau *Pera*, odinioară venețiană, și *Marea Neagră*, unde, față de *Tana*, la gura Donului, colonie venețiană, ei întemeiaseră în *Crimeia*, pe loc dăruit de Tătari, vestita cetate a *Caffei*. Și *Papa* avea datoria

de a ajuta pe Bizantini, întâiu pentru că erau creștini și apoi pentru că, la Florența, se uniseră cu vechea Romă catolică. Nicolae al V-lea, Papa de atunci, a și trimis pe Isidor, cardinalul rutean (rusesc), fost Mitropolit unit al Chievului. Dar cei mai mulți dintre Constantinopolitani îl primiră cu ură, ca pe un spurcat în ce privește legea; fiindcă el pomenise la Sfânta Sofie pe Papă, ei nici nu mai călcară în această biserică, parecă ar fi fost pângărită. Ziceau în gura mare că, decât Latinii, mai bine să aibă asupra lor pe Turci. Strașnica dorință li s'a și îndeplinit! Corăbiile papale veniră prea târziu în ajutorul Împăratului din Constantinopol, care rămase unit până ce muri, căzând și el în grămadă, la cucerirea orașului.

La 29 Maiu 1453, ostașii lui Mohammed intrau în cetate și înecau în sânge stradele, piețele și lespezile bisericilor.

Tctuși măcelul n'a fost așa de grozav cum se spune. Turcii căutau robi, și ei își dădeau sama că un om viu are preț, și nu unul mort. Trei zile însă Constantinopolul fu cu desăvârșire pradat. Apoi Sultanul călări prin străzile pline de sânge și vesti astfel că de acum înainte începe rânduiala împărătească cea nouă. Peste câteva zile, Patriarhul fiind fugit mai de mult, Mohammed chemă pe învățatul călugăr, strict ortodox, Ghenadie Scholarios, și-l făcu Patriarh, în vechile forme. Lui îi supuse, și nu numai în cele sufletești, —căci Turcii erau bucuroși să capete bani de la supuși, fără a-i administra de-a dreptul—, pe toți creștinii de legea grecească. Aceștia erau priviți ca o singură nație religioasă, deosebită de acelea ale Armenilor și Latinilor catolici. Mulți Greci, scriitori și oameni de Stat, au fost sprijiniți și dăruiți de Mohammed, care nu li cerea măcar să-și schimbe legea, renegând, făcându-se renegați.

Mohammed visa acuma să iea până și Italia și să fie Impărat în Roma. Deocamdată însă, el încunjură *Belgradul*, la Dunărea sârbească, de unde-l răspinse, după silinți înviersunate, Ioan Hunyadi.

Belgradul era cetate ungurească de puțină vreme. Ștefan Despotul, care și-a câștigat mari merite pentru literatură și artă și care a știut să se strecoare prin toate primejdiile, avuse ca urmaș pe *al doilea Despot sârb, Gheorghe Brancovici*. La venirea în Domnie a lui Gheorghe, Ungurii se așezară în Belgrad, pe vremea regelui Sigismund.

Gheorghe era un om cu multe mijloace, viclean și stăruitor, neînfrânt în voința lui. Viața i-a fost plină de lupte și nenorociri. Supt unul din fiii lui, *Lazăr*, Serbia decăzu răpede. La moartea acestuia, în 1458, se iscară certe aprige pentru o moștenire așa de primejdută. Pentru a doua oară ocupară Turcii cetatea *Semendria*, la Dunăre, reședința, bine întărită, a reginei Elena, văduva lui Lazăr. Incercarea de a uni Serbia cu *Bosnia*, unde domniă acum regele *Ștefan Toma* (la sfârșitul veacului al XIV-lea încă, *Banii* ungurești ai Bosniei ajuns liberi și se încoronează regi), nu izbutise.

Încă din 1459, regina Elena fugi în Ungaria, și apoi la Roma, unde se călugări după normele catolice.

Bosnia nu mai trăi multă vreme, și nici *Herțegovina* ducelui *Stipan* (Herțegovina înseamnă „țara herțegului”, Herzogului, ducelui, și *Stipan*, care mai înainte era numai Voevod, căpătase acest titlu de la Impăratul Frederic). Ultimul rege bosniac, *Ștefan Tomașevici* (de la 1461), pierdu tron și viață în 1463, după căderea *Iaicei*, cetatea lui de Scaun; dăunăzi i s'a găsit mormântul, în care zăcea de patru sute de ani aproape trupul decapitat. Peste puțin orice urmă de stăpânire sârbească încetă și, dacă regele Matiaș a putut lua Iaice și a proclamat ca rege bosniac pe Nicolae Ujláky, unul din

nobilii săi, regalitatea acestuia nu s'a prefăcut niciodată în adevăr.

De acolo, Mohammed merse în Moreia, pe care o suse.

De aici fură înlăturați, pe urma gâlcevilor dintre ei, frații ultimului Impărat de Constantinopol, *Dimitrie* și *Toma*. Cel din urmă fugi în Italia, iar cel d'intăiu trăi din mila Sultanului pe niște moșii în Tracia. — Veneția purtă un războiu pentru partea ei din Moreia, dar încercă pierderea, pe rând, a *Argosului* și a insulei *Negroponte* (1470), după care urmă îndată (1488) pacea cu republica. Ea părăsi și *Scutari* în Albania.

În anul 1461, se puse capăt Impărăției grecești din *Trapezunt*. Aici, după multe greșeli și crime, pierdu Domnia neamul Comnenilor. Ultimul Impărat, *David*, fu dus și el în Tracia, dar, descoperindu-se legăturile lui cu Persia, fu ucis.

În 1462, Mohammed luă insula Lesbos, în Arhipelag (stăpânită, ca și *Enos*, pe coasta Traciei, de familia genovesă *Gattilusio*) și năvăli în Țara-Românească, unde domnia un om crunt, dar inimos, *Vlad*, zis *Țepeș* (pentru că trăgea în țeapă), fiul lui *Vlad Dracul*. Dar acesta nu se sfii să între noaptea în tabără și, la urmă, îl scoase din țară prin foame. *Matiaș Corvinul* nu putu să păstreze *Bosnia*, pe care o luase, și *Scanderbeg*, viteazul apărător al Albaniei, se stânse, după multe biruințe.

Scanderbeg, fiul lui *Ioan*, domnul *Croii* și părților vecine, fusese întâiu renegat. De aici îi vine numele, fiindcă el se chema cu adevărat *Gheorghe Kastriota*, dintr'un neam grecisat care se sârbise apoi cu totul: Albanes însă era sângele lui. „Domnul Alexandru” (aceasta înseamnă „*Scanderbeg*”) avu de luptă și cu Veneția,

care voia să-și capete toată Albania, dar numele i-a rămas vestit pentru multele războaie pe care le-a purtat cu Turcii. De două ori porni Sultanul însuși împotriva lui și nu-l putu răpune. Scanderbeg muri la începutul anului 1467, când se gătia de o nouă luptă cu Turcii. Încă de atunci fetele din neamul lui obișnuiau a-i cânta faptele de vitejie. Peste doi ani *Croia* fu ocupată de Venețieni, și în curând Albania era a Sultanului.

Mohammed se făcu astfel stăpân peste insula venețiană Negroponte. Serbia, Bosnia erau ale lui, și în toată lumea el nu mai avea alt dușman decât pe *Șahul Persiei*.

Și acesta, *Uzun-Hasan* („Hasan-cel-Lung”), era un Turc, dar din cei, mai sălbateci, de prin stepă. Persia o cucerise și avea legături cu familia împărătească din Trapezunt. Căută a se face și aliatul lui Ștefan-cel-Mare. Se părea că se ridică un nou Timur. Dar în lupta de la *Baiberd* (1473) birui Mohammed.

Atunci Sultanul se încumetă să răpuie pe Ștefan, știind că va câștiga astfel și Moldova și Țara-Românească. Generalul său din Europa (beglerbegul din *Rumelia*) veni până în pădurile Vasluiului, dar fu bătut strașnic, într’o dimineață din *Ianuar 1475*, la *Podul-Înalt*. În anul următor, după ce cucerise Domnia asupra Mării Negre, Sultanul însuși veni asupra lui Ștefan. În lupta de la *Războieni* sau *Valea-Albă*, în munții Neamțului, Turcii învinseseră, dar peste câteva săptămâni ei treceau Dunărea lihniți de foame și copleșiți de boli. Până la moartea sa, în 1481, Mohammed se luptă cu Venețienii, și luă de la Napoletani *Otranto*, ca loc de debarcare când ar vrea să atace Italia: dar lăsă în pace Moldova.

E adevărat că fiul său *Baiezid al II-lea* rupse de la Moldova Chilia și Cetatea-Albă, la limanul Nistrului

(1484), și că Ștefan se învoi a plăti bir, dar liniștea ce cumpără astfel nu era amestecată cu umilință, și Ștefan muri în 1504 falnic ca un Impărat bătrân.

Baiezid a fost un Sultan pașnic. Silit, se luptă el cu *Sudanul* pentru granița dintre Asia Mică și Siria, și tot silit porni asupra Veneției, căreia, în al treilea războiu al ei cu Turcii (întăiul fusese numai pe Mare, la începutul veacului al XV-lea, și Venețienii biruiseră lângă Gali-poli), el îi luă cetățile *Lepanto*, *Coron* și *Modon*, în Moreia (1500).

TABLA CAPITOLELOR

Pag. _____

I. Barbarii ca dușmani și ca ajutători ai Împărăției romane. Germanii: firea și obiceiurile lor.	1
II. Strămutările barbarilor. Hunii mută din loc pe Goți. Alți barbari se revarsă în Apus.	6
III. Odoacru și Teodoric ca regi barbari în Italia.	11
IV. Francii și regele lor Clovis (Clodevig, Chlodowech).	17
V. Iustinian, Împăratul Răsăritului. Lupta în Apus cu Germanii și lupta cu Avarii în părțile noastre.	22
VI. Arabii. Mohammed, proorocul lor. Cuceririle ce face ei, după ce ieau legea propovăduită de dânsul.	27
VII. Carol-cel Mare, Împăratul cel nou al Romei, ridicat dintre barbari.	32
VIII. Hoții de Mare din Miazănoapte sau Nortmanii și căderea Împărăției lui Carol-cel-Mare.	40
IX. Prefacerile țărilor desfăcute din Împărăția lui Carol-cel-Mare.	47
X. Italia și Germania până la Otto-cel-Mare, Împăratul cel nou.	51
XI. Împărății din neamul lui Otto-cel-Mare.	58
XII. Lupta Papei cu Împăratul pentru puțerea cea mare asupra lumii.	64
XIII. Cum s'au alcătuit cele trei culturi ale lumii: cultura latină, grecească și arabă.	69
XIV. Deosebirile între cele trei culturi.	74
XV. Împărăția grecească de după Iustinian în luptă cu barbarii. Perșii și Slavii.	83
XVI. Împărăția grecească de după Iustinian în luptă cu barbarii: Avarii și Bulgarii.	88
XVII. Împărăția grecească de după Iustinian în luptă cu Barbarii. Bulgarii, Ungurii. Dinastia macedoneană.	93
XVIII. Împărăția bizantină în luptă cu Pecenegii, Rușii și Turcii.	98

	Pag.
XIX. Inceputul războaielor cruciate pentru mormântul lui Isus Hristos.	104
XX. Regatul creștin al Ierusalimului și alte cruciate . .	108
XXI. Henric al II-lea, regele Angliei, și lupta cea nouă dintre Papi și Impărați	112
XXII. Impărăția Bizantină pe vremea cruciatelor	117
XXIII. Impărăția latină din Constantinopol și Impăratul apu- sean Frederic al II-lea	122
XXIV. Regele german Rudolf de Habsburg. Negoțul în aceste timpuri: Hansa	129
XXV. Intărirea regaliității franceze: Filip-August și Ludovic al IX-lea Sfânt	134
XXVI. Starea lumii pe anul 1300	138
XXVII. Țerile din Apusul Europei de la 1300 până la războiul de „o sută de ani“	144
XXVIII. Războiul de „o sută de ani“	149
XXIX. Franța și Anglia de la războiul de „o sută de ani“ până la 1500	155
XXX. Țerile celelalte până la anul 1500	160
XXXI. Papii și Impărații din vremea războiului de „o sută de ani“	167
XXXII. Ungurii și Polonii în veacul al XVI-lea	173
XXXIII. Orânduirea Țerii Rusești și luptele ei cu Tatarii . .	180
XXXIV. Despre așezarea Turcilor în Europa	184
XXXV. Țerile românești până la moartea Domnului Moldovei Ștefan-cel-Mare	190

